

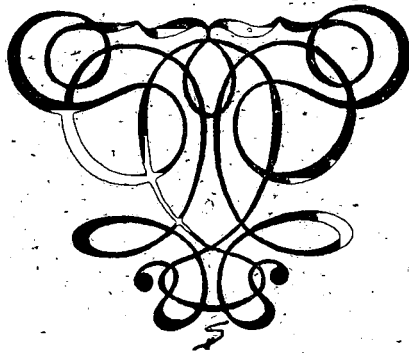
STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 47

1944

HÄFT. 4

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 3:50.

kommer att under år 1944 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i politik — ordet tagét i sin äldre och mera omfattande bemärkelse — statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren à jour med vad som händer och skrivs å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk statsvetenskaplig litteratur. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Tidskriftens redaktion handhaves, under överinseende av Fahlbeckska Stiftelsens kollegium (professorerna FR. LAGERROTH, E. FAHLBECK, C.-E. QUENSEL, J. ÅKERMAN, G. CARLSSON, S. BOLIN och E. GJERSTAD), närmast av professor em. R. MALMGREN som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, under medverkan av professor A. BRUSEWITZ, Uppsala (litteraturgranskningar: politik) och docent E. THERMÉNUS, Göteborg (översikter och meddelanden: politik).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året, omfattande tillsammans minst 20 ark. Prenumerationspriset är 10 kr. pr år.

Prenumeration kan ske antingen genom bokhandel eller direkt hos »Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund» (ej hos redaktionen).

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes. Lund, i oktober 1944.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN.

INNEHÅLL:

UPPSATSER:

GUNNAR OLSSON, Diplomatisk kvarstad och konfiskation 1810—1939	225
FREDE CASTBERG, Ideologier og ideologiforskning	260

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN:

Konstitutionella och kommunala frågor vid 1944 års riksdag. Av SUNE HOLM	272
Försvarsväsendets verkstadsnämnd. Av RUTGER PALME	286
Tidskriftsöversikt. Av NILS NILSSON STJERNQUIST	289

LITTERATURGRANSKNINGAR:

Torsten Petré, Svenska regeringen och de norska frågorna 1884—86. Anm. av FREDE CASTBERG	294
Gunnar Myrdal, Varning för fredsoptimism. Anm. av JOHAN ÅKERMAN	299
Olle Nyman, Krisuppgörelsen mellan socialdemokraterna och bondeförbundet 1933. Anm. av GUNNAR GERDNER	304

DIPLOMATISK KVARSTAD OCH KONFISKATION 1810—1939

Av *Fil. stud.* GUNNAR OLSSON, Lidingö

Tidigast infördes tryckfriheten i England, där underhuset 1695 vägrade förnya Karl II:s förordning om censur. Näst efter England erkände Sverige tryckfriheten. År 1766 fastställdes nämligen vårt lands första tryckfrihetsförordning (TF) — Sverige blev det första land, som i författningen intog tryckfrihetens grundsats — censuren avskaffades (dock med vissa undantag beträffande teologiska skrifter), och tryckfrihetsmålen gjordes till domstolsärenden från att förut ha varit de administrativa myndigheternas sak. S. k. indragningsmakt infördes 1785, avskaffades 1792, återinfördes 1794 och försvann vid statsvälvningen 1809. Vid den revision av den svenska författningen, som företogs efter denna statsvälvning, ägnades särskild omsorg åt tryckfrihetsrätten. I regeringsformen av år 1809 infördes en principbestämmelse (RF 86), där de tryckfrihetsrättsliga grundsatserna fastslogos. Efter kommitté- och utskottsarbete tillkom så TF av den 9 mars 1810, vilken i detalj reglerade tryckfrihetsrättens utförande. Liksom 1766 års TF fick 1810 års grundlags karaktär. I föreskriven ordning förklarades flera förslag till partiella ändringar i 1810 års TF vilande till nästa riksdag, och vid urtima riksdagen 1810 kom KU med ytterligare tillägg, vilka även de fingo vila. Regeringen, som av det utrikespolitiska läget kände sig manad att kontrollera pressen, inarbetade ändringarna i ett förslag till en redaktionellt omarbetad TF. Denna TF stadsfästes den 16 juli 1812, på en enda riksdag, alltså utan att de för grundlagsändring stadgade formerna följdes.

Det står väl klart för envar, att det då nyligen avslutade finska kriget och 1812 års kursförändring i utrikespolitiskt hänseende kommo att inverka på utformandet av bestämmelserna i 1812 års TF. När fredens dagar sedan kommo och den periodiska pressen successivt växte i styrka, medförde detta likväl ej några större förändringar i TF; dock att märka, att den 1812 återupplivade indrag-

ningsmakten avskaffades 1844. I flera europeiska länder tillkommo nya presslagar, men i Sverige blevo reformförslagen rörande TF i stort sett resultatlösa.

Med sin i många avseenden dunkla avfattning lämna bestämmelserna i 1812 års TF stora möjligheter till inskridanden mot pressen. Att vissa lagrum ej tillämpats under långa tider, fast de kvarstått i TF, betyder icke, att dessa bestämmelser upphävts. Stadganden, som tillgripits mot pressen blott sällan och för länge sedan, ha sålunda under det andra världskrigets för Sverige kritiska skeden ansetts användbara. Särskilt anmärkningsvärt är förhållandet på det område, som föreliggande uppsats avser att skildra, nämligen regeringens möjlighet att av hänsyn till eller t. o. m. på begäran av främmande makt kvarstadsbelägga och konfiskera skrift, som är smädlig och förgriplig mot eller vållar missförstånd eller missnöje hos denna främmande makt. För korthets skull kallas i denna uppsats nämnda förfarande enligt TF 3:9 och 5:13 för diplomatisk kvarstad och konfiskation.

Uppsatsen är begränsad till tiden före krigsutbrottet 1939. Författarens mening är att redogöra för bestämmelserna i TF 3:9 och 5:13 (enligt nuvarande numrering) och deras tillämpning under 130 år. I möjligaste mån anföras provstycken ur de skrifter, som anmärkts vara »smädliga, förgripliga eller till osämja med främmande makter syftande». I citaten äro stavning och interpunktion oförändrade.

TF 1766 föreskrev i sin tredje paragraf¹: — — — Så vare ock ingen tillåtit att i allmänna skrifter sig betjena af smädliga utlåtelse om krönta hufvuden eller deras närmaste blodsförvandter och samtida regerande makter; — — — hvar, som häremot brytér, vare till tryhundrade dlr smts böter förfallen.» I 1809 års *kommitté-förslag* till ny TF hette motsvarande bestämmelse: »§ 3:8. Smädliga, förolämpande och till osämja med andra Magter ledande omdömen och yttranden om främmande samtida Nationer och Stater, deras Öfwerhet och dess Blodsförvandter, Regering och Regerings-sätt, höga Embetsmän eller Sändebud, inre eller yttre förhållanden, företag och underhandlingar. Förbrytelsen skall straffas med Fentio Riksdalers böter, eller derutöfwer, till och med Twåhundra. Och skall hwarje Skrift, hwarigenom med utländsk Magt missförstånd redan yppat sig, under detta Moment hänföras, och, om den straffbar finnes, derefter dömas, utan afseende på skrif-

¹ Brusewitz, Frihetstidens grundlagar — — —, Sthlm 1916, s. 451 ff. — Bestämmelserna om diplomatisk kvarstad och konfiskation återgivas i denna uppsats i deras helhet, enär de i litteraturen om TF ofta citerats ofullständigt eller felaktigt.

artens ironiska, allegoriska eller annorledes förhöljda beskaffenhet. Om confiscationens nödwändighet pröfwe Domaren.»² En konfiskation på grund av missförstånd med utländsk makt kunde alltså enligt kommittéförslaget äga rum, endast om skriften var straffbar. *KU:s förslag till TF 3:9 1809*,³ vilket *antogs 1810*, hade följande lydelse: »Smädliga, förklenliga och osämja med Fremmande Magter tydligen åsyftande omdömen och yttranden om samtida Nationer och Stater, med hwilka Riket är i fredligt förhållande, om deras warande Öfwerhet, Regering och Regeringssätt, Höga Embetsmän och Sändebud, inre eller yttre förhållanden, företag och underhandlingar. Förbrytelsen skal umgällas med Femtio Riksdalers böter eller derutöfwer til och med Ethundra och Skriften confisqueras.⁴ Är Skriften ej smädlig eller förklenlig, men genom densamma missförstånd med Utländsk Magt sig yppat, må den kunna confisqueras» (stavning och interpunktion enligt TF 1810).

TF:s femte paragraf skulle ge processuella regler. *KU:s förslag*⁵ *antogs sedan som TF 5 st. 7 1810*: »Warder någon af trycket härstädes utkommen, eller Utländsk hit i Riket införd Skrift, utaf en eller flere främmande Staters Sändebud eller deras Regeringar anmäld, såsom innefattande sådane ämnen, hwilka kunna föranleda till missnöje med andra Magter, äge Konungen, at derom, efter sakens och omständigheternas beskaffenhet i Nåder förordna, samt, om Han så nödigt pröfwar, om Skriftens seqvestrerande och indragning genom Des Hof-Cantzler eller Justitiae Cantzler, så wäl hos Boktryckare som Försäljare eller andre utspridare, låta föranstalta, och hwarmed förhållas på sätt, som, angående beläggande med qwarstad här framföre stadgadt finnes; skolandes wid alla sådana fall, den af förenämnde Embetsmän, som om verkställigheten erhåller Konungens Nådiga befallning, genast owägerligen infordra Tryckfrihets-Committéens utlåtande om den i fråga warande Skriften. Finner Committéen, som ej äger ingå uti någon pröfning utaf Politiska considerationer och förhållanden, at Skriften, efter Lagens bokstaf, ej åtalas kan, då må ej någon rättegång, hwarken emot Boktryckaren eller Författaren, anställas, men för utspridande bör den som emot förbudet deraf bryter, till ansvar stånda, jemnlit 4. §:s 9. mom. På Konungens Nådiga pröfning må det ankomma, om Förläggare eller Boktryckare må, i thy fall, til mer eller mindre del af Stats-medlen njuta någon ersättning för omkostnaden til tryckning och papper af hwad utaf Uplagan kunnat indragas» (stavning och interpunktion enligt TF 1810).

Ändringar i TF genomfördes 1812. Formuleringen av TF 3:9 och 5:7 blev sedan i stort sett oförändrad under ett sekel. Orden »och konfiskeras» i TF 3:9 borttappades 1812 men insattes 1817—18.

² Constitutions-Utskottets Memorialer — — — 1809—1810, Sthlm 1874, s. 216.

³ A. a., s. 378.

⁴ Alexanderson, Tryckfrihetskommittén, Sveriges riksdag 2:XVI, Sthlm 1935, s. 231, uppger felaktigt, att TF 1810 ej stadgade straff för utan blott konfiskation av skrift, som syftade till osämja med främmande makt.

⁵ Constitutions-Utskottets Memorialer — — — 1809—1810, s. 387.

År 1812 hänvisades till missgärningsbalken (MB) 6: 5, vari stadgades dödsstraff, landsflykt, spö eller fängelse för ett brott, som i detta lagrum emellertid var falska ryktens spridande. Hänsyn skulle även tagas till kungl. förordningen av den 20/1 1779,⁶ varigenom dödsstraff skulle borttagas ur strafflatituden.

TF 3: 9 år 1939 (ändringarna 1941 lämnas åsido): »Smädliga, förgripliga eller till osämja med främmande makter syftande om-dömen och yttranden om samtida nationer eller stater, med vilka riket är i fredligt förhållande, om deras varande överhet, regering och regeringssätt, höge ämbetsmän och sändebud, inre eller yttre förhållanden, företag och underhandlingar; förbrytelsen skall anses enligt 8 kap. 28 § strafflagen, och skriften konfiskeras. År skriften ej smädlig eller förgriplig, men genom densamma missförstånd med utländsk makt sig yppat, må den, utan rättegång, kunna konfiskeras. — — —.»⁷

TF 5: 7 har undergått ännu mindre förändringar. Den roll, som nu tillkommer »chefen för justitiedepartementet» gavs 1812 åt hovkanslern, 1840—41—1876 åt justitiestatsministern. År 1815 genomfördes en nummerändring: TF 5: 7 blev 5: 13.

I denna dag lyder TF 5: 13: »Varder någon av trycket härstädes utkommen eller utländsk, hit i riket införd, skrift, utav en eller flera främmande staters sändebud eller deras regeringar anmäld, såsom innefattande sådana ämnen, vilka kunna föranleda till missnöje hos andra makter, äge Konungen att därom, efter sakens och omständigheternas beskaffenhet, i nåder förordna samt, om Han så nödigt prövar, om skriftens sekvestrerande och indragning genom chefen för justitiedepartementet eller justitiekanslern, såväl hos boktryckare som försäljare eller andra utspridare, låta föranstalta, och varmed förhålles på sätt, som angående beläggande med kvarstad här ovanföre stadgat finnes; skolande i de fall, då den av förenämnda ämbetsmän, som om verkställigheten erhåller Konungens nådiga befallning, icke hänvisar skriften till åtalande av aktor vid vederbörlig domstol, bemålde ämbetsman genast ovägerligen infordra tryckfrihetskommitténs utlåtande om den i fråga varande skriften. Finner kommittén, som ej äger att ingå uti någon prövning av politiska konsiderationer och förhållanden, att skriften, efter lagens bokstav, ej åtalas kan, då ankommer det på Konungens nådiga prövning, om förläggare eller boktryckare må, i ty fall, till

⁶ Reuterskiöld, Sveriges grundlagar — — —, III, 2:a uppl., Upps. 1937, s. 239, daterar kungl. förordningen till den 20 juni 1779.

⁷ Vid åtal enligt TF 3: 9: 1 lägger justitieministern (förut hovkanslern resp. justitiestatsministern) kvarstad å skriften och överlämnar den till justitiekanslern för laga åtgärd. Kvarstaden betyder, att alla exemplar av skriften tagas i förvar, tills det i rättegången blivit avgjort, om skriften skall konfiskeras. — Konfiskation utan rättegång beslutas av konungen i statsrådet (se justitiedepartementets otryckta förteckning över tryckfrihetsåtal 1925—1943, 17/11 1939!). Jfr TF 4: 11. Kvarstad kan läggas å skrift tryckt i utlandet på utländskt språk, om den strider mot TF § 3 mom. 4, 5, 7, 9, 10 eller 13. K.M:t avgör, om kvarstaden skall bestå och om skriften skall utföras ur riket (justitiedepartementets tryckfrihetsdiarier 29/1 1915 ang. tyska märken och 2/1 1934 ang. vykort).

mer eller mindre del av statsmedlen njuta någon ersättning för omkostnaden till tryckning och papper av vad utav upplagan kunnat indragas.»⁸

ANVÄNDNINGEN AV TF 5:7 (EFTER 1815 = 5:13).⁹

Första gången, som det ansågs lämpligt att använda paragraferna om diplomatisk kvarstad och konfiskation, var i augusti 1810, då statssekr. frih. Rosenhane å hovkanslersämbetets vägnar lät kvarstadsbelägga nr 9 och nr 12 av *Allmänna Opinionens Organ*.¹⁰ Nr 9 innehöll en artikel om tronföljarvalet, vilken fortsattes i nr 12. På framställning av ryske ministern, general van Suchtelen, skedde beslutet. Suchtelen önskade emellertid ej nämnas i samband med aktionen, och någon befallning till hovkanslern eller justitiekanslern att lägga sekvester hade konungen icke givit, men den »hade kunnat utfärdas även efter Sequestren», menade hovkanslern.¹¹ »General Suchtelens framställningar emot denna nummer (nr 9) voro följande:

1:o att författaren tillåtit sig öfver våra Thron-Kandidater några vågade reflexioner, som äro sårande för utländska magter i allmänhet och för vissa individer i synnerhet.

2:o att han vågat ingå i undersökning, huruvida Ryssland skall vilja blanda sig i vårt Konungaval, faran af Rysk inflytelse m. m.

3:o Sedan Författaren i början sagt, att man bör undvika att taga en Thron-följare af Rysslands hand, slutar han med att säga, att förmodligen lärer den blifva vald, som Frankrike önskar. Detta

⁸ *Hovkanslern* var ledamot av statsrådet och ett slags biträdande utrikesminister samt handhade dessutom tryckfrihetsfrågor. Han hade egen expedition; ämbetet indrogs 1840. — Enligt regeringsformen 1809 § 108 och riksdagsordningen 1866 § 70 består *tryckfrihetskommittén* av justitieombudsmannen som ordf. och sex personer (varav två lagfarna) valda av riksdagen. I tryckfrihetsmål tjänade tryckfrihetskommittén som centraljury åt hovrätten 1810—12 (innan juryinstitutionen infördes vid underrätt) samt avgav yttrande i kvarstadsfrågor.

⁹ *Redogörelser för användningen av TF 3:9 och 5:7 (= 5:13) finnas hos: Alexanderson, Tryckfrihetskommittén, Sveriges riksdag 2: XVI, Sthlm 1935, s. 230 ff (5:7 resp. 5:13); H. L. Forssell, Minne af — — G. af Wetterstedt, Sv. Akad.:s handl. ifr. 1886, III (5:7 1810—15); Hansson, Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 17/11 1939 (3:9 1844—1908); Ö. Lindberger, Sv. Morgonbladet 20/1 1940 (5:7 resp. 5:13 1811—1939). Föreliggande uppsats är det första försöket att skildra tillämpningen av nämnda paragrafer under hela perioden 1810—1939. Diarier, expeditioner, protokoll och registratur ha systematiskt genomgåts.*

Förkortningar: HK = hovkanslern, JD = justitiedepartementet, JK = justitiekanslern, JStE = justitiestatsexpeditionen, TK = tryckfrihetskommittén, ad = allm. diarium, d-x = diarium och expeditioner, d = diarium, handl. = handlingar, prot. = protokoll, reg. = registratur, tfd = tryckfrihetsdiarium, x = expedition.

¹⁰ HK d-x 9/8, 13/8, 15/8, 17/8 1810; TK prot. 10/11 1810, 25/10 1811; ej hos Lindberger, Sv. Morgonbladet.

¹¹ HK d-x 17/8 1810.

är således en kontradiktion. Med ett ord hela denna artikel är så författad att den, i fall den icke blefve åtalad, lätteligen skulle kunna ådraga Sverige missförstånd med Ryska Hofvet.

Sådant är väsentliga innehållet af General Suchtelens anmärkingar. I förtroende bör jag giva N. N. (justitiekanslern), vid handen, att det är så mycket angelägnare att General Suchtelen blifver satisfierad, som han ifrån sitt Hof erhållit uttryckliga ordres, att icke blanda sig i Sveriges enskylda angelägenheter och inrikes styrelse. Thronföljare-valet är i synnerhet det ämne, hvilket honom är förbudit att på minsta sätt vidröra. Således bör höflighet visas emot höflighet.»¹²

Att TF 3: 9 och 5: 7 voro oklara, bevisas till fullo av tryckfrihetsmålets förlopp. Höga vederbörande sammanblandade nämligen bestämmelserna. Hovkanslern lät justitiekanslern anställa åtal mot den för skriften ansvarige, boktryckaren Carl Delén, varefter tryckfrihetskommittén hördes, först sedan rättegången en tid pågått vid kämnarsrätten i Stockholm. Hovkanslern menade, att artiklarna endast kunnat falla under TF 3: 9, enligt vilka bestämmelser hovkanslern ansåg sig kunna utan föregående klagan kvarstadsbelägga en skrift, som var riktad mot en främmande makt. General Suchtelens namn hade dock nämnts av Delén, som omedelbart fört saken till TF 5: 7 och fordrat tryckfrihetskommitténs hörande. Hovkanslern gick med härpå, och kommittén yttrade, att det icke var »tillständigt att i den ordning hvaruti målet nu inkommit, betänkande afgifva».¹³ Aktor hade förklarat, dels att tankarna och reflexionerna i tidningen icke voro smädliga emot främmande makter, dels att hovkanslerns åtgärd betingats därav, att betraktelserna över tronföljarvalet skulle ha kunnat förorsaka missnöje och osämja med utländsk makt, men att anmälan därom ej ingått från något sändebud.

Delén begärde, att kvarstaden skulle hävas, när den ej tillkommit (enligt TF 5: 7) på K. M:ts eget nådiga förordnande, något som rätten icke undersökt och ej heller ville uttala sig om. Rättegången avstannade. Målet fördes fram och tillbaka mellan hovrätten och kämnarsrätten. (Denna behandlade samtidigt icke endast nämnda nummer av tidningen utan även några föregående, vari man i mildrat ljus framställt omständigheterna kring von Fersens mord och berömt detta som en fosterländsk gärning. För dessa artiklar utnått bötesstraff.) Beträffande nr 9 och nr 12 avslog kämnars-

¹² HK x ⁹/₈ 1810 (till JK).

¹³ TK prot. ¹⁰/₁₁ 1810.

rätten, med åberopande av TF 3:9, aktors yrkande, att dessa nummer skulle konfiskeras till hela deras innehåll och utan rättighet till omtryckning. Därefter kom tryckfrihetskommittén i tillfälle att den ²⁵/₁₀ 1811 avge utlåtande till hovrätten:

»Ehuru de innefatta, dels vågade, dels ovarsamma och obehöriga omdömen om de furstliga personers förtjänster, egenskaper och förhållanden, hvilka vid då instundande Thronföljare val voro eller kunde komma i fråga, dels oförsigtiga och med en slags säkerhet framställda yttranden om vissa hofs önsknningar, intressen och inflytelser vid samma val, hvilka skulle kunna leda till missnöje och osämja med främmande magter; likväl och då ett sådant missnöje icke af någon Utländsk makts Minister finnes emot desse blad anmält, finner Comitén, som för bestämmandet af sitt utlåtande angående desse i Augusti Månad 1810 utkomne Tidnings nummer, ej kan hämta grund af den d. 15 October samma år utfärdade förklaring öfver 6. Capitlet 5. § Missgerningsbalken, att den af Actor å nämnda nummer, yrkade confiscation icke eger rum.»¹⁴

Om målets vidare förlopp är jag okunnig. Litteraturen anger ej, om Delén dömts för artiklarna i nr 9 och nr 12, och i diariet och protokoll har jag ej heller funnit någon åtgärd antecknad. Alexanderson uppger, att tryckfrihetskommittén ansett en skrift åtalbar endast i det äldsta fallet — Allmänna Opinionens Organ — i oktober 1811.¹⁵ För det första kan jag ingalunda upptäcka något fällande utlåtande varken 1810 eller i oktober 1811. För det andra har tryckfrihetskommittén förklarat en skrift brottslig i *september 1811*, nämligen nr 3 av *Allmän Politisk Jurnal*.¹⁶ Utgivare av denna tidning var protokollsekr. Adolf Regnér, som till biträde hade bl. a. C. A. Grevesmöhlen. Den uppmärksammade artikeln hette »Om möjligheten af Finlands återförening med Sverige?». Artikelns ansågs ha franske ministern Alquier till upphovsman, och den avhandlade »ett ämne, som ömtåligt till sin natur, är det ännu mera i närvarande omständigheter, och som då det nödvändigt skall leda

¹⁴ TK prot. ²⁵/₁₀ 1811. — Kungl. förklaringen den ¹⁵/₁₀ 1810 medgav möjlighet att enligt missgerningsbalken 6:5 bestraffa nästan varje offentligt yttrande i tryck om främmande folk och deras regeringar, vilket kunde tänkas leda till missnöje hos främmande makt. Förklaringen hade tillkommit på grundlagsstridigt sätt och föranletts av den diplomatiskt ovälkomna agitationen för Finlands återerövrande. TF 1810 3:9 stadgade bötesstraff (förutom konfiskation) från 50 till 100 rdr; förklaringen höjde straffet till landsflykt, spö eller fängelse.

¹⁵ Alexanderson, a. a., s. 231.

¹⁶ HK d—x ¹⁴/₉, ¹⁶/₉, ¹⁹/₉ 1811; TK prot. ¹⁹/₉ 1811; Ahnfelt, Två krönte rivaler, Sthlm 1887, I, s. 277 ff; Trolle-Wachtmeisters Anteckningar och minnen, Sthlm 1889, I, s. 287 f; Vendel, Urtima riksdagen 1812, Gbg 1906, s. 83, not 2. (Regnér dömd enl. missgerningsbalken 6:5, ej enl. TF 3:9.)

till missämja och obehagliga skriftvexlingar med kejserl. Ryska Hofvet, på ett oförsynt sätt blottställer den allmänna välfärden, utan någon redbar nytta för den allmänna upplysningen».¹⁷ Något klagomål hördes likväl ej av. Dåvarande utrikesstatsministern, frih. Engeström, fick då Karl Johans uppdrag att hos ryske ministern anhålla om en icke alltför skarp not(!). Suchtelen gjorde Karl Johan till viljes, överlämnade en skrivelse, vilken Engeström besvarade:

»Det vänskapliga sätt, varpå ers. exc. vändt sig till undertecknad med anledning af denna tidning, är ett nytt bevis på den suveräns tänkesätt, hvilkens representant ers. exc. är hos konungen, och h. maj:t har äfven djupt senterat det. Han har befalt undertecknad att vid detta tillfälle upprepa försäkringarna om hans uppriktiga önskan att med h. maj:t kejsaren af Ryssland upprätthålla den endrägt, som så lyckligt hittills egt bestånd mellan de båda suveränerna.

Konungen har på samma gång befalt undertecknad meddela hr generalen, att alla af Sveriges lagar tillstadda åtgärder skola användas för att tidningens författare må bli stäld under åtal, och skall han ej undgå ett rättvist straff.»¹⁸

Tidningen sekvestrerades. TK ansåg skriften åtalbar, ty författaren hade bl. a. påstått, att Finland lättast kunde återerövrats genom krig. Regnér åtalades och dömdes att tillbringa tre år i Vaxholms fästning, dit han fördes, sedan hovrätten fastställt domen. Hovkansler af Wetterstedt uppmanade likväl Regnér att inlämna ansökan om nåd, vilken beviljades, när Regnér suttit i Vaxholm i elva månader. Dessutom gav Karl Johan Regnér 600 rdr banko i årlig pension.

I mars 1812 befallde hovkanslern, att kvarstad skulle läggas å nr 12 av *Wexjö-Bladet*, vari man i en artikel, »Mina Wurmerier», öppet diskuterat en eventuell förening av Norge och Sverige.¹⁹ Kvarstaden hade begärts av Danmarks chargé d'affaires, W. Baudissin, medan artikeln undgått ombudets i Växjö uppmärksamhet. Hovkanslern manade ombudet, en konsistorienotarie, att

»vid samma Blad, i synnerhet hvad politiska artiklar beträffar, hädanefters fästa en noggrannare tillsyn, samt förehålla Direktör Rask, så vida han sjelf är utgifvare af Tidningen, sitt ofog att deri

¹⁷ HK d—x ¹⁶/₉ 1811.

¹⁸ Ahnfelt, a. a., I, s. 279.

¹⁹ HK d—x ²⁴/₃, ²⁵/₃, ⁴/₄, ⁷/₄ 1812; TK prot. ³¹/₃ 1812; Lindberger, Sv. Morgonbladet, har följt tryckfrihetskommitténs protokoll och felaktigt uppgivit titeln till *Wexjö Tidning*; jfr Rönblom, *Stockholms-Tidningen* ²¹/₄ 1940!

afhandla ämnen, som möjligen kunna anses vara utom dess område, vådliga för dess fädernesland, och inleda honom i ett ansvar, som kan medföra ledsamheter för honom sjelf och troligen vid detta tillfälle ej uteblifva».²⁰

Notarien blev därefter så nitisk, att han lade kvarstad å nr 13 av Wexiö-Bladet, vilken dock på hovkanslerns anmodan hävdes. Till tryckfrihetskommittén hänsköts frågan, om tidningen skulle åtalas eller ej. Kommittén fann, »det samma Skrift, efter lagens bokstav, ej åtalas kunde»²¹, varefter hovkanslern hemställde hos K. M:t att låta vid indragningen bero, vilket bifölls. — Artikeln hade författats av frih. A. W. Rappe, som i ett följande nummer av tidningen öppet framträdde.

Innan TF 5:7 härnäst tillämpades, hade 1812 års TF antagits, vilket innebar vissa ändringar av både TF 3:9 (vartill jag återkommer senare) och TF 5:7. Bestämmelsen om tryckfrihetskommitténs hörande fick sålunda den lydelse, den har än i denna dag. Ifall sekvester anbefallts av K. M:t att verkställas av hovkanslern (senare justitiestatsministern resp. justitieministern) eller JK, och den av dessa, som får sekvesteruppdraget, icke hänvisar skriften till åtal vid vederbörlig domstol, då först skall tryckfrihetskommitténs utlåtande inhämtas. — Anser kommittén, att ifrågavarande skrift ej kan åtalas efter lagens bokstav (d. v. s. efter TF 3:9), äger konungen att efter sitt gottfinnande bevilja förläggaren eller boktryckaren ersättning av statsmedel för den förlust, som uppstått genom indragningen, ty denna skall bestå, även om skriften ej ansetts brottslig (= TF 1810).

År 1812 omlades den svenska utrikespolitiken i Karl Johans anda. När kronprinsen på våren 1813 lämnade Sverige för att resa till Tyskland och deltaga i kampen mot Napoleon, ville han inviga den svenska allmänheten i sina politiska planer. Som pressagent anlidade han den beryktade Grevesmöhlen, som med sitt mera populära skrivsätt förmodades kunna nå ut till de vidaste kretsar av folket. I nr 77 av *Nya Skandinavien* år 1813²² publicerade Grevesmöhlen sina »Reflexioner om Krig i allmänhet och om våra närvarande rustningar», en politisk ledarartikel i officiös stil, men

²⁰ HK d—x ²⁴/₃ 1812.

²¹ TK prot. ³¹/₃ 1812.

²² HK d—x ³/₅, ⁵/₅ 1813; TK prot. ⁵/₅ 1813; Almquist, Karl Johan, utrikespolitiken och pressen år 1813, Scandia 1929, s. 134—160; von Engeströms Minnen och anteckningar, Sthlm 1876, II, s. 216 ff, 352 ff; Morén, Kring 1812 års politik, Sthlm 1927, s. 206 ff; Schönkels Minnen, Bih. III, s. 142 ff; Trolle-Wachtmeister, a. a., I, s. 314.

oförsiktigt skriven, som visste att berätta om Sveriges fåfänga underhandlingar med Danmark om att på fredlig väg av detta land erhålla Norge, och som sökte rättfärdiga ett planerat väpnat angrepp mot Danmark. England, Preussen och Ryssland sades ha uppträtt som garantier för Norges förening med Sverige. Grevesmöhlen hade frågat utrikesstatsminister Engeström, om en artikel kunde publiceras, vilken öppet talade om Sveriges avsikter angående Norge. Engeström avrådde detta och hänvisade till hovkansler af Wetterstedt, som likväl redan avrest från Stockholm; dock hade af Wetterstedt före avresan läst artikeln och märkt, att den tillkommit på Karl Johans befallning. Men t. f. hovkanslern, A. C. Kullberg, som icke var invigd i rätta förhållandet, begärde tryckfrihetskommitténs yttrande, enär artikeln stred emot TF 3:10 på grund av dess för tidiga blottande av statens å färde varande underhandlingar, tillämnade beslut och avsikter. Kullberg återopade därjämte kungl. förklaringen den ^{15/10} 1810 över missgärningsbalken 6:5. Men då ingen anmärkning från utländsk makt försports och kommittén i annat fall ej ägde att uttala sig samt då TF 1812 genom dess § 1 upphävt alla förut gällande lagar och föreskrifter rörande tryckfriheten, fann kommittén det otillständigt att meddela något utlåtande. T. f. hovkanslern överlämnade målet till justitiekanslern för laga åtgärd. Artikeln hade emellertid väckt oerhört uppseende, och tidningen Journalen tog Nya Skandinavien i upptuktelse, vilket blott hade till följd, att Karl Johan lät indraga Journalen den ^{18/5} 1813, samma dag som åtalet mot Nya Skandinavien inställdes.

På svenskt initiativ berodde likaledes ingripandet mot Anders Lindebergs »*Hvad Politik bör Sverige i nuvarande Crisis iakttaga?*»²³, en skrift tryckt i Stockholm 1815, som bl. a. avhandlade Sveriges förhållande till Ryssland och exempelvis framhöll, att ett uppenbart fientligt förhållande var att föredraga framför ett alltför nära vänskapligt. I sin skrivelse till tryckfrihetskommittén hänvisade hovkanslern till TF 3:9, men anledningen till den kvarstad, som nu lades, var mera ämnets olämplighet i rådande politiska läge än uttryckens förgriplighet. Då kommittén ej ägde att ingå i politiska konsiderationer och förhållanden, ville den ej heller uttala sig om skriftens olämplighet vid denna tidpunkt, men väl, att åtal ej kunde äga rum. K. M:t beslöt att gilla kvarstaden, låta härvid bero och vidare talan alltså förfalla.

Mer än hundra år skulle förflyta, innan TF 5:7, nu med ändrad

²³ HK d—x ^{21/5}, ^{27/5} 1815; TK prot. ^{26/5} 1815.

numrering: 5: 13, kom att åter användas. Finske ministern i Stockholm gjorde 1919 i svenska utrikesdepartementet en framställning om åtgärder mot en av ryssen N. Bucharin på finska författad skrift, »*Luokkataistelu ja Venäjän Vallankumous*»²⁴, tryckt 1919 på ett tryckeri i Stockholm. K. M:t beslöt skriftens sekvestrering och indragning genom justitiekanslersämbetet. Finska beskickningen återtog sedermera sin begäran om åtgärder. — Tryckfrihetskommittén fann, att skriften ej kunde åtalas efter lagens bokstav.

I februari 1920, då finske ministern begärt och K. M:t beslutat sekvestrering och indragning genom justitiekanslersämbetet av den likaledes i Stockholm på finska tryckta skriften »*Mitä tahtoo Suomalainen Kommunistinen puolue?*»²⁵, gav kommittén intet utlåtande. Orsaken därtill var, att den preskriptionstid, som TF 4: 6 stadgar, redan utlupit, och skriften vid dess inlämnande till granskning mer än ett år tidigare passerat utan anmärkning.

TF 5: 7 resp. 5: 13 har således brukats mycket sparsamt; sekvestrering och indragning genom justitiekanslern har förekommit två gånger, 1919 och 1920, i övrigt genom hovkanslern. Förfarandet har vidare i alla fallen använts mot skrifter med ett *ämne*, som kunnat föranleda till missnöje hos utländska makter, men skriftligt klagomål från främmande sändebud har ingivits blott i fyra fall (varav ett framkallats på svensk begäran och ett återtagits). TF 5: 13 återupplivades 1939.²⁶

ANVÄNDNINGEN AV TF. 3: 9.

Det förvirrade och tvetydiga fallet år 1810—11 (Allmänna Opinions Organ) har jag redan nämnt. År 1820 lät t. f. hovkanslern kvarstadsbelägga *Nya Extra Posten*²⁷, en veckoskrift med huvudsakligen litterärt innehåll. En artikel i nr 76, fortsatt i nr 78, kallad »Bref ifrån Finland af en resande Sven(s)k» (förf. av A. I. Arwid-

²⁴ JD tfd ¹⁰/₉ 1919; JK d ¹/₁₂ 1919; TK reg. ²³/₁₂ 1919; titeln på svenska: »Klasskampen och ryska revolutionen».

²⁵ JD tfd ⁴/₂ 1920; JK d ¹⁰/₂ 1920; TK reg. ²⁴/₂ 1920; titeln på svenska: »Vad vill Finlands kommunistiska parti?»

²⁶ JD tfd ²⁰/₉ 1939; TK reg. ¹³/₁₀ 1939, varvid kommittén (ang. K. Singer, »Göring Tysklands farligaste man») uttalade sig mera diplomatiskt än brukligt; kommittén fann »sig ej kunna avgiva det utlåtandet, att ifrågavarande skrift, efter lagens bokstav, icke kunde åtalas».

²⁷ HK d—x ²⁸/₉, ²⁹/₉ 1820; JK d ²⁰/₉ 1820. Handlingar i Tryckfrihetsmålet — — Nya Extra Posten — —, Sthlm 1820, II, s. 15, uppger, att Imnelius förgäves sökt få Karl Johan till juryman.

son), ansågs nämligen vara förgriplig mot »Finlands Öfverhet, Regering, Regeringssätt och höga Embetsmän». I nr 76 omtalades händelserna 1808—09; författaren framhöll, att finnarna kröpo och bugade inför kejsar Alexander. »Framför allt äro de Finska finansiella operationerna de olyckligaste och enfalldigaste på vårt jordklot.» I nr 78 höll författaren för troligt, att det ej fanns något hopp om bättring beträffande ämbetsmännen. Ansvarig utgivare var boktryckaren J. Imnelius, som åtalades av kammarsrätten i Stockholm och dömdes till tre månaders fängelse. Hovrätten höjde domen till ett års fängelse å Vaxholms fästning. Efter besvär hos K. M:t nedsattes strafftiden till ett halvår, men Imnelius rymde och undgick därigenom straffet.

L. J. Hiertas *Aftonbladet i Stockholm*²⁸ hade den 22/2 1831 spefullt gjort gällande, att den officiella Post- och Inrikes-Tidningen var ryssvänlig (artikelrubrik: »Löst rykte»):

»Den värma för Rysslands interessen som der röjer sig i hvarje rad skall på H. M. (ryske kejsaren) gjort ett så djupt intryck, att Högstedsamme beslutat upphöja nämnde tidning till heder och värdighet af *Rysk Hof-Tidning*. Detta bevis af den ädle Monarkens ynnest för det Svenska officiella bladet skall säkert af hvarje Svensk med djup rörelse erfaras och ytterligare uppstegra den Nationalitet och popularitet som denna tidnings tendens en tid bortåt förvärfvat densamma.»

Karl Johan beslöt sig för åtal mot *Aftonbladet*, när tidningens artikel, enligt hans åsikt, inneburit smädelse mot främmande makt — ett länge efterlängtadt tillfälle att komma åt den misshaglige Hierta hade nu inställt sig. Efter några månader nedlades emellertid målet.

Dagligt Allehanda i Stockholm hade 1833 en bilaga med litterärt och politiskt innehåll, *Afton-Tidningen*, för vilken ansvarade notarien J. Boman. I nr 9 voro införda två artiklar²⁹, »Utrikes politik. Lisabons eröfring.» och »Strödda tankar om Ryssland». Något bevis på smädligheten är svårt att ge med citat. Hovkanslern höll före, att de voro straffbara enligt TF 3:9, och överlämnade tidningen till justitiekanslern för laga åtgärd. Domen blev troligen fängelse, ty i justitiekanslerns diariéer 1834³⁰ talas om Bomans försändande till Vaxholm.

²⁸ HK d—x 28/2 1831; Göransson, *Aftonbladet* som politisk tidning 1830—1835, Upps. 1937, s. 128, not 2, s. 197.

²⁹ HK d—x 22/8 1833; JK d 24/8 1833.

³⁰ JK d 14/2 1834.

En för Hierta lika lycklig utgång som 1831 fick det åtal, som hovkanslern lät anställa 1834, med anledning av en i nr 135 av *Aftonbladet i Stockholm*³¹ införd översättning ur norska *Morgenbladet* »Om provinsialständerne i Danmark». Däri omtalades prins Fredrik Carl Christians oordentliga levnad och uppförande mot sin gemål, och orsakerna till prinsens utsvävningar tillskrevos hans uppfostran. Nu hade prinsen blivit en svag och t. o. m. pietistisk man. Under dessa förhållanden inom det degenererade danska konungahuset gladdo sig Danmarks folk särskilt åt inrättandet av provinsialständerna, och man förstod deras glädje, yttrade artikelförfattaren. I Norge passerade *Morgenbladets* artikel oanmärkt, emedan någon inskränkning i tryckfriheten liknande den, som föreskrevs i TF 3: 9, där ej fanns — men *Aftonbladet* åtalades. Juryn frikände, och det påstods ha berott på blott en enda röst.³²

Aftonbladets efterföljare 1836, *Det Sjette Aftonbladet*³³, som redigerades av Hierta och vars ansvarige utgivare var notarie O. Olander, råkade även ut för kvarstadsförfarande och åtal med anledning av en från en fransk tidning hämtad skildring av österrikiska polisens metoder i Italien. Rubriken löd: »Den demokratiska principen i Italien.» I artikeln stod att läsa bl. a.: »Bragt till ytterligheten af förtryck, lika förslavadt, lika sönderslitet, lika olyckligt som Irland, utan styrelse och lagar, plundradt, härjadt, träffadt i sitt innersta genom sina ädlaste söners mördande eller landsförvisning, trampadt under fötterna utan nåd och miskund, tyckes Italien ha hunnit till gränsen af olyckor och nesa.» Om åtalet skrev *Aftonbladet* 1849³⁴:

»Artikeln innehöll en visserligen bjert, men som hela världen numera känner fullkomligt sann skildring af den Metternichska polisens framfart, för hvilken flera af Italiens ädlaste söner ledo martyrdomen. Ut i denna tryckfrihetssak visade sig det fall, — — —, att nemligen den förmenta förnärmelsen mot den utländska makten blott togs till förevändning för det kungliga svenska förföljelsebegäret; ty österrikiske ministern grefve Woyna lät i offentliga tidningarna³⁵ kungöra, att åtalet icke blifvit anställt på hans begäran, så stor sensation och förvåning väckte detta åtal. Icke dess

³¹ HK d—x 16/6, 17/6 1834; JK d 17/6 1834; Göransson, a. a., s. 197 f.

³² *Aftonbladet* 5/2 1849.

³³ *Aftonbladet* 10/11 1836; HK d—x 12/11 1836; JK d 16/11 1836. Jfr *Aftonbladet* 5/12, 20/12, 20/12, 30/12 1836, 5/2 1849.

³⁴ *Aftonbladet* 5/2 1849.

³⁵ Hansson, *Handelstidningen*, har angivit *Allmänna tidningarne*, som om det vore namnet på en tidning.

mindre lyckades det vederbörande att få ihop en jury, som fällde; och utgifvaren fick tillbringa ett halft år på Waxholms fästning.»

På begäran av preussiske ministern väcktes i december 1848 åtal mot ansvarige utgivaren av *Det Tionde Dagligt Allehanda i Stockholm*, boktryckerifaktorn A. W. Rosenberg, med anledning av en i nr 196 (281) införd artikel i bunden form, »Preussens konung».³⁶ Läsaren må själv avgöra, huruvida dikten var smädlig; jag citerar några versrader:

»Feghet och trolöshet. Se der dina hufvudprinciper.
Preussens Konung! Se der klaven till din karakter!
Friheten kom. Lik morgonvinden, som töcknen förskingrar,
flög dess förfriskande storm fram öfver städer och land.
Ödmjukt du böjde dig då. Ja, som det mjukaste vasstrå
sänkte du kronan i dyn. Varföre? Jo, du var feg?»

Men dikten siade även om en hämnings dag:

»På dina böner och löften skall folket svara föraktfullt:
Spar dina eder, ty vet, oss de behaga ej mer!
Då skall förskräckelsen komma och vedergällningens fasa
täcka din hjärna med blod och för din stirrande blick
flyta ihop till en hemsk, en jettestor autodafé.»

Författare till dikten har antagits vara S. A. Hedlund, som 1847 blivit medarbetare i *Allehanda*. — Rosenberg framhöll inför rätten, att TF 3:9 talade om samtida nationer, med vilka riket var i fredligt förhållande, men menade, att förhållandet ingalunda var fredligt mellan angriparen Preussen och Sverige, som sänt trupper till Danmarks hjälp. Hedlund framträdde som Rosenbergs rättegångsbiträde och begärde, att aktor skulle utpeka de brottsliga delarna i dikten. Aktor ansåg likväl dikten brottslig i dess helhet. I februari 1849 sammanträdde juryn och frikände Rosenberg.

Boktryckaren och författaren fil. dr. N. R. Munck af Rosenschöld åtalades flerfaldiga gånger år 1853 jämlikt TF:s brottsparagrafer. Han tryckte och redigerade bl. a. tidningen *Nya Fäderneslandet* i Lund men hade lejda ansvaringar. Emedan dessa befunnits vara straffade för olika brott, måste M. af R. själv åtaga sig ansvaret. *Nya Fäderneslandet* den 18/3 1853 innehöll en artikel, »Anfallet mot Österrikiske Kejsaren. Ur bref från Utlandet.», vari bl. a. följande stod att läsa³⁷:

³⁶ JStE tfd 5/12 1848; Aftonbladet 15/12 1848, 5/1, 12/1, 19/1, 5/2 1849.

³⁷ JStE tfd 6/4 1853; JK d 6/4 1853.

»Vi vilja föra våra benägne läsare till de länder Kejsaren af Österrike beherrsakar och öfver allt är våldsherrskaresystemet i full gång, ståndrätt, nedskjutande och hängning och insperrning på fästningar är öfverallt på dagordningen, och ingen vecka förgår, hvarunder ej Wienertidningen bekantgör dylika domar. — — — Moraliskt är det icke, men tydligt är, att Österrikiske Kejsaren dock engång faller för en mördares dolk, så att man ser sig åter försatt till den Romerska historien; ty den Romerska Kejsaren Nero, hvilken regerade i aderton år och är utskriken som den afskyvärdaste Våldsherskare eller Tyrann, har på dessa aderton år icke låtit afliva så många dussin människor som den adertonårige blodvalpen (blutjunge) kejsaren af Österrike.»

Justitiestatsministern kvarstadsbelade nämnda nummer och överlämnade ärendet till justitiekanslern för åtgärd enligt TF 3: 9, men om rättegångens resultat har jag tyvärr ej, trots ivriga efterforskningar, funnit klarhet.

Justitiestatsministerns ombud i Lund var en gammal antagonist till M. af R., prof. J. G. Ek, som dessutom var ovanligt nitisk i tjänsten och ofta lät höra av sig hos höga vederbörande i Stockholm; Ek hade också många tillfällen att utöva sin makt över tryckalstren och tryckerierna i Lund. M. af R. utgav flera flygblad som ersättning för olika nummer av Nya Fäderneslandet, och av dessa flygblad blev »*Professor Ek, en flock af flygblad* — — —»³⁸ föremål för åtal, likaledes enligt TF 3: 9; en artikel (senare återgiven i Lefwe Fäderneslandet 1854) hette »Arma Swerge», vari föregående aktion kommenterades: »1630 drog din Konung med sina krigare ut till Tyskland för att rädda det undan Österrikiska husets blodsfurstar, 1853 blir man af samma Swerges styrelse anklagad med yrkande af 3 års fästning, derföre att man vågat uttrycka sin harm öfver de människoslaktare af samma hus, hwilka förhärja Ungern och Italien. Arma Swerigel hwad du har sjunkit!» Rättegångsförhandlingarna drogo ut på tiden i det oändliga, bråk med namnsedlar, inställelse inför rätta, inlagor i mängd till rådsturätten, hovrätten och justitiestatsministern. Målet fördes fram och tillbaka mellan

³⁸ JStE t/handl. 22/3 o. 27/4 1853; JD ad 29/4 1853; JK d 2/5 1853; Justitieombudsmannens ämbetsberättelse för 1860, s. 13—34; Fäderneslandet 1853—54 (Lund o. Stockholm). — Litteraturen lämnar svävande och osäkra uppgifter om M. af R. — Hansson, Handelstidningen, säger om åtalet mot Nya Fäderneslandet 1853, att det »visserligen icke saknar vare sig tryckfrihetsrättsligt intresse eller komiska poänger, men dock har en karaktär, som gör, att det här kan lämnas åsido». — Prof. Ek förföljde M. af R. vid universitetet och sedan även vid granskningen av M. af R.'s tryckalster. Med synbarlig glädje anmärkte Ek M. af R.'s benägenhet att glömma att inlämna granskningsexemplar på den fastställda tiden, att ej utsätta tryckkort och -år etc. (Eks skrivelser märkas genast bland alla andra handlingar, då Ek genomgående begagnar blått papper.)

de olika instanserna. M. af R. hann med att dömas två gånger i samma mål; båda gångerna dömde Lunds rådsturätt honom till sex månaders fängelse, men likaledes båda gångerna upphävde hovrätten utslaget: första gången återvisades målet till rådsturätten och sattes M. af R. på fri fot, andra gången frikändes han men fick betala hämningskostnaderna. Under rättegången hävdade M. af R., att åtalet icke tillkommit på utländsk makts begäran, utan endast förordnats av justitiestatsministern.³⁹

I september 1853 inträffade ännu ett åtal. Anledningen var en artikel i tidningen *Alltid Folkets Röst*, nr 76⁴⁰, om Ludvig Napoleon. Notarie Frans Sjöberg, som redigerade tidningen, skrev därom i ett följande nummer⁴¹: »Hans kejsrerliga fransyska majestät hr Ludvig Napoleon Bonapartes härvarande chargé d'affaires har nemligen hos tjen(s)tförrättande utrikes ministern, hans ex. grefve Sparre, begärt aktion emot tidningen 'Alltid Folkets Röst', för det tidningen i en uppsats, rörande den orientaliska frågan, yttrat att hr Bonapartes välde vore grundadt på lögn, svek, mened och bedrägeri, — — —.» Sparre remitterade ärendet till justitiekanslern, som anbefalldes stadsfiskalen att efter laga åtal yrka ansvar på tidningen enligt TF 3:9. Sjöberg fortfor⁴¹: »Icke nöjd med att ha satt munlås på yttranderätten i sitt hemland, vill hr Bonaparte således äfven söka nedtysta ordets frihet i utlandet. Huruvida han kommer att lyckas i detta företag, får framtiden utvisa; men den omutliga häfden skall dock evig vitsorda de omdömen, som fra(m)kallat denna stämning.» Juryn frikände. Hanssons förmodan⁴², att åtalet tillkommit på konung Oskar I:s personliga initiativ, motsäges av tidningens kommentarer.

Aftonbladet, utgivet av fil. mag. C. F. Bergstedt, innehöll i januari 1854 (nr 15) två artiklar, vilka justitieministern funnit vara »smädliga och förgripliga yttranden om de i fredligt förhållande med Sverige varande Österrikiska KejsarStaten och KonungaRiket Preussen äfvensom dessa Staters nuvarande Regenter».⁴³ Artikelrubriken löd: »Stockholm, den 19 Januari». I texten framhölls

³⁹ Justitieombudsmannens berättelse 1860, s. 26; de ledamöter av rådsturätten i Lund, vilka deltagit i domen mot M. af R., ådömdes böter och tvingades gottgöra M. af R. för det lidande, som rättens beslut åsamkat honom (150 rdr) samt till statsverket betala ersättning för M. af R:s underhåll under fängelsestiden (på Långholmen och i Malmö).

⁴⁰ JStE tfd 29/9 1853; JK d 29/9 1853; *Alltid Folkets Röst* 5/10, 8/10 1853.

⁴¹ *Alltid Folkets Röst* 5/10 1853.

⁴² Hansson, *Handelstidningen*.

⁴³ JK d 21/1 1854.

Preussens konung såsom »svag och olycklig» (Fredrik Wilhelm IV); åt Österrike och dess kejsare (Frans Josef) gavs rådet att göra Ungern självständigt. — Rådhusrätten ogillade åtalet.

År 1877 genomdrevs i Danmark en provisorisk finanslag. Den verkliga mannen bakom beslutet var den konservative statsministern och godsägaren Estrup. Tidningar såväl inom som utom Danmark kritiserade regeringens politik, och både böndernas och småfolkets stora massor reagerade kraftigt. De danska tidningarna fingo fritt uttala sina åsikter, enligt 1851 års Lov om Pressens Brug. I Sverige däremot uppmärksammades den minsta kritik av Danmark och dess konung, och år 1877 uppvisade flera åtal enligt TF 3:9. Sålunda anställdes rättegångar mot ansvariga utgivarna för tre skånska tidningar, fil. kand. O. A. Hemming för *Skåne*⁴⁴, litteratören L. Alm för *Flygposten*⁴⁵ och litteratören J. B. Westenius för *Framåt*⁴⁶. Artiklarna voro mestadels översättningar ur danska oppositionsblad. *Flygposten* ex. skrev⁴⁷: »Kung Christian IX har gjort revolution genom att utan Riksdagens samtycke utfärda en finanslag. Det är dagens wigtigaste nyhet. Danska kungen har swikit sin ed, då han trampat grundlagen under fötterna. Han kan nu förliknas med menedaren Napoleon III, som gjorde ett statsstreck, hwars följder blefwo så förfärliga för Frankrike. — — —.» I *Framåt* kunde man läsa⁴⁸: »Gud bevara oss väl för att någonsin så länge hr C. O. Ruth⁴⁹ lefver och representerar hans ex(c)ellens justitiestatsministern tala ett klandrande ord om konungen af Danmark, segergubben i Rom, sultanen i Konstantinopel, fursten i Monaco eller annan öfverhet i någon af de nationer eller stater till hvilka riket står i fredligt förhållande. Nej, vi vilja gifva dem ros och beröm; de äro änglar allesammans, felfria vackra änglar, isynnerhet påfven, sultanen och Kristian IX.» *Flygposten* omnämnde åtalet och sade⁵⁰: »Vi svara för vår del, att vi ansågo det vara vår

⁴⁴ JK d 20/4 1877; JK reg. 4/5 1878; Östgöten april-december 1877. Skånes artiklar mindre »smådliga» än de övriga tidningarnas — jfr straffen!

⁴⁵ JK d 25/4 1877; jfr föregående not!

⁴⁶ JK d 14/5 1877; jfr föregående noter!

⁴⁷ *Flygposten* 21/4 1877.

⁴⁸ *Framåt* 8/5 1877.

⁴⁹ Ruth var tillika medarbetare i Sydsvenska Dagbladet *Snällposten*, vilket kanske förklarar, att denna tidning undgick åtal, trots att den innehållit lika skoningslösa utfall mot danska öfverheten som de andra skånetidningarna (Östgöten 16/5 1877). — Något belägg för Hanssons påstående om åtal mot Östgöten har jag ej funnit, men det kan noteras, att Östgötens redaktör var väl insatt i åtalen mot skånetidningarna och därtill ganska ironisk och besk i kritiken av myndigheternas aktion.

⁵⁰ *Flygposten* 28/4 1877. Jfr JD ad 18/4 1877 (ombudet i Göteborg till justitieministern, som blott lade skrivelsen om *Handelstidningen* nr 86/1877 ad acta).

skyldighet att med *rätta* namnet benämna det statsstreck, som Christian IX, på inrådan af sina ministrar, utfört — — —», samt förvånade sig över, att Handelstidningen i Göteborg, som haft fullt så ogillande uttalanden om händelserna i Danmark, undgått åtal; men »vederbörande tro att det är lättare att få en jury efter deras behag (i Malmö) än i Göteborg.» Hemming frikändes, Westenius dömdes till fyra och Alm till tre månaders fängelse.⁵¹

Innan TF 3:9 åter brukades mot en smädlig skrift, hunno nära 25 år förflyta. Pseudonymen Georges Dorys, en ung diplomat av grekisk börd, hade på franska författat en initierad skildring av den turkiske sultanen Abdul Hamid II. Genom förbindelser med de ledande kretsarna i sultanens omgivning hade Dorys erhållit många intressanta bidrag till Abdul Hamids karakteristik som regent och privatperson, vilka han icke var sen att offentliggöra. I svensk översättning trycktes detta arbete på Isaac Marcus' boktryckeri i Stockholm, och i april 1901 anmälde justitieministern för justitiekanslern, att skriften »*Abdul Hamid i privatlivet. Öfversättning.*»⁵² befunnits straffbar enligt TF 3:9 och till följd därav belagts med kvarstad. Smädligheten går ej att bevisa genom citat. — Den ansvarige, studeranden A. E. L. Hultberg, som översatt boken till svenska, åtalades, men juryn frikände honom.

Veckans Nyheter (nr 5), en finsk politisk tidskrift, utgiven av flyktingar i Sverige och tryckt i Stockholm, råkade i februari 1904⁵³ ut för kvarstadsförfarandet, efter påtryckning från ryskt håll. Orsaken var en artikel, »Folkets känslor», vari meddelades, att finska senaten genom Bobrikoff överlämnat en skrivelse till tsaren, som sades vara gränslöst älskad av hela finska folket. *Veckans Nyheter* gav följande kommentarer: »— — — Nikolai den andre är en menedare. Det (Finska folket) vet, att de statsmän af det Bobrikoffska slaget, som nu styra och ställa i Ryssland, äro egennyttiga bofvar, som sakna hvarje begrepp om hvad en styrelses plikt och uppgift är. — — — Vårt folk vet, att räddning ligger i den nuvarande ryska regeringens undergång.» Författaren uttryckte en önskan, att Japan måtte segra i kriget mot Ryssland, och fortsatte: »Kanske den dag ej är alltför aflägsen, då Rysslands tyranner få ångra det brott, som förvandlade ett troget och förnöjsamt folk till en bitter fiende.»

⁵¹ JK reg. 4/5 1878.

⁵² JD ad 30/4 1901; JK d 30/4 1901; JD tffhandl. dnr 401/1901; JK handl. dnr 172/1901.

⁵³ JD ad 19/3 1904; JK d 19/3 1904; JD tffhandl. dnr 379/1904; ej hos Hansson, Handelstidningen.

Det blev åtal och tre månaders fängelse för den svenske medborgare, som ansvarat för tidskriften, typografen A. F. Björkegren.

Hansson uppger⁵⁴, att Norrtelje Tidning åtalats för en artikel om Abdul Hamid. Detta är oriktigt. Varken diarier eller tidningslägg antyda något dylikt. Tidningens nuvarande redaktion har uppgivit, att, vilket jag förmodade, något annat åtal jämlikt TF 3:9 ej ägt rum mot Norrtelje Tidning än det, som föranletts av artiklar om ryske tsaren. I juni 1904 publicerade nämligen dåvarande redaktören för *Norrtelje Tidning*, Gottfrid Peterson, i två nummer kommentarer över finsk-ryska förhållanden, under rubrikerna »Bobrikoff svårt sårad. En finsk Fosterlandsvän, som offerar sitt lif.» (17/6 1904) resp. »Bobrikoff, Finlands bödel.» (18/6 1904). Peterson hade i nästan varje nummer av tidningen en uppsats om finska förhållanden, men just de nämnda befunnos brottsliga⁵⁵, ty redaktören hade kallat tsaren menedare, som utkorat Bobrikoff till redskap. I ett följande nummer⁵⁶ skrev Peterson:

»Vi beklaga vår regering, att den skall ledas af en sådan ryssskräck att den nödgas vidtaga dylika åtgärder mot en svensk tidning, som fritt säger hvad alla rättsinnade menniskor tänka om de ryska lagstridigheterna i Finland, medan samma regering t. ex. blundar för Lundaprofessorn Wicksells offentligt framförda inbjudan till ryssarna att annektera vårt land. — För övrigt är naturligtvis vår utgifvare, på samma gång som han aldrig kommer att återtaga hvad han skrivit i saken, villig att underkasta sig hvilken behandling som helst, om det kan gagna vårt stackars ryssrädda land och dess regering. — — —.»

Peterson gav en fullständig redogörelse⁵⁷ för sin försvarsskrift till rätten, med utdrag ur svenska och utländska tidningar, som sanneligen icke skrätt orden utan använt samma om ej starkare uttryck än Peterson, men vilka likväl ej åtalats. Den 12/9 förklarade juryn Peterson skyldig. Petersons kommentar blev ett med fet stil tryckt meddelande⁵⁸: »Och dock är Nikolai II en menedare!» Den 20/9 föll utslaget: Peterson dömdes att böta 2.000 kr.

Det av Hansson⁵⁹ omtalade åtalet mot redaktör Emil Rosén för

⁵⁴ Hansson, Handelstidningen.

⁵⁵ JD ad 22/6 1904; JK d 22/6 1904; Norrtelje Tidning 26/6, 23/8, 13/9 1904. Brev till förf. från tidningens redaktion. Jfr Social-Demokraten 7/8 1943!

⁵⁶ Norrtelje Tidning 25/6 1904.

⁵⁷ Norrtelje Tidning 23/8 1904.

⁵⁸ Norrtelje Tidning 13/9 1904. Jfr Social-Demokraten 7/8 1943, som lämnar orätt lydelse av Petersons meddelande och som felaktigt påstår, att straffet redan då faststälts till böter 2.000 kr.

⁵⁹ Hansson, Handelstidningen; endast årtalet felaktigt uppgivet till 1907.

en artikel i *Arbetarbladet* i Gävle 1908⁶⁰ är däremot riktigt återgivet. Det var säkert Fabian Månsson, känd för sin personligt färgade, mustiga stil, som författat betraktelserna om »Rösträttskampen i Preussen. Kejsar Wilhelm von Köpenick mördar de rösträttslösa.»⁶¹ Artikeln började: »Homosexuellisternas, Köpenickarnes och hottentottarnas krönte struntpratare hade i går en lycklig dag, då han fick tillfälle visa de rösträttslösa bland preussarna, att oroliga män inte skola närma sig Slottsparken i Berlin i avsikt att begära rösträtt.» Vid de femtiotal massmöten, som ägt rum i Berlin, hade framförts krav på rösträtt. Folkmassorna hade, för att manifesteras sina krav, gått till slottet, »som det tyska folket i sin enfald håller åt en andligt och kroppsligt degenererad krympling». Polis och militär hade utkommenderats att skingra massorna. Författaren begagnade tillfället att utslunga ett anatema över militärväsendet i alla länder, vilket var till »för att på befallning av homosexuellister, förfalskare, bedragare och andra jobbbara mördar det sunda, tåliga, arbetande folket, om detta aldrig så litet vågar resa sig emot de orättvisor, för vilka det är ett offer». I ett följande nummer⁶² omtalades kvarstaden: »Hade vi ljugit och sagt, att kajsaren varit en ängel, i besittning av kroppens och själens alla ädlaste egenskaper, skulle troligtvis ett nådigt leende blifvit vår lön från det hållet. Men nu ha vi sagt sanningen, och då ha vi ej längre rättvisan på vår sida. Skön rättvisa!» — Alltnog, rådhusrätten i Gävle dömde Rosén till tre månaders fängelse, vilket dock av Svea hovrätt nedsattes till en månads fängelse.

År 1916 kvarstadsbelades och åtalades det av Ungsocialistiska partiet utgivna och av Ivan Oljelund redigerade *Nya Brands Månads-häfte* — *Tyska faran* (nr 1—2).⁶³ Den ansvarige, typografen E. B. Svensson, dömdes till tre månaders fängelse enligt TF 3: 9 och 3: 7. I häftet hade Oljelund författat en uppsats om den tyska faran = den tyska militarismen, som enligt Oljelund vunnit insteg i Sverige medelst den uppdyktade ryska faran; aktivismens män satte som mål att lägga övriga nordiska länder under Sveriges välde. Albert Jensen skrev bl. a.: » — — — Det reela målet måste därför genom förhållandenas egen makt komma att begränsas till: Tysklands mili-

⁶⁰ JD ad 10/1 1908; JK d 17/1 1908; *Arbetarbladet* 13/1, 18/1, 20/1 1908. Brev till förf. från chefred. N. S. Norling.

⁶¹ Antagandet bekräftat av chefred. Norling.

⁶² *Arbetarbladet* 18/1 1908.

⁶³ JD tfd 27/2 1916; JK d nr 160/1916 o. 25/1917; JD:s samlingspärm med utslag i tryckfrihetsmål 1917.

tära besegrande.» Jensen uttalade vidare, att Tyskland hade framkallat kriget och hade ansvaret för det, att den tyska andan var baserad på underkastelse och tyranni. Ragnar Casparsson förordade en revolutionär generalstrejk. En teckning föreställde en tysk köttaffär, där människokroppar voro styckade och upphängda på krokar. Rubrik: »Ingen köttbrist!» I texten framkastades en fråga, varför tyskarna ej med sin duglighet och praktiska talang till föda utnyttjade det människokött, som kunde tillvaratagas i mängder på slagfälten.

Två åtal riktades 1916 mot ansvarige utgivaren av tidningen *Vidi* i Göteborg, W. A:son Grebst, det ena med fällande dom, nämligen beträffande ett angrepp mot England och en engelsk konsultstjänsteman i Göteborg, Patron. I nr 9 skrev *Vidi*⁶⁴: »Det borde vara hvar god svensks plikt, att individuellt protestera mot det engelska snokväldet här i vårt land, genom att dels konsekvent personligen bojkotta, dels på alla sätt lägga hinder i vägen för de enskilda snokarnas fria uppträdande. Patron är en af de simplaste af dessa snokar. — — — Vi veta, att han är en av dem, som skada vårt land och söker hämma vår handel. I trakasserierna mot 'Stockholm' har han säkert sin del. Låtom oss inte glömma den saken, om det är oss möjligt att för framtiden draga ett streck över hans och det härvarande engelska konsulatets snygga planer.» Denna artikel kostade Grebst 400 kr i böter; rådhusrättens dom, 800 kr i böter, reducerades nämligen till hälften av Göta hovrätt. — Det andra åtalet gällde likaledes en antiengelsk artikel, »England kan pösa», i nr 21⁶⁵, men här följde frikännande. — *Vidi* åtalades flera gånger enligt TF:s olika brottsparagrafer, och i den utrikespolitiska debatten stod tidningen helt på Tysklands sida. I ett senare nummer av *Vidi*⁶⁶ återgavs ett uttalande av den tyske politiske skriftställaren greve Reventlow, som i *Deutsche Tageszeitung* visat både en förvånansvärt ingående bekantskap med *Vidis* publicistiska inriktning och en enligt *Vidi* rätt uppfattning om det inflytande, den engelska diplomaten vunnit i Sverige.

I J. L. Saxons illustrerade veckotidning *Såningsmannen* kunde man i oktober 1916 läsa följande reflexioner kring ett uttalande av Sven Hedin, vilket denne lämnat *Aftonbladet* vid återkomsten från en resa i Tyskland⁶⁷: »Kejsar Wilhelm vid 'briljant humör'. Den

⁶⁴ JK d nr 188/1916; JD tfd 15/3 1916.

⁶⁵ JD tfd 24/5 1916.

⁶⁶ *Vidi* nr 25 28/6 1916.

⁶⁷ *Såningsmannen* nr 41. JD tfd 14/10 1916; JK d nr 636/1916, nr 49/1917.

till Sverige återkomne Sven von Hedin har berättat, att kejsar Wilhelm 'såg glad ut', var 'ungdomlig i påfallande grad' och 'vid briljant humör'. Undras om den kejsarlige prässlakejen tror, att han gör kejsar Wilhelm någon tjänst med detta. Ty är det sant, kan det endast öka antipatien mot den, som ytterst bär ansvaret för det ohyggligaste slaktande världen känner.» En bild från Belgien, när kriget dragit fram och förstört allt i sin väg, återgavs. Tyskland hade lovat skydda Belgien, sade författaren, »men i stället där uppträtt som löftessvikare, mördare, plundrare, mordbrännare, kvinno-skändare, på ett sätt som hittills saknar motstycke i historien. — Kejsar Wilhelm är vid briljant humör trots allt detta. Inte ens en yttre anständighet tyckes honom kräva att lägga band på sin belåtenhet. — En ytterligare anledning för alla människor med hjärta i kroppen att be Gud bevara sig för den soldatanda, som kejsar Wilhelm, enligt sin judiske svansviftares vitnesbörd, visar sig äga.» — Ansvarige utgivaren, red.-sekr. P. O. Berglund, fick för denna artikel tillbringa tre månader i fängelse. Mot ett senare nummer av *Säningsmannen*⁶⁸, med kommentarer till åtalet och en fransk teckning, föreställande kejsar Wilhelm, »på briljant humör» jonglöra med dödsallar, brukades TF 3:9 med ett för åklagaren negativt resultat, ty i detta fall frikändes Berglund. Enligt *Säningsmannen*⁶⁹, var Berglund den enda svensk, som hållits i svenskt fängelse för »brott» mot utländsk suverän. Detta yttrande är felaktigt; jfr åtalens utgång ex. 1877, 1904 och 1908!

År 1917 förekommo två rättegångar jämlikt TF 3:9, varav den första på sensommaren mot *Göteborgs Aftonblads* redaktör, G. Sjöberg.⁷⁰ Justitieministerns ingripande hade föranletts av reflexioner kring en intervju, vari en svensk sjöman berättat om, hur England använt den tyska lejden, som beviljats svenska fartyg, och genom att utrusta engelska bevärade fartyg med de svenska kännetecknen lyckats sänka en mängd tyska ubåtar. Artikelrubriken löd: »'Viken' och den engelska lejdhistorien.» Åtalet ogillades. — Den andra rättegången kom något senare. Ett påstående i *stockholmstidningen Spegeln* (nr 28, rubrik: »Skola vi bli honom kvitt? Brittiske ministerns meritlista.»)⁷¹, att Englands sändebud i Stockholm, sir Esmé Howard, var en »urtyp för den skändliga stormaktsdiplomati, som alstrat 'världskriget', men som man må hoppas ej skall komma att

⁶⁸ *Säningsmannen* nr 50. JD tfd ¹³/₁₂ 1916. JK d nr 63/1917.

⁶⁹ *Säningsmannen* nr 26/1917.

⁷⁰ *Göteborgs Aftonblad* ²/₈ 1917. JD tfd ⁹/₉ 1917; JK d nr 684/1917.

⁷¹ JD tfd ¹⁵/₉ 1917; JK d nr 699/1917 o. nr 48/1918.

öfverlevfa detsamma», att han sökt underminera det goda förhållandet mellan England och Sverige, i avsikt att ge England orsak att få Sverige med i kriget, kanske på Tysklands sida, och sedermera kunna få våldföra sig på Norges neutralitet, renderade tidningen kvarstad, men åtalet mot redaktör T. Kamp ogillades.

Fällande blev däremot domen i rättegången mot *Folkets Dagblad Politiken*, som i mars 1918, då tidningen behandlat freden i Brest-Litovsk, kallat Tyskland »Världens bödel». ⁷² Redaktör var Fredrik Ström, författare till artikeln Z. Höglund; den ansvarige, red.-sekr. O. B. Grimlund, dömdes att böta 600 kr.

I augusti 1918 hade Valdemar Langlet för *Aftonbladet* (^{11/8}) ⁷³ författat en ledare, »Amerika är hindret», vari han uttryckligen påstod, att kriget snart skulle vara över, om icke Amerika funnits, ty de amerikanska krigshetsarna ville diktera freden i Europa och krävde Tysklands ovillkorliga underkastelse. En tidigare ledareartikel om »Världskrigets följder» (^{3/7}), skriven av Harald Wägner, betonade, att det låg ekonomiska skäl bakom Amerikas ingripande i världskriget. »Förmodligen måste man vara svensk vänsterman för att av sin sympati för en viss författningsform drivas till den uppfattningen, att England, Frankrike och enkanterligen Amerikas Förenta stater strida för världens frihet.» Justitieministern fann ett ingripande mot *Aftonbladet* nödvändigt, men rådhusrätten frikände.

Av hänsyn till Finland och dess statschefer ha sex åtal enligt TF 3:9 ägt rum (förutom två jämlikt TF 5:13). År 1919 hade *Folkets Dagblad Politiken* ⁷⁴ smädliga uttalanden om riksföreståndare Mannerheim. Artiklarna, som skymfade Mannerheim under hans officiella besök i Stockholm, voro så pass många, att det är svårt att angiva något citat, som kunde bevisa smädlighetens grad. — Red.-sekr. O. B. Grimlund dömdes till sex månaders fängelse.

För ett flygblad, »*Mördare — En mördares lön är döden — icke hedersbevisning.*», likaledes befunnet smädligt mot Mannerheim, dömdes de fyra utspridarna till tre månaders fängelse var (enligt TF 1:12, ty tryckort och tryckår hade ej angivits på flygbladet). ⁷⁵

Finska beskickningen begärde 1919 genom svenska utrikesdepartementet åtgärder mot de på finska avfattade och i Stockholm på finska tryckta skrifterna »*Punaiset ja valkoiset*» och »*Kommunisti-*

⁷² Folkets Dagblad Politiken ^{4/3} 1918. JD tfd ^{13/3} 1918; JK d nr 254/1918.

⁷³ JD tfd ^{16/3} 1918; JK d nr 606/1918.

⁷⁴ Folkets Dagblad Politiken ^{12/2} 1919. JD tfd ^{14/2} 1919; JK d nr 171/1919.

⁷⁵ JD tfd ^{11/2} 1919; JK d nr 165/1919.

nen internationalisti», vilka författats av I. Engcrantz och vilka innehöllo angrepp mot finska regeringen. Åtalet ogillades.⁷⁶

Redaktör I. Engcrantz, 1925 ansvarig för *Folkets Dagblad Politiken*, åtalades nämnda år två gånger. I det första fallet var skälet till rättegången en artikel i tidningen den 18/6 med rubriken: »Till vitfynnarnas ära undertryckes yttrandefriheten i Stockholm. Vill den socialdemokratiska regeringen göra sig behaglig för arbetarbödlarnas president?»⁷⁷ Artikeln skrevs i samband med finske presidenten Relanders besök i Stockholm, och Relander och de ansvariga ledarna i Finland förhånades i olika tonarter. Justitieminister Torsten Nothin uppdrog åt justitiekanslern att väcka åtal, och det kungjordes, att hela regeringen stod bakom åtalet. Juryn förklarade tidningsnumret brottsligt, och Engcrantz dömdes till fängelse i fyra månader. — I det andra fallet användes samma förfarande av t. f. justitieministern, Karl Levinson, som på regeringens beslut skred till rättegång mot tidningen (26/8) för dess fortsatta smädliga skrivsätt. Artikeln hette: »En skurk är en skurk.» Utslaget blev frikännande.⁷⁸

År 1927 lät justitieminister Johan Thyrén kvarstadsbelägga tre nummer av tidningen *Arbetet* i Malmö, vilka Thyrén funnit brottsliga.⁷⁹ Redaktör Allan Vougt fick stå till svars för innehållet i nr 15 och orden i rubrikerna i nr 101 och nr 112. Nr 15 innehöll ledande artikeln »Ett drag i bilden.»; däri skrev hr Vougt:

» — — — Men bakom den romerska kyrkan varsnas gestalten av lönnmördaren, som styr Italiens öden, mannen, som sökt förbindelse med påven efter många årtionden av bitter fiendskap mellan stat och kyrka i Italien, mannen, som driver en medveten krigspolitik, centralfiguren i en imperialism betydligt råare och från all demokrati mera frigjord än den brittiska. Starka krafter äro alljämt i rörelse för att göra denne rövarhövding salongsfäbig. Chamberlain gästade honom för inte länge sedan och Churchill har helt nysss förnedrat sig till att trycka mördarhanden i själva Rom.»

I nr 101 fanns rubriken: »När skall Mussolini interneras? Den italienske dåren äventyrar världsfreden. Söker nu locka Bulgarien till allians.» Artikeln återgav ett Berlin-telegram om att Bulgarien erbjudits ingå ett förbund med Italien för att på italiensk sida del-

⁷⁶ JD tfd 10/6 o. 31/10 1919; JD:s samling av utslag 1919—20. Titeln på svenska »Röda och vita» resp. »Kommunistiska internationalen».

⁷⁷ JD tfd 18/6 1925; JK d 18/6 1925 o. 20/4 1926.

⁷⁸ JD tfd 28/8 1925; JK d 28/8 1925; Statens off. utredn., 1934: 54, s. 26 (jurymål).

⁷⁹ JD tfd 20/5 1927. JD:s förteckn. över tryckfrihetsåtal 1925—1943.

taga i ett Balkan-krig. — Rubriken i nr 112: »Ene skojaran gör den andre till konung. Achmed Zogu Albankung med Mussolinis hjälp — — —.» Artikeln var ett TT-telegram från Berlin, att italienska sändebudet i Tirana skulle anlända till Albanien med särskild fullmakt från Rom, och att det allmänt antogs, att sändebudet medförde italienska regeringens medgivande till att Achmed Zogu utropades till grundare av en ny albansk dynasti. — Redaktör Vougt frikändes.

År 1933 erbjöd åtal mot två vänstertidningar, den syndikalistiska *Arbetaren* (redaktör E. F. Nordin)⁸⁰ och den kommunistiska *Ny Dag* (redaktör C. G. Johansson).⁸¹ Ministerpresident Hermann Göring gästade greve Eric von Rosen på Rockelsta med anledning av ett bröllop mellan von Rosens (Görings svåggers) dotter och en tysk medborgare. De två nämnda tidningarna samt Folkets Dagblad skrevo i flera nummer beska kommentarer till Görings besök, och greve von Rosen fäste i skrivelse till justitieminister Karl Schlyter dennes uppmärksamhet på de smädliga artiklarna. Det dröjde dock några dagar, innan Schlyter — efter framställningar från tyska legationen — anställde åtal mot *Arbetaren* för tre nummer och *Ny Dag* för fyra nummer. *Arbetarens* första artikel om Göring⁸² hade till rubrik: »Sadisten Göring i Rockelsta». Författaren ytttrade bl. a.:

»Herr Göring, den nazistiska terrorregimens ruskigaste representant, är gäst hos en av den svenska högadelns spetsar. Mannen som i djuriskt vansinne manat till mord på värnlösa fångar, blir centralfigur i en högkulturell svensk slottssalong. Att man i högsta kretsar ser Göring som idol, avslöjar deras sinnelag. För Sverges arbetare är namnet Göring en utmaning, en påminnelse om våra klassbröders kval. Ned med blodhunden! Solidaritet med Tysklands arbetare.»

Ett senare nummer av *Arbetaren*⁸³ ställde frågan: »Är Göring en blodhund? En fråga till hakkorsgreven på Rockelsta.», och lämnade därvid, enligt tidningen, »Officiella uppgifter om nazisternas våldsdåd ställda i belysning av Görings egna uttalanden.» — *Ny Dag* kunde meddela sina läsare⁸⁴: »Göring i Sverige. Mordbrännarregeringens inrikesminister inspekterar sina svenska garden.» När von

⁸⁰ JD tfd 7/7 1933. Se föreg. not!

⁸¹ JD tfd 7/7 1933. Se föreg. noter!

⁸² *Arbetaren* 10/8 1933.

⁸³ *Arbetaren* 1/7 1933.

⁸⁴ *Ny Dag* 16/6 1933.

Rosens skrivelse offentliggjordes, sade Ny Dag⁸⁵: »Göring vill åtala Ny Dag. Rasar för att vi avslöjat hans mordbrandsanstiftan i riksdagshuset. Hans svenska betjänt von Rosen anmäler tre Stockholms-tidningar till justitieministern.» — Beträffande Arbetaren och Ny Dag anbefalldes justitieministern åtal genom justitiekanslern, men Folkets Dagblad lämnades utan anmärkning, fast denna tidning i en artikel om Göring⁸⁶ kallat honom »arbetarbödel». Rättegångarna resulterade i fängelsedomar, en månad för varje smädligt tidningsnummer: tre månader för Nordin (fastställt av Svea hovrätt) och fyra månader för Johansson (fastställt av högsta domstolen).⁸⁷

Det andra världskrigets utbrott 1939 medförde emellertid en dittills oanad användning av kvarstads- och konfiskationsparagraferna. TF 5: 13 tillämpades en gång 1939 och en gång 1940, medan åtalet enligt TF 3: 9: 1 mot Ture Nermans Trots allt! inledde en rad rättegångar. Men under de närmaste åren kom även TF 3: 9: 2 till användning.⁸⁸

BROTT OCH STRAFF.

Under perioden 1812—1844 brukades mot smädliga periodiska skrifter företrädesvis den indragningsmakt, som TF 1812 4: 8 tillerkände hovkanslern. Särskilt av hänsyn till Ryssland, men även till Danmark, England, Frankrike, Österrike och Tyska rikets delstater, indrogos tidningar.⁸⁹ Det torde förhålla sig så, att en skrift åtalats, endast när man antagit, att den skulle bli fälld. I inledningen till TF 3 uppmanas de, som skola bedöma en skrifts straffbarhet, att »i fall, som tvetydiga synas, hellre fria än fälla», och jurysystemet har verkat som ett skydd mot alltför nitiska ingrepp av överheten.

De åtalade skrifternas ansvariga⁹⁰ ha antingen frikänts eller ådömts straff enligt missgärningsbalken 6: 5 före 1865—66 och därefter enligt strafflagen 8: 28 (1941: 8: 4). Strafflagen 8: 28: »Talar

⁸⁵ Ny Dag 30/6 1933.

⁸⁶ Folkets Dagblad 23/6 1933.

⁸⁷ Jfr Folkets Dagblad 23/6, 30/6, 8/7 1933!

⁸⁸ TF 5: 13: TK reg. 13/10 1939, 23/2 1940; TF 3: 9: 1: (Trots allt!) JD tfd 10/11 1939; TF 3: 9: 2: JD tfd 17/11 1939. Jfr Svensk Juristtidning 1942, s. 351 ff, och riksdagens protokoll, FK 1942: 13: 2 ff!

⁸⁹ Emmelin, Indragningsmakt och tryckfrihet — — —, Eskilstuna allm. läroverks årsredog. 1917, s. 8.

⁹⁰ Ang. periodiska skrifterna, se Lundstedt, Sveriges periodiska litteratur, I—III, Sthlm 1895—1902; ang. författarna och redaktörerna, se *Biographiskt Lexikon* — — —, I—XXIII, Upps., Örebro 1835—1857, och *Svenskt Biografiskt Lexikon*, Ny följd, I—X: 1—3, Örebro, Sthlm 1857—1907.

eller skriver man smädligt emot person, som i 27 § nämnd är (= främmande stats regent, medan han här i riket vistas — — —, främmande makts sändebud här i riket — — —), eller förgriper man sig emot honom med hotelse eller annan missfirmlig gärning; straffes högst med straffarbete i två år.» År 1921 ändrades straffsatsen till: »straffes högst med fängelse». I strafflagen 8: 29 stadgas: »Ej må brott, som i 27 eller 28 § sägs, där ej dråp skett, åtalas av allmän åklagare, utan att Konungen därtill lov giver.»

Rättegångarnas utslag kunna avläsas i kronologiska förteckningen, s. 258—259.

Enligt missgärningsbalken 6: 5 ha straffen för brott jämlikt TF 3: 9 och 5: 7 resp. 5: 13 rört sig mellan tre års fängelse (Regnér dömdes 1811 till tre års fängelse enligt nämnda lagrum, fastän TF 3: 9 föreskrev bötesstraff 50—100 rdr — enda gången kungl. förklaringen den ¹⁵/₁₀ 1810 följdes vid utmätandet av straff) och sex månaders fängelse (1820, 1836, — då TF 3: 9 stadgade landsflykt, spö eller fängelse som straff). Jämlikt strafflagen 8: 28 ha straff utmätts från maximum sex månaders fängelse (1919—20) till 400 kr i böter (1916).

Den jämlikt TF 3: 9 åtalade har frikänts i 15 fall av 34. När främmande statsöverhuvud och regeringar smädats (Fredrik Wilhelm IV 1848 och 1854, Frans Josef 1853 och 1854, Kristian IX 1877, Abdul Hamid II 1901, Nikolai II 1904, Wilhelm II 1908 och 1916, riksföreståndare Mannerheim 1919, finske presidenten Relander 1925, Mussolini — och Achmed Zogu — 1927), har konungens tillstånd till åtal inhämtats, och detta har skett även efter 1877, då högsta domstolen genom utslag i målet mot L. Alm förklarar, att sådant tillstånd ej erfordrades i tryckfrihetsmål.

Det är intressant att iakttaga, när åtalen enligt TF 3: 9 och 5: 13 ägt rum, och vilka personer och stater, de smädliga skrifterna behandlat. Under perioder av relativt lugn inom utrikespolitiken ha paragraferna om diplomatisk kvarstad och konfiskation icke brukats, i varje fall icke ofta. Tillämpningen av TF 3: 9 och 5: 13 har sålunda varit konjunkturbetonad och berott på den aktuella politiska situationen och på vilka regenter eller höga ämbetsmän, som skrifterna åsyftat.⁹¹ T. o. m. om personerna befunnit sig i mera

⁹¹ Ett vanligt påstående, att icke någonsin ens ett personligt angrepp mot ledande statsmän i demokratiska länder blivit föremål för åtal i Sverige, motsäges av åtalen 1919 och 1925. Och man kan nog också spåra ett anfall mot president Wilson i de artiklar i Aftonbladet 1918, för vilka tidningen åtalades. Kritik av »de stora demokratierna» och deras politik har dock vanligen passerat utan

avlägsna länder, med vilka Sverige sannolikt icke kunnat invecklas i omedelbart krig, ha deras kommentatorer och granskare i svensk press åtalats (Frans Josef, Abdul Hamid, Mussolini).

Det kan också vara värt att anmärka, att det i svensk press stundom förekommit yttranden och omdömen, vilka synas mera straffbara än de åtalade skrifternas. År 1853 åtalades Folkets Röst för yttranden om Napoleon III, att hans välde var grundat på lögn, svek och bedrägeri, men 1852, då samma tidning manade fransmännen att göra sig kvitt Napoleon III, som stulit fransmännens frihet, mördat och fängslat tusentals personer, uteblev åtal.⁹² Antipatien mot Ryssland avspeglades under hela 1800-talet i litteratur och press, och tsarerna smädades i alla tonarter, men efter 1844 har ej förekommit åtal, sekvestrering eller indragning av hänsyn till Ryssland.⁹³

Under världskriget 1914—18 hade hos utrikesministern »så gott som dagligen från makter, tillhörande skilda läger, gjorts befogade erinringar mot en del pressorgans taktlösa hållning»,⁹⁴ men endast ett fåtal rättegångar — och ingen konfiskation utan rättegång — anställdes.

TF 5:13 förutsätter skriftlig *démarche* från utländsk regering eller minister. TF 3:9 nämner intet därom. År 1810 hävdade hovkanslern, att han enligt TF 3:9 »utan föregående klagan af ett främmande Sändebud» kunde belägga en mot en utländsk makt riktad skrift med kvarstad och överlämna den till justitiekanslern för laga åtgärd.⁹⁵ År 1819 skrev hovkanslern till ett ombud, som sänt en skrift med förslag till åtgärder mot boktryckaren, att eventuellt åtal berodde på, hur skriften »anses af Ryska Ministern härstädes». ⁹⁶ Och år 1933 meddelades i pressen ⁹⁷: »Enligt vad T. T.

anmärkning, även om den varit väl kraftig, och när någon tidning åtalats för antiengelska eller antiamerikanska uttalanden, har oftast följt ett frikännande utslag.

⁹² Sven Eriksson, Svensk diplomati och tidningspress under Krimkriget, Sthlm 1939, s. 18.

⁹³ Eriksson, a. a., s. 197 och s. 211.

[År 1853 hade *Folkets Röst* en artikel om en väntad krigsförklaring mot Ryssland i augusti samma år. Enär kronprins Karl misstänktes vara upphovsman till artikeln, blev något åtal ej av. *Fäderneslandet* hade stundom en antirysk devis på titelbladet (»Ungång åt det inre Ryssland. Oberoende af det yttre Ryssland.»). Ryske ministern kände sig naturligt nog oroad av de svenska tidningarnas utrikespolitiska artiklar, men konungen lugnade honom och utlovade en ny och strängare TF.]

⁹⁴ Riksdagens protokoll, AK 1914: 90: 2 f.

⁹⁵ HK x ¹⁷/₈ 1810.

⁹⁶ HK x ¹²/₁₀ 1819.

⁹⁷ Folkets Dagblad ⁸/₇ 1933.

erfarit i justitiedepartementet är det *fast praxis*, att åtal jämlikt 3 paragrafen mom. 9 tryckfrihetsförordningen icke anställas utan att hänvändelse till utrikesministern skett från vederbörande främmande legation.» Sådan hänvändelse har verkligen skett 1919 och 1933, men det synes egendomligt att därför, med hänsyn till den sparsamma användningen av TF 3:9 (före 1939), kunna påstå, att det varit »fast praxis», att främmande makt klagat. Skrifter, som äro »smådliga, förgripliga eller till osämja med främmande makter syftande», kunna nämligen enligt TF 3:s brottskatalog kvarstadsbeläggas av justitieministern utan vidare. TF 3:9 ger visserligen fritt spelrum för justitieministerns subjektiva omdöme, men juryn i tryckfrihetsmål har ju hindrat alltför ingripande åtgärder mot tryckfriheten.

TF 3:9:2 med dess stadgande om möjlighet till konfiskation utan rättegång av skrift, som icke är smådlig eller förgriplig men trots detta föranlett missförstånd med utländsk makt,⁹⁸ påminner mycket om TF 5:13, men TF 5:13 kan avse både straffbara och icke straffbara skrifter, vilka kunna föranleda till missnöje.

Till ett eventuellt sammanhang mellan TF 3:9 och 5:13 synas grundlagskommentatorerna ha varit angelägna att ej taga bestämd ställning. Förslagen till ändring av TF 3:9 och 5:13 kunna dock i någon mån skänka klarhet över problemet. Två tolkningar av sammanhanget mellan de båda lagrummen finnas, varav den ena tolkningen förekommit i litteraturen så sent som 1941,⁹⁹ och den andra kommit till synes både i utskottsmemorial och ändringsförslag 1840—41 och 1940—41.

TF är till uppställningen och bestämmelserna både förvirrad och tvetydig, men lagstiftarnas mening tyckes ha varit att samla de straffrättsliga bestämmelserna i TF 3, de exekutiva i TF 4 och de processuella i TF 5. Därav skulle följa, att TF 3:9 borde läsas i sammanhang med 5:13; stadgandena i TF 3:9 förklaras närmare i 5:13. Denna tolkning, som väl är mest förenlig med tryckfrihetsgrundsatserna sådana de fastställts i RF 86 och i TF, innebär också — trots de skilda ordalagen i TF 3:9 (»missförstånd sig yppat»)

⁹⁸ Jfr riksdagens protokoll, FK 1940:35:29 ff; att det blott kommit till regeringens kännedom (per telefon, vid middagssamtal o. d.), att missförstånd yppats. — År 1933 förbigick ministerpresident Göring den diplomatiska representationen och protesterade direkt hos prof. T. Segerstedt i Göteborg, när dennes *Handelstidning* haft en artikel, som kritiserat rikskansler Hitler — men telegrammet fick ingen verkan, och några telegrafiska protester, sända till en redaktör, äro därefter ej bekanta.

⁹⁹ Cederström, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1941, s. 455 f.

och 5: 13 (»ämnen, vilka kunna föranleda till missnöje») — att blott *en* form av diplomatisk konfiskation finnes stadgad. Därmed skulle även de åtgärder enligt TF 3: 9: 2, som företagits före grundlagsändringen 1941 och varvid varken åtal följt eller tryckfrihetskommittén hörts, varit grundlagsstridiga.¹ Mina efterforskningar i diariér och expeditioner ha givit vid handen, att konfiskation utan rättegång och utan kommitténs hörande ej antecknats förrän den 17/11 1939, då Gustaf Ericssons skrift »Hitler skjuts kl. 24.» konfiskerades genom beslut i konselj. Att TF 3: 9: 2 ansetts som en antikverad bestämmelse — »har i varje fall icke tillämpats sedan mitten av förra århundradet»,² »Vad § 3: 9 angår har regeringen efter 1850-talet frivilligt avstått från dess tillämpning»³ — har kommit flera att tro, att bestämmelsen kom till användning under 1800-talets förra hälft, men så är ju ej fallet. Vederbörande ha nog i så fall haft indragningsmakten i tankarna, men en konfiskation utan rättegång enligt TF 3: 9: 2 eller en sekvestrering och indragning enligt TF 5: 13 innebär, att endast ifrågavarande skrift eller nummer av periodisk skrift beslagtages, medan en indragning enligt TF 4: 8 1812—1844 betydde, att ifrågavarande periodiska skrifs vidare utgivande inställdes och utgivningsbevis indrogs.

När indragningsmakten avskaffades vid riksdagarna 1840—41 och 1844—45, lämnade konstitutionsutskottet en hänvisning till TF 3: 9 i memorial 16/1840—41,⁴ och i detta memorial framgår klart och tydligt, att utskottet betraktade TF 3: 9: 2 och 5: 13 som *två skilda förfaranden*:

»Hvad serskildt angår landets yttre politiska förhållanden, eger Konungen i allt fall, enligt 3 § 9 mom. Tryckfrihets-Förordningen, att utan rättegång låta confisquera allt slags skrift, hvarigenom missförstånd med utländsk magt sig yppat; äfvensom, i fall någon härstädes af trycket utkommen skrift utaf en eller flera fremmande Staters sändebud eller deras Regeringar anmäles, såsom innefattande ämnen, hvilka föranleda till missnöje hos andra magter, Konungen, jemnlit 5 § 13 mom. af nämnde Grundlag, eger, att, om Han så nödigt pröfvar, förordna om skriftens sequestrerande och indragning.»

Konstitutionsutskottets tolkning förklaras med all önskvärd tydlighet i utskottets önskan att slopa TF 5: 13 (emedan TF 3: 9: 2

¹ Jfr Eek, Om tryckfriheten, Upps. 1942, s. 226f

² Malmgren, Sveriges grundlagar — — —, 2:a uppl., Sthlm 1926, s. 194.

³ Knut Petersson, Pressen och tryckfriheten, Sthlm 1941, s. 51.

⁴ Constitutions-Utskottets Memorialer — — — 1840—41, Sthlm 1841, mem. 16, s. 7 f.

ansågs vara tillfyllest), vilken uttryckes i ett följande memorial, 97/1840—41⁵:

»Utskottet kan icke tveka om Lagstiftarens rätt och pligt att förekomma, det en eller annan politisk skriftställares obetänkta yttranden må sätta rikets fredliga förhållande med utländska magter i fara. Men grannlagenheten emot främmande stater och afseendet på deras ömtålighet för tadel hafva dock en gräns, hvilken ett sjelfständigt folk icke kan öfverskrida, utan att uppoffra sin egen värdighet.

Inom denna gräns anser Utskottet Tryckfrihets-Förordningens 3 §. 9 mom. stå. Detta lagrum innehåller icke blott bestämmelse af ansvar för smädliga, förgripliga eller till osämja med främmande magter syftande omdömen och yttranden om samtida Nationer eller Stater m. m. utan ock det stadgande, att en skrift, genom hvilken missförstånd yppat sig med utländsk Magt, må, ehuru icke smädlig eller förgriplig, kunna utan rättegång confisceras. Härigenom synes verkligen allt, hvad grannlagenheten emot främmande kan bjuda, vara iakttaget, och lagstiftaren hafva trätt den ofvannämnda gränsen ganska nära. Utskottet tadar det icke. Men att derutöfver ännu medgifva sequester och indragning av en skrift, utan annat skäl, än att en eller flere främmande Staters sändebud eller deras Regeringar anmält, att samma skrift innehåller ämnen, hvilka kunna föranleda till *missnöje* hos andra Magter, skulle lätt kunna tydas såsom bevis, mindre på hofsamhet och fredskärlek, än på något annat, som hittills icke ansetts, och väl icke heller hädanefter skall komma att anses, såsom ett kännetecken på Svenska folkets lynne. Sådant är likväl medgifvandet uti 5 §. 13 mom. Tryckfrihets-förordningen; och Utskottet har ansett såsom sin pligt att hos Rikens Ständer hemställa, huruvida de anse detta medgifvande böra kvarstå i Svensk Grundlag.»

Skulle ständerna icke godtaga detta utskottets förslag, framlades till behandling en på flera punkter ny lydelse av TF 5: 13 (sekvester endast genom justitiestatsministern), men båda förslagen förkastades av ständerna. I utskottets memorial vid 1871—72 års riksdagar⁶ lämnades fullständiga förslag till ny TF, vari likväl intet stadgande liknande TF 3: 9 eller 5: 13. I K. M.:s proposition 21/1887⁷ hade en dylik bestämmelse formulerats sålunda: »Smädelse mot främmande stats öfverhufvud eller dess här anställda sändebud.» (§ 9 mom. 6.) Samma formulering önskades 1886—88 av pressmännen.⁸ I betänkande den 20/12 1912 (med förslag till tryckfrihetsordning)

⁵ A. a., mem. 97, s. 4 f; icke förut återgivet i litteraturen om TF.

⁶ Hagman, Sveriges grundlagar — — —, Sthlm 1902, B: 221—226.

⁷ Hagman, a. a., B: 227 ff.

⁸ Publicistklubben, Sthlm 1924, s. 79; jfr s. 204 ff

hävdade kommitterade inom justitiedepartementet,⁹ att konfiskation utan rättegång var föga förenlig med andan i TF och att bestämmelsen icke heller torde äga motstycke i främmande lagstiftning. De kommitterade framhöll, att TF 3:9:2 ej skulle få annan betydelse för framtiden än att »möjligen sätta den svenska regeringen i en obehaglig mellanhand».⁹ I förslaget till ny TF hade kap. I, § 3:6, samma lydelse som § 9:6 i kungl. propositionen 1887.

Emellertid beslöt riksdagen ingen ändring i TF 3:9, förrän det andra världskriget framkallade en dittills oanad användning av diplomatisk kvarstad och konfiskation.¹⁰ TF 5:13 lämnades orörd även denna gång, men i TF 3:9:2 infördes en bestämmelse, att justitieministern i avbidan på konseljbeslut om konfiskation av skrift må belägga denna skrift med kvarstad. Ändringen innebar en skärpning. Men genom denna ändring bevisades också, att riksdagen 1940—41, liksom konstitutionsutskottet 1840—41, ansåg TF 3:9 och 5:13 vara *två* helt skilda förfaranden.

Tabell 1:

BESTÄMMELSERNA OM DIPLOMATISK KVARSTAD OCH KONFISKATION.¹¹

Kommittéförslaget 1809, »TF 1809»: (trädde aldrig i kraft)

TF 3:8:1 och 3:8:2: Smådliga, förolämpande och till osämja ledande omdömen och yttranden och

varje skrift, varigenom missförstånd redan yppat sig.

Åtgärd: Åtal. Böter 50—200 rdr och konfiskation, om skriften vid rättegången finnes straffbar.

TF 7:8: Utländska skrifter, vilka äro anstötliga eller förolämpande emot främmande makter.

Åtgärd: Kvarstad lägges av hovkanslern. Tryckfrihetskommittén höres; därav beror frigivandet eller förbjudandet av skriften.

Konstitutionsutskottets förslag 1809, antogs sedan som TF 1810:

TF 3:9:1: Smådliga, förklenliga och osämja tydligen åsyftande omdömen och yttranden.

Åtgärd: Åtal. Böter 50—100 rdr och konfiskation, om skriften vid rättegången finnes straffbar.

TF 3:9:2: Skriften ej smådlig eller förklenlig, men genom densamma missförstånd sig yppat.

Åtgärd: Konfiskation möjlig. (Intet säges om åtal. Antingen ansågs åtal självklart, och då skulle (ej straff utan) endast konfiskation följa; eller skulle det vara konfiskation utan rättegång.)

TF 5 st. 7: Svensk eller utländsk skrift av främmande makt anmäld såsom innefattande ämnen, vilka kunna föranleda till missnöje.

⁹ Betänkande med förslag till tryckfrihetsordning, ²⁰/₁₂ 1912, s. 150.

¹⁰ Jfr Svensk Juristtidning 1942, s. 351 ff, och Aftonbladet ³¹/₃ 1944.

¹¹ MB = missgärningsbalken, SL = strafflagen.

Åtgärd: K. M:t prövar. Sekvestrering och indragning. Tryckfrihetskommittén höres; därav beror åtal, om skriften anses åtalbar; eljest ingen rättegång, men ev. ersättning av statsmedel åt förläggare eller boktryckare.
I teorien: straff enligt TF 3:9. I praktiken: straff enligt MB 6:5.

Kungl. förklaringen ^{15/30} 1810: För att MB 6:5, jämförd med kungl. förordningen ^{20/1} 1779, med dess stadgande om straff (landsflykt, spö eller fängelse) för utspridande av lögnen och falska rykten, vilka rörde rikets säkerhet, icke skulle anses förändrad genom TF 1810, utfärdades förklaringen 1810.

Denna förklaring stadgade: Tryckfrihetskommittén skulle redan vid undersökningens början höras och avgöra, om det i en skrift förekom yttranden över främmande folkslag och regeringar, gjorda med avsikt att väcka missnöje med dess regering eller regeringssätt, eller innehållande förklenliga och till osämja ledande rykten och berättelser om utländsk maktens regering eller sändebud. — Författaren eller boktryckaren skulle genast gripas och straffas enligt MB 6:5 samt skriften konfiskeras.

TF 1812¹²:

TF 3:9:1: Smädliga, förgripliga eller till osämja syftande omdömen och yttranden.

Åtgärd: Åtal. Straff enligt MB 6:5 jämförd med kungl. förordningen ^{20/1} 1779 (landsflykt, spö eller fängelse). År 1818 insköts: och skriften konfiskeras.¹³

TF 3:9:2: Skriften ej smädlig eller förgriplig, men genom densamma missförstånd sig yppat.

Åtgärd: Konfiskation utan rättegång. (Tvivelaktigt, om nytt stadgande däri genom infördes, eller endast förklaring av konfiskationen.)

TF 5:7 (efter 1815: 5:13): Svensk eller utländsk skrift av främmande makt anmäld såsom innefattande ämnen, vilka kunna föranleda till missnöje.

Åtgärd: K. M:t prövar. Sekvestrering och indragning. Antingen åtal enligt TF 3:9 eller hänskjutande till tryckfrihetskommittén. Om kommittén anser skriften icke åtalbar, kan ev. ersättning av statsmedel lämnas åt förläggare eller boktryckare.

Paragrafernas lydelse 1941:

TF 3:9:1: = 1812. Åtgärd: Åtal. Straff enligt SL 8:4: högst straffarbete i två år.

TF 3:9:2: = 1812. Åtgärd: Konfiskation utan rättegång beslutas av konungen i statsrådet. I avbidan på sådant beslut må justitieministern förordna om provisorisk kvarstad.

TF 5:13: = TF 5:7 1812, TF 5:13 1815.

¹² Diplomatiska framställningar före åtgärder enligt TF 3:9 och 5:7 (5:13): TF 5:7 (5:13): skriftlig anmälan förutsättes.

TF 3:9:2 (stadgandet ej använt förrän efter krigsutbrottet 1939): muntlig eller skriftlig anmälan förekommit.

TF 3:9:1: ingen anmälan förutsättes, men har dock ibland förekommit.

TF 5:7 (5:13) lämnar garanti mot regeringsmaktens missbruk av stadgandet, TF 3:9:2 lämnar ingen garanti. I det förra fallet gäller det skrift med ämnen, som *kunna* föranleda till *missnöje*, medan i det senare fallet skriften *redan* *förorsakat* *missförstånd*, och regeringen då kan ingripa utan kontroll; därav måhända olikheten i bestämmelserna.

¹³ Straffsatsen för TF 3:9:1: efter 1865—66: SL 8:28: högst straffarbete i två år.

» » » » » 1921: SL 8:28: högst fängelse.

Tabell 2:

KRONOLOGISK FÖRTECKNING ÖVER ANVÄNDNINGEN AV TF 3:9 OCH
5: 7 (5: 13).¹⁴

Skrift	Åtgärd enligt	Anm.
Allmänna Opinionens Organ 9 o. 12/1810, Stockholm,	3: 9 o. 5: 7	1810 intet utlåtande. Rättegången avstannade.
Allmän Politisk Jurnal 3/1811, Stockholm, ¹⁵	5: 7	Tryckfrihetskommittén: Åtalbar. Regnér 3 års fäng., benådad efter 11 mån.
Wexiö-Bladet 12/1812, Växjö, Nya Skandinav 77/1813, Stockholm,	» »	Kommittén: ej åtalbar. Kommittén: intet utlåtande. Åtalet inställt.
»Hvad Politik — — —», Stockholm 1815, Nya Extra Posten 76 o. 78/1820, Stockholm,	» 3: 9	Kommittén: ej åtalbar. Boktr. J. Imnelius rymde. (Kämnersrätten: 3 mån. fäng.; hovrätten: 1 års fäng.; HD: 6 mån. fäng.)
Aftonbladet i Stockholm 43/1831, Afton-Tidningen 9/1833, Stockholm, Aftonbladet i Stockholm 135/1834, Det Sjette Aftonbladet 36/1836, Stockholm,	» » » »	Rättegången nedlades. Stadsnot. J. Boman fäng.(?) Frikännande. ¹⁶ Not. O. Olander 6 mån. fäng.
Det Tionde Dagligt Allehanda i Stockholm 196/281/1848,	»	Frikännande.
Nya Fäderneslandet 5/11/1853, Lund, Flygskriften »Professor Ek — — —», Lund 1853,	» »	Utgången obekant. Fil. dr Munck af Rosenschöld fri- känd (rådsturätten: 6 mån. fäng.).
Alltid Folkets Röst 76/1853, Stockholm, Aftonbladet 15/1854, Stockholm, Skåne 31/1877, Malmö, Flygposten 32/1877, Malmö, Framåt 37/1877, Malmö,	» » » » »	Frikännande. Frikännande. Frikännande. Litt. L. Alm 3 mån. fäng. Litt. J. B. Westenius 4 mån. fäng.
G. Dorys, »Abdul Hamid i privatlivet. Öfversättning.», Stockholm 1901, Veckans Nyheter 5/1904, Stockholm,	» »	Frikännande. Typogr. A. F. Björkegren 3 mån. fäng.
Norrtelje Tidning 72—73/1904, Arbetarbladet 9/1908, Gävle,	» »	Red. G. Peterson 2.000 kr böter. Red. E. Rosén 1 mån. fäng. (rådsturätten: 3 mån. fäng.).
Nya Brands Månadshäfte 1—2/1916, Stockholm, Vidi 9/1916, Göteborg,	» »	Typogr. E. B. Svensson 3 mån. fäng. Red. W. A:son Grebst 400 kr bö- ter (rådhusrätten: 800 kr).
Vidi 21/1916, Göteborg,	»	Frikännande.

¹⁴ Där intet annat nämnes, har rådsturätts utslag fastställts utan ändring av hovrätt och HD.

¹⁵ Betraktas TF 3: 9 och 5: 7 (5: 13) som två förfaranden, har åtal enligt TF 5: 7 förekommit endast år 1811.

¹⁶ Även om domen och konfiskationen efter ett åtal äro att anse som straff, kan likväl också en kvarstad enligt TF 3: 9, som upphäves efter frikännande utslag i anställd rättegång, bli kännbar nog för en tidnings utgivare och annon-sörer, ty den skada, som dessa lida, gottgöres icke, genom att skriften blir fri veckor eller månader efter den ursprungliga utgivningsdagen.

Skrift	Åtgärd enligt	Anm.
Säningsmannen 41/1916, Stockholm,	3: 9	Red.-sekr. P. O. Berglund 3 mån. fäng.
Säningsmannen 50/1916, Stockholm,	»	Frikännande.
Göteborgs Aftonblad 178/1917,	»	Frikännande.
Spegeln 28/1917, Stockholm,	»	Frikännande.
Folkets Dagblad Politiken 53/1918, Stockholm,	»	Red.-sekr. O. B. Grimlund 600 kr böter.
Aftonbladet 215/1918, Stockholm,	»	Frikännande.
Folkets Dagblad Politiken 35/1919, Stockholm,	»	Red.-sekr. O. B. Grimlund 6 mån. fäng.
Flygbladet »Mördare — — —», 1919, N. Bucharin, »Luokkataistelu — — —», Stockholm 1919,	5: 13	3 mån. fäng. för 4 utspridare. Kommittén: ej åtalbar.
I. Engcrantz, »Punaiset — — —», och: », »Kommunistinen — — —», Stockholm 1919,	3: 9	Frikännande.
»Mitä tahtoo — — —», Stockholm 1918,	5: 13	Kommittén: intet utlåtande.
Folkets Dagblad Politiken 138/1925, Stockholm,	3: 9	Red. I. Engcrantz 4 mån. fäng.
Folkets Dagblad Politiken 196/1925, Stockholm,	»	Frikännande.
Arbetet 15, 101 o. 112/1927, Malmö,	»	Frikännande.
Arbetaren 137, 148 o. 149/1933, Stockholm,	»	Red. E. F. Nordin 3 mån. fäng.
Ny Dag 137, 148, 149 o. 152/1933, Stockholm,	»	Red. C. G. Johansson 4 mån. fäng.

Anm.: Förf. är tacksam för upplysningar om ev. fakta, som ej kommit till hans kännedom. — Adress: Sturevägen 9, Lidingö I.

IDEOLOGIER OG IDEOLOGIFORSKNING

Av Professor FREDE CASTBERG, f. t. Stockholm

I. POLITISKE IDEOLOGIER OG IDEOLOGISKE MOTSETNINGER.

En politisk ideologi er et system av påstander og krav om stats- og samfunnsliv. Disse påstander kan angå faktiske forhold og forklaringen av dem. Slike påstander er f. eks. marxismens materialistiske historieoppfatning og nasjonalsosialismens påstander om »den jødiske rases» sjelelige särpreg. En politisk ideologis påstander kan dernest omfatte påstander som inneholder vurderinger. Dette er tilfelle når f. eks. nasjonalsosialismen hylder »førerprinsippet», mens den politiske liberalisme forkaster det, eller når marxismen fordømmer kapitalrenten, som den økonomiske liberalisme aksepterer. Ideologienes vurderinger står i uløselig sammenheng med deres krav. Dommen som felles over institusjoner og normer, er grunnlaget for utsagn om hvordan institusjoner og normer rettelig bør være.

Det påstås under tiden at det er ideologienes utsagn om virkelighetssammenhengen, deres påstander om faktum, som er det vesentligste ved dem. »Verklighetsomdømena spela huvudrollen».¹ Herbert Tingsten, som særlig har fremhevet dette, nevner som eksempel at politiske meninger ofte fremtrer som konsekvenser av metafysiske systemer. »Då det säges, att Gud kräver ett visst handlingssätt, att han belönar de lydiga och straffar de motspänstiga, behövs ingen som helst värderingsapparat för att skapa politiska direktiv. En för de troende oangripelig lära är given.» Hertil kan man kanskje innvende at metafysiske utsagn av denne art ikke er vesentlig forskjellige fra utsagn angående egne vurderinger. Man kan si: »Gud krever det», eller »min samvittighet krever det». Er der mellem disse to utsagn noen forskjell som er av betydning for bestemmelsen av den politiske ideologis karakter? Om jeg sier at

¹ Tingsten, *Idékritik* (1941), s. 12. Jfr. samme forfatter: *De konservativa idéerna* (1939), s. 5.

Gud krever et autoritært styre eller at min samvittighet sier meg at et slikt styre er det rette, eller om jeg bare sier at dette er min overbevisning, så står vi i alle tilfeller overfor et utsagn om en vurdering. Man kan naturligvis — for å ta det hårfint — si at der er forskjell på et umiddelbart uttrykk for en vurdering («dette er riktig») og en blott og bar konstatering av at man selv foretar en vurdering, («jeg mener at dette er riktig»). De vurderingsutsagn jeg nettop nevnte, kan alle oppfattes som slike konstateringer henholdsvis av Guds vilje, min samvittighets bud, min egen vurdering. Men på denne måte lar absolutt alle politiske vurderinger seg omskrive til konstateringer av metafysiske eller psykologiske kjennsgjerninger. På denne måte behøver ingenting å bli vurdering, men alt blir virkelighetsutsagn. Man går da glipp av den særdeles vesentlige forskjell mellom vurderingselementet og virkelighetselementet i den politiske ideologi. Der er nå engang en forskjell mellom på den ene side det å iakttå og forklare den politiske virkelighet og på den annen side å vurdere den og oppstille formål for det politiske handlingsliv. Denne forskjell har konsekvenser for hele vår politiske tenkning. Den forsvinner ikke ved at de politiske vurderinger iklår seg formen av metafysiske eller psykologiske virkelighetsutsagn.

Det er imidlertid sikkert nok at også virkelighetsutsagn om historiske og sosiale forhold er en vesentlig bestanddel i de politiske ideologier. En viktig del av antisemitismen som politisk grunnsyn er en rekke påstander om jødernes gjerninger før og nå, — påstander hvis sannhet prinsipielt må kunne prøves kritisk på samme måte som et hvilket som helst annet virkelighetsutsagn. Den ideologi som bærer et diktatorsystem, vil alltid omfatte en rekke antagelser om hvilke sosiale virkninger diktaturet faktisk har. Spørsmålet om hvordan disse virkninger skal vurderes, er ett. Noe annet er spørsmålet om de faktisk inntreffer. Det siste er et spørsmål om virkelighetserkjennelse.

Imidlertid vil det virkelighetsbilde en politisk ideologi opererer med, ofte være sterkt preget av vurderingselementet i den samme ideologi.² Antisemitismens påstander om jødernes faktiske innsats i historien og betydning i dagens samfundsliv vil så godt som alltid være preget av den nedvurdering av jødene som læren innebærer. Vurderingen forvansker virkelighetserkjennelsen. — Videre har de historisk-filosofiske helhetssyn ofte karakteren av virkelighetsfor-

² Jfr. Heckscher, i *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 1942, s. 779—80.

klaringer, som samtidig pretenderer å være retningsgivende for det politiske handlingsliv. Hegels lære om den historisk nødvendige utvikling er samtidig å oppfatte som en moralsk kallelse til å virke med i denne utvikling. Marx's påstand om sosialismens seiersgang er ment tillike som en appell til sosialistisk aksjon.³ Det samme syn på den historiske utviklingsgang som moralsk retningsgivende har Bismarck engang i en tale gitt uttrykk for i disse ord:

»En statsmann kan aldri selv skape noe. Han kan bare vente og lytte til han hører gjenlyden av Guds skritt gjennom historien og så springe til og gripe fliken av hans kappe. Det er det hele.»

Der er ingen tvil om at et historisk helhetssyn, som samtidig skal bestemme vår etiske vurdering, alltid selv vil være preget av en vurdering. Det er vel så at man rent logisk kan skille mellom det som er en ideologisk historiske teori og det den inneholder av vurderinger. Men faktisk veves konstatering og vurdering — virkelighetsutsagnet og den moralske appell — sammen til en helhet, som det er vanskelig å oppløse.

Selvsagt er de politiske motsetninger i et samfund ikke alltid forbundet med en strid om et slikt historisk-etisk grunnsyn. Mangen politisk ideologi har så å si et mindre format. Og når nå kampen står om det ene eller annet styre, den ene eller den annen politisk-økonomiske institusjon, kan de ideologiske motsetninger mellom de stridende parter ikke da arte seg som en uenighet om de teknisk mest hensiktsmessige midler til å nå mål som alle er enige om? Vil den ideologiske strid ikke da ved kritisk granskning oppløse seg i en uenighet om hva som man kan anse for de sannsynlige, faktiske virkninger av den ene eller den annen tenkelige politiske foranstaltning? Oppløser ikke derfor de fleste ideologiske motsetninger seg på denne måte allikevel i en strid om sann virkelighetserkjennelse?

Efter min mening forholder det seg ikke så. For det første råder der slett ikke i alle henseender enighet om de siste og høyeste formål som det politiske liv skal tjene. Selve de livs- og personlighets-idealene som man ønsker realisert, varierer for de forskjellige samfunn og for de forskjellige individer innen det enkelte samfunn. De generelt bestemte formål som alle kan samles om: »Samfunnets vel», »Fedrelandets gavn», »Fremskritt», »Fred» og »Frihet», kan rumme de største vurderingsmessige motsetninger.

³ Jfr. Sabine, *A History of Political Theory* (1937), s. 699, Tingsten, *De konservative idéerna*, s. 6.

Dernest er det heller ikke slik at enighet om målet gjør striden om midlene til et rent teknisk spørsmål, som kan besvares uten noen vurdering. Også valget mellom flere mulige midler til å realisere et gitt formål innebærer en vurdering. Sett at man er enig om at staten skal ha et militært forsvar, og at utgiftene skal dekkes etter den økonomiske evne. Der vil da være en uendelighet av grader i forsvarets styrke, og en uendelighet av muligheter for vurdering av skatteytneres økonomiske evner og behov. De avgjørelser som her må treffes, inneholder alltid vurderinger, — av de konkurrerende sosiale livsverdier og de stridende individuelle behov.

Det er en illusjon å tro at den politiske kamp noensinde kan nedskrives til en drøftelse av de teknisk riktige midler til å fremme formål som alle ønsker realisert. Man vil aldri komme bort fra den motsetning som består mellom vurderingene av de siste formål og av veiene til å nå dem.

De forskjellige politiske ideologier er fulle av disse vurderinger. Og nettopp dette forhold reiser særlige problemer for forståelsen, bedømmelsen og anvendelsen av dem.

II. STUDIET AV IDEOLOGIER.

De politiske ideologier fremtrer som sosialpsykologiske realiteter i den historiske utvikling. Den enkeltes tilslutning til en politisk ideologi vil i stor utstrekning være avhengig av hans temperament og andre personlige forutsetninger. Der er revolusjonære temperamenter, som der er konservative og liberale. Men fremfor alt er den politiske ideologi som historisk realitet betinget av hele den historiske situasjon på den tid da ideologien skapes og virker. Ideologiene er historisk produkt og historisk årsaksfaktor. Det ligger f. eks. i dagen at den politiske liberalismes seiersgang i det 18de og 19de århundre står i sammenheng med den industrielle revolusjon og borgerskapets økonomiske fremgang. Nasjonalitetsidéen og dens virkning på europeisk politikk i det 19de århundre har Napoleons kriger og erobringer som bakgrunn og forutsetning. Nasjonalsosialismen kunne vanskelig tenkes å ha oppstått og seiret i Tyskland uten landets nederlag i verdenskrigen og den økonomiske krise et tiår senere. Den politiske ideologi som skal få historisk betydning, må harmonere med rådende eller latente sosiale

krefter. Under tiden ser man jo endog at en politisk herskende gruppe former og omformer sin ideologi efter den politiske makt-situasjons omskiftelser. Endringer i Sovjetsamveldets utenriks-politikk i første halvdel av 1930-årene førte således med seg at den russiske kommunismes ideologi tok opp tanker fra den offisielle politiske ideologi i det demokratiske og liberale Vest-Europa. Det nasjonalsosialistiske Tysklands veldige maktvinning i annen halvdel av samme ti-år førte til at nasjonalsosialismen opptok helt nye idéer om »livsrum» og »storum», som avgjort stred mot den opprinnelige nasjonalsosialismes lære om »folkefellesskapet» og nasjonalitetenes livsrett. — Og likesom en ideologis seiersgang har sine historiske årsaker, slik er også den seirrike ideologi på sin side en vesentlig årsaksfaktor i den historiske utviklingsgang.

Denne de politiske ideologiers historiske funksjon kan gjøres til gjenstand for forskning. Men man kan også stille problemet anderledes og rette blikket ikke mot den historiske kausalsammenheng, men mot ideologien som åndsinnhold, — som system av politiske påstander og krav.

En politisk ideologi kan være gjenstand for kritikk ut fra forskjellige synspunkter. Selvsagt kan man oppta til kritisk granskning efter vitenskapelig holdbare metodeprinsipper de påstander av rent faktisk art som en hvilken som helst politisk ideologi inneholder (jfr. ovenfor under I). Nasjonalsosialismens raseteori, kommunismens materialistiske historieoppfatning, den økonomiske liberalismes tro på de økonomiske krefters »harmonie» kan gjøres til gjenstand for saklig prøvelse. Og ikke bare det. Også de vurderinger ideologiene omfatter, kan underkastes en fornuftskritikk. Man kan påvise logiske feil i resonnementet, slik som når en ideologi utleder handlingsnormer av påståtte politiske »naturlover».⁴

Fra logisk synspunkt kan man også stille det krav til en ideologi at den ikke uten reservasjoner oppstiller generelle prinsipper, hvis konsekvenser den selv forkaster. I den franske statsrettslærer Esmein's forsvaret for et rigorøst gjennomført flertallsvalg til folke-representasjonen hevdes det f. eks. at flertallet alltid har en »naturlig rett» til å treffe avgjørelsen. Dette skal gjelde, selv om valget gjelder representantene for en valgkrets, som omfatter hele landet.⁵ Samtidig gjør han gjeldende at en folkerepresentasjon som ute-

⁴ Jfr. de ideologiske forfattere som nevnes av Tingsten, *De konservative idéerna*, s. 84.

⁵ Esmein, *Droit Constitutionnel*, 6. utg., s. 320.

lukkende består av representanter for et enkelt parti, ville være slettetst mulig sammensatt.⁶ Man kan imidlertid ikke på denne måte akseptere forbeholdsløst den generelle setning og samtidig fordømme dens konsekvenser. Kritikken kan også formes slik at det er en feil å oppstille generelle politiske maksimer som ubetingete krav. Den som da ville holde på den logiske konsekvens, han måtte akseptere urimeligheter. Det er bare ett middel til å bevare logisk sammenheng: Det er å erkjenne at ingen av de almene grunnsetninger som de politiske ideologier opererer med, kan brukes rigorøst, forbeholdsløst, automatisk. Alle resultater i det politiske resonnement må prøves i relasjon til andre grunnsetninger og politiske krav.

Den nødvendige forutsetning for en slik kritikk er ganske visst at også en setning som gir uttrykk for en vurdering eller et krav, kan være ledd i et fornuftig resonnement, som står under herredømme av logikkens regler. En viss retning i moderne »praktisk» filosofi (verdifilosofi) anser logikken bare anvendelig på setninger som kan være enten sanne eller falske.⁷ Og vurderinger, normer, ideologiske krav har jo ikke denne karakter. Men disse utsagn kan være riktige eller uriktige. Og logikkens krav til tankemessig harmoni gjelder også på dette område. Det er det grunnsyn jeg går ut fra.⁸

Efter dette grunnsyn kan man også stille seg en idékritisk oppgave som rekker videre enn til å underkaste en rekke ideologiske utsagn en formallogisk kritikk. Man kan prøve å utforme en bestemt politisk ideologi, f. eks. den som ligger til grunn for ett eller flere statsrettslige systemer av en bestemt type. Man kan stille seg den oppgave å formulere f. eks. de politiske prinsipper som ligger bak et autoritært eller et liberalt statsstyre, eller det ene eller det annet kjempende parti. Oppgaven er da ikke den politisk-historiske å skildre eller forklare disse ideologiers tilblivelse og historiske virkninger. Oppgaven er heller ikke den litteraturhistoriske å gjøre rede for hva den ene eller annen talsmann for denne ideologi faktisk har ment. Den oppgave vi her har for øye, har derimot »dogmatisk» karakter. Det er ikke en redegjørelse for faktisk tenkte tanker det dreier seg om. Ganske visst er det histo-

⁶ Samme verk, s. 321.

⁷ Jeg henviser her til skrifter av Hägerström, Lundstedt, Ross, Olivecrona, Hedenius o. a.

⁸ Jfr. min avhandling: Rett og rettstenkning, i Tidsskrift for Rettsvitenskap, 1941, s. 121 o. flg.

risk gitte, politiske vurderinger og krav som er utgangspunktet. Men ut fra dette utgangspunkt kan man søke å utforme en ideologi, som har »positivt» grunnlag. Den er »positiv», for så vidt som den bygger på historisk gitte realiteter, f. eks. de vurderinger og krav som faktisk har bidratt til å skape visse former for statsstyre. Men den ideologi man utformer på denne måte, faller ikke nødvendigvis sammen med det system av tanker som den ene eller annen av denne ideologis talsmenn faktisk har tenkt.

Dette er en ideologienes dogmatikk, som er beslektet med rettsdogmatikken. Rettsdogmatikken — eller rettsvitenskapen i dette ords alminnelige betydning — har jo nettopp til oppgave å erkjenne de normer (»rettsordenens» bud) som man med utgangspunkt i bestemte psykofysiske akter (lovbeslutninger, sedvanerettshandlinger) kan tillegge gyldighet i et bestemt rettslig system. Rettsdogmatikkens forhold til det gitte, sosiale materiale må nødvendigvis være strengere bunnet enn en politisk ideologis dogmatikk. Men i begge tilfeller dreier det seg om på grunnlag av den sosiale virkelighet å bygge et system av retningsgivende tanker.

Den politiske ideologi som virkende faktor i samfunnslivet er ikke en engang for alle ferdig tankebygning. Dens form må stadig endres, eftersom det liv den skal gjelde for, endres. Den liberaldemokratiske ideologi har f. eks. idag ikke bare måttet gi slipp på visse rent metafysiske antagelser, som för i tiden har spillet en viss rolle: F. eks. Rousseau's lære om »folkeviljen», som identisk med flertallets vilje; læren om et evig, uforanderlig naturrettsystem som grunnlag for individets ukrenkelige rettigheter overfor statsmakten. Men også de rent praktiske vurderinger denne ideologi inneholder eller hviler på, er andre idag, enn for femti, hundre og hundreogfemti år siden. Den frykt for en sterk regjeringsmakt som preget den demokratiske retning i Norge i 1870—80 årene, er ikke tilstede — iallfall ikke på samme måte — idag. Prinsippet om forvaltningens absolutte uavhengighet av domstolene hørte med i den demokratiske ideologi under den franske revolusjon. I årene umiddelbart etter 1814 var det en alminnelig oppfatning i Norge at det stred mot prinsippet om stortingets lovgivningsmakt å la domstolene bedømme grunnlovmessigheten av de lover stortinget hadde gitt. Idag er det fullt forenlig med demokratisk tankegang i Norge at domstolene både prøver lovmessigheten av forvaltningsorganers beslutninger og grunnlovmessigheten av stortingsgitte lover.

Liksom historien alltid må skrives på nytt, efter som livets gang

skaper nye synspunkter ut fra nye erfaringer, slik må også en politisk ideologi, selv om dens vesentlige innhold blir det samme, stadig gjennomtenkes påny og revideres i lys av nye erkjennelser.

En politisk ideologi kan i større eller mindre utstrekning danne grunnlaget for den bestående statsforfatning. Men en slik ideologi kan ikke danne forfatningens gyldighetsgrunn. D. v. s.: Man kan konstatere at en bestemt statsforfatning mere eller mindre stemmer med en viss ideologis krav. Men forfatningens rettslige normer kan ikke oppfattes som gjeldende i kraft av denne ideologi. Om man har akseptert folkesuverenitetens idé som forfatningspolitisk maksime, så følger ikke derav som logisk konsekvens at nettopp denne forfatning er gjeldende rett. Der kan tenkes mange forskjellige, forfatningsrettslige systemer som hver for seg fyller de minimumskrav folkesuverenitetsprinsippet stiller.

Allerede av den grunn er det farlig i rent juridiske resonnementer om gjeldende forfatningsrett å trekke slutninger fra det ene eller annet prinsipp i en politisk ideologi. Man kan jo heller ikke uten videre gå ut fra at det nettopp er dette ene ideologiske prinsipp som dominerer på et bestemt statsrettslig område.

Under forfatningskampene i Norge i slutten av forrige århundre ble det syndet meget mot denne regel for statsrettslig tenkning. Begge parter i striden fremsatte skråsikre påstander om at sterkt omstridte fortolknings spørsmål i vår grunnlovbestemte rett skulle løses slik eller slik ut fra politiske grunnsetninger, som man mente grunnloven var en tro anvendelse av. I riksrettssaken mot medlemmene av ministeriet Selmer i 1883—84 hevdet aktor f. eks. at folket »overalt hvor der har dannet seg en almen vilje», fritt måtte kunne råde over sin skjebne.⁹ Ut fra dette grunnsyn hevdet aktor at grunnloven måtte fortolkes. Regeringens og den herskende statsrettslige teoris standpunkt var derimot at grunnloven utvetydig hviler på »prinsippet om den suverene statsmakts fordeling mellom de høyeste statsorganer.»¹⁰ Ut fra dette prinsipp måtte grunnloven fortolkes, bl. a. i spørsmålet om kongens sanksjonsrett ved grunnlovendringer. — Ingen av disse deduksjoner fra politiske ideologier kunne gi noen sikker løsning av de omtvistete spørsmål om den rette forståelse av grunnloven. Tvisten gjaldt bl. a. nettopp spørsmålet om hvorvidt og på hvilken måte folkesuverenitetens idé var gjennomført i vår forfatning.

⁹ Riksretstidende, 1883—84, II, s. 61.

¹⁰ Morgenstierne, Lærebog i den norske Statsforfatningsret, 1ste utgave (1900), s. 379.

Dette vil ikke si at slutninger fra en positiv rettsordnings ideologiske forutsetninger alltid er uten enhver verdi i et juridisk resonnement. Et lands statsrett eller endog hele dets rettsorden kan være så sterkt preget av en bestemt politisk ideologi at slutninger fra ideologien til løsningen av ikke lovbestemte rettsspørsmål kan være berettiget. Det er f. eks. liten tvil om at lovgivningen i det nasjonalsosialistiske Tyskland på mange områder må fortolkes ut fra den nasjonalsosialistiske ideologi. Det er dette synspunkt som Akademie für deutsches Recht i sin tid foreslo formulert på straffrettens område i følgende ord: »Strafgesetz ist der vom Gesetzgeber gesetzte oder auf der deutschen nationalsozialistischen Volkanschauung geborene und durch Gesetzes- und Rechtsangleichung gefundene Strafrechtliche Rechtssatz.» Det er i det vesentlige det samme prinsipp for lovanvendelsen som er kommet til uttrykk i den tyske straffelovsnovelle av 28. juni 1935, som bemyndiger de tyske straffedomstoler til å idømme straff for en handling, »die nach dem Grundgedanken eines Strafgesetzes und nach gesundem Volksempfinden Bestrafung verdient».¹¹ — En slik fri strafferettsfortolkning ut fra en politisk ideologis prinsipper ville forøvrig i seg selv støte an mot selve den ideologi som den liberale rettsstat bygger på.

III. IDEOLOGIENS GYLDIGHET.

Den overbeviste tilhenger av en politisk ideologi vil som regel mene at denne ideologis utsagn uttrykker noe mere enn hans og andres subjektive ønsker. Han vil tillegge sin ideologis setninger objektiv gyldighet, altså anse dem »gjeldende» eller »riktige», uavhengig av hans egen mening om dem. Kan en slik tro på en ideologis objektive gyldighet være holdbar?

Et blick på den rike mangfoldighet av innbyrdes motstridende ideologier som den politiske historie fremviser, er ikke egnet til å skape tiltro til objektive gyldigheter i en ideologienes verden. I hvert fall må selv det flyktigste kjennskap til folkenes forfatningspolitiske historie blottstille det absurde i den tanke at et bestemt system av politiske maksimer skulle kunne oppstilles som gjeldende i uforandret skikkelse for alle folk til alle tider.

¹¹ Jfr. Honkasalo, Nulla poena sine lege [1937], s. 30—1.

Men derfor behøver det ikke å være så at et hvilket som helst ideologisk vurderingsutsagn eller krav alltid er like riktig eller uriktig som et hvilket som helst annet. I valget mellom to eller flere forslag til politiske institusjoner eller til løsninger av en interessekonflikt kan det ene — objektivt sett — være det riktige. Og når det ene forslag er det riktige, kan dette ikke forklares uttømmende ved at dette forslag er et teknisk mere hensiktsmessig middel til å realisere formål, som alle er enige om. En politisk ideologi er ikke rett og slett en anvisning på de midler som rent teknisk anses mest hensiktsmessig til realisasjonen av gitte mål (jfr. ovenfor, avsnitt I). Men enhver anbefaling av den ene eller annen politiske ordning eller konfliktsløsning innebærer en vurdering av stridende interesser, ut fra rettferdsbetraktninger eller andre utgangspunkter. At en hvilken som helst vurdering her skulle være like riktig eller uriktig som en hvilken som helst annen, er en uantagelig forutsetning. Der er objektivt riktige og objektivt uriktige, eller om man vil: objektivt gyldige og objektivt ugyldige, sosial-etiske vurderinger i den ideologiske tenkning. Man kan kalle dette en tro. Men det er en tro som er nødvendig for vår politiske tenkning så vel som for vårt politiske handlingsliv.

Det objektivt riktige eller gyldige veksler efter forholdene. En statsrettslig ordning kan ikke være den riktige for et folk uten at den står i et visst forhold til folkets livsforhold, naturell og utviklingstrinn. Blandt de forhold som dens etiske berettigelse er avhengig av, er også folkets egne vurderinger. Den politiske ideologi som er gyldig for ens eget folk idag, behøver ikke derfor å ha gyldighet for et annet folk eller for ens eget folk i en fjern fremtid.

Troen på noe riktig og gyldig i den politiske ideologi står ikke i strid med den erkjennelse at enhver ideologi selv har sin plass i den historiske utvikling. Den politiske ideologi er ikke en fritt svevende idé. Men den har fått sin skikkelse ved individuelle og sosiale krefters vekselspill og går for så vidt — som ethvert virkelighetsfenomen — inn i en årsakssammenheng. Det forhindrer imidlertid ikke at den kan være riktig og gyldig. Efter deterministisk oppfatning er hele vårt tankeliv like bundet av loven om årsak og virkning som et hvilket som helst fysisk fenomen. Også indeterministen må innrømme at vårt sjelelige liv ikke foregår totalt uavhengig av årsaksloven. Men om våre tanker helt eller delvis er årsaksbestemte, kan dette ikke oppheve muligheten av sann erkjennelse. Det kan heller ikke utelukke at en mening om det riktige og gyldige i

samfunnslivet kan være uttrykk for noe mere enn en subjektiv følelse hos én selv og hos éns meningsfeller. Hvis der overhodet gis noe som er »sant», og noe som er »gyldig», så kan vår erkjennelse av det sanne og gyldige ikke være umulig av den grunn at vårt tankeliv er årsaksbundet. Logisk er der ingenting i veien for at en tanke kan være riktig, selv om det skulle være kausalt nødvendig at vi tenker den.

Heller ikke er det ulogisk å tenke seg at en bestemt ideologi, som møter oss i det politiske liv, kan ha forskjellige bestanddeler, hvor spørsmålet om gyldigheten stiller seg forskjellig. Der kan være deler av en ideologi som man med sikkerhet kan frakjenne gyldighet for dette bestemte folk til denne bestemte tid. Der kan være andre deler av ideologien, som man kan tillegge en steds- og tidsbegrenset gyldighet. Og endelig kan der være deler som man tør tillegge en gyldighet som rekker mere eller mindre ut over nuet og det snevre sted.

Denne forskjell er det rasjonelle grunnlag for et velkjent trekk i den forfatningsrettslige praksis. Mange grunnlover — selv de som ellers gjennomfører det demokratiske flertallsprinsipp mest rigørøst, — oppstiller ikke bare særskilt strenge regler for endringer i grunnloven, og særlig da regler om kvalifisert flertall for grunnlovendringer. Men de løfter tillike ut av det grunnlovreviderende statsorgans kompetanse de fundamentale prinsipper i forfatningsretten. Det er ensbetydende med at en viss bestanddel av den politiske ideologi som forfatningen hviler på, anses gyldig for en uoverskuelig fremtid. Dette gjelder f. eks. den norske grunnlov, som i § 112 forbyr slike grunnlovendringer som strider mot grunnlovens »ånd» og »prinsipper». Det gjelder også forfatningen i den tredje republikk i Frankrike, hvor en forfatningslov fra 1884 forbyr å oppheve den republikanske regjeringsform.

Det er ganske visst så at selv det som for en tid står som uforanderlige prinsipper, allikevel kan vise seg å bli vraket av eftersekten, og å bli vraket med rette. Vil man prøve å forme prinsipper som gir uttrykk for det evig gyldige, er det vanskelig å nå ut over nokså intetsigende utsagn, slike som den klassiske formulering av rettferdsprinsippet: Enhver skal ha sitt, og det banale krav om at et samfunns stats- og rettsordning bør tjene samfunnets vel. Selv om grunnloviverne kanskje ikke har hatt det årgjerrige mål å formulere evige prinsipper, men bare har villet løfte forfatningens prinsipielle kjerne ut av døgnets politiske strid, kan de komme til

kort. Sedvanerettsdannelsen i forfatningslivet lar seg ikke totalt stanse av grunnlovmessige forbud mot prinsipielle endringer i forfatningen. Det er Norges forfatningsrettslige historie det beste vitnesbyrd om. Ja, selv om det forfatningsreviderende myndighetsorgan selv setter seg ut over forbudet mot prinsippendringer, kan man ikke derfor gå ut fra at en slik forfatningsrevisjon rettslig blir en nullitet. Den faktiske utvikling i forfatningslivet kan i hvert fall ikke hindres ved et forsök på å låse fast i forfatningen en politisk ideologi, hvis gyldighet bare er tidsbegrenset.

Men dette forhindrer ikke at forskjellen mellem blivende og forbigående verdier i en politisk ideologi er der, og ikke må tapes av syne. Der er rettsprinsipper, som ingen makthaver har lov til å krenke. Den arv fra naturretten får vi vedkjenne oss.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Konstitutionella och kommunala Vid antagandet av den nya rättegångsbalken, vars ikraftträdande beror av förordnande av Kungl. Maj:t med riksdagen, förutsattes, att, innan sådant förordnande meddelades, närmare utredning skulle verkställas rörande de ändringar i andra författningar, som erfordrades för genomförande av den nya processordningen. Sedan sådan utredning verkställts av processlagberedningen, förelade Kungl. Maj:t riksdagen förslag till erforderliga *grundlagsändringar för att möjliggöra beslut om rättegångsreformens ikraftträdande* under nästkommande andrakammarperiod. Det framlagda grundlagsändringsförslaget antogs av riksdagen såsom vilande.

Den nya processordningen har påkallat en omarbetning av den med stöd av § 17 mom. 1 RF utfärdade lagen om tjänstgöringen på avdelningar i *högsta domstolen*. Med hänsyn till att i denna lag funnits böra upptagas bestämmelser jämväl i andra avseenden än dem, som angivas i nyssnämnda grundlagsrum, har avfattningen av detta jämkats i förslaget. I särskild lag skola sålunda enligt den såsom vilande antagna lydelsen av momentet givas närmare bestämmelser om högsta domstolens sammansättning och tjänstgöring. I grundlagsstadgandet kvarstår bl. a., att antalet justitieråd skall vara minst tolv. Däremot har bestämmelsen om att antalet får ökas utöver tolv allenast om domstolen arbetar på avdelningar, ansetts ej behöva bibehållas. Antalet militära ledamöter i högsta domstolen skall enligt förslaget ökas från två till tre för att skapa möjligheter för Kungl. Maj:t att utse en representant för en var av de tre försvarsgrenarna. I varje särskilt mål, som från krigsdomstol dragits under högsta domstolens prövning, skola dock endast två militära ledamöter deltaga. Genom en omformulering av § 22 mom. 1 RF avses också att öppna möjlighet för att i allmän lag bestämma om militära ledamöters deltagande såväl i plenum som i fråga om prövningstillstånd och vid avgivande av yttranden i nådeärenden. Vidare har enligt det vilande grundlagsförslaget bestämmelsen i § 22 mom. 1 RF om domfört antal i högsta domstolen i olika avseenden jämkats. Uppdelningen i ringare och viktigare mål skall upphävas. Den nu för ringare mål gällande föreskriften, att fem justitieråd skola utgöra domfört antal föreslås skola bli huvudregel. (Stadgandet om att fyra justitieråd skola äga avgöra sådana mål har uteslutits.) Det nuvarande högsta antal i ett mål deltagande domare har sänkts från åtta till sju. Till särskild lagstiftning hänvisas liksom för närvarande bestämmandet av när högsta domstolen skall sammanträda i ple-

num; föreskrifter i detta hänseende ha upptagits i 3 kap. 4 § nya rättegångsbalken. I samma ordning skall enligt det vilande grundlagsförslaget bestämmelse meddelas om domarnas antal vid behandling av frågor, huruvida talan i fullföljda mål må komma under högsta domstolens prövning, även som vid afgivande av yttranden i nådeärenden.

Beträffande frågan om återbrytande av dom, som vunnit laga kraft och återställande av försutten tid, skall enligt det vilande grundlagsändringsförslaget befogenhet att upptaga och avgöra ansökningar härom, då målet är av beskaffenhet att i sista instans skola prövas av kammarrätten, överflyttas från högsta domstolen till *regeringsrätten*, som i övrigt har att pröva mål av liknande beskaffenhet. Motsvarande ändring föreslås ifråga om avgivande av yttrande över nådeansökningar.

Tillsättningen av *rådmanstjänster* regleras för närvarande, utom i fråga om Stockholm, icke i RF; i andra städer än Stockholm utses rådman av stadsfullmäktige, varefter länsstyrelsen utfärdar fullmakt för den valde. Beträffande rådmanstjänsterna skall emellertid enligt 4 kap. 2 § nya rättegångsbalken utnämningssrätten i samtliga städer tillkomma Kungl. Maj:t. I anledning härav har § 31 RF i det vilande grundlagsförslaget omformulerats så, att såsom undantagslös regel för tillsättande av tjänst som lagfaren rådman i stad skall gälla, att staden skall uppgöra ett förslag på tre behöriga personer, inom vilket Kungl. Maj:t utnämner en till innehavare av tjänsten. Härvid har förutsatts att såsom grund för utnämningen skall ligga ett genom val tillkommet förslag på tre personer.

I samband med de i det föregående berörda grundlagsfrågorna av processuell natur kan det även förtjäna omnämnas, att vid årets riksdag beslutats sådana ändringar i 8 kap. strafflagen (som handlar om förräderi och andra för rikets säkerhet menliga brott) att *Konungens samtycke* skall erfordras för åtal för brott som avses i 14 a § samt i 26 och 28 §§, i vad dessa hänföra sig till först nämnda stadgande. (I 8 kap. 14 a § stadgas, att den som, i annat fall än tidigare i kapitlet är sagt, inom riket för främmande makts räkning bedriver hemlig underrättelseverksamhet i militärt eller politiskt syfte, för olovlig underrättelseverksamhet skall dömas till fängelse eller straffarbete i högst två år; därest omständigheterna äro synnerligen mildrande må till böter dömas.) Erfarenheten av de senaste årens tillämpning av dessa stadganden anses ha givit vid handen, att de erhållit en avfattning, som möjliggjort ingripanden i större omfattning än vad vid deras tillkomst torde ha förutsatts. Mot bakgrunden härav har det syntes angeläget att begränsa lagrummens tillämpningsområde. Någon annan framkomlig väg har härvid icke ansetts erbjuda sig än att låta anställande av åtal för olovlig underrättelseverksamhet och sådan förberedelse eller medverkan därtill som här avses föregås av en lämplighetsprövning av utomstående myndighet. Vid övervägande av frågan, åt vem denna prövning borde anförtrotts, ha de starkaste skälen ansetts tala för att den förlades till Kungl. Maj:t. Denna prövning var, framhöll första lagutskottet i sitt av riksdagen godkända utlåtande i ämnet, avsedd att utgöra en prövning av ifrågasatt åtals lämplighet ur politiska och andra förekommande synpunkter. En sådan prövning vore enligt utskottets förmenande ägnad att förebygga onödiga eller eljest olämpliga åtal enligt nu ifrågavarande lagrum. Förprövningen borde näm-

ligen uppfattas som en verklig begränsning av ifrågavarande straffbestämmelsers tillämpningsområde och ej blott som en garanti om åtals anställande i tveksamma gränfall.

Enligt § 34 RF får *ledamot av statsrådet* ej tillika utöva annat ämbete, ej heller några inkomster därav uppbära. Konstitutionsutskottet framhöll i ingressen till årets dechargebetänkande, att det borde komma till klart uttryck i förevarande grundlagsstadganden, att statsrådets ledamöter skulle stå obundna även gentemot privata företag. Uppmärksamheten borde enligt utskottets åsikt därför inriktas på en mera tidsenlig avfattning av paragrafen. Denna skulle enligt utskottets förmenande dessutom behöva kompletteras genom närmare bestämmelser i ett reglemente för statsrådets ledamöter, ett spörsmål varmed det dock icke tillkomme konstitutionsutskottet att taga befattning. Det torde vara på sist nämnda grund som utskottet ansett sig icke böra begagna sig av sin initiativrätt i grundlagsfrågor utan i denna ganska säregna form fäste regeringens uppmärksamhet på spörsmålet. Anledningen till dessa utskottets uttalanden var, såsom ock klart framgick av dechargememorialet, att ett av statsråden visserligen åtnjutit tjänstledighet från sin befattning som verkställande direktör i en enskild sammanslutning men dock, enligt vad som kommit till utskottets kännedom sedan detta avgav sitt dechargebetänkande till 1943 års riksdag, uppburit en betydande del (18.000 kronor per år räknat) av sin förutvarande lön, ett arrangemang som varit föranlett av särskilda omständigheter och som vunnit övriga statsråds faktiska godkännande.¹

Enligt § 63 RF skall varje lagtida riksdag antaga beredskapsstat för försvarsväsendet samt må riksdagen jämväl antaga *allmän beredskapsstat*, upptagande de anslag, som kunna erfordras vid ekonomisk kris eller annat nödläge. Efter tillkomsten år 1941 av grundlagsbestämmelserna om beredskapsstater har beslut om upprättande av allmän beredskapsstat endast fattats vid de två senaste riksdagarna. Allmänna beredskapsstaten för budgetåret 1943/44 slutade på 110 milj. kr., medan den för budgetåret 1944/45 slutar på c:a 1.275 milj. kr., varför den till storleken kan jämföras med en ordinarie statsbudget för tiden närmast före andra världskriget. Den senare beredskapsstaten omfattar tre delar, benämnda allmän beredskapsstat I, II och III. Av dessa omfattar den första de anslag, som ansetts omedelbart böra ställas till Kungl. Maj:ts förfogande, den andra de anslag, som i sin helhet skola stå till förfogande, när försörjnings- och arbetsmarknadsläget det medgiva, resp. om en försämring i arbetsmarknadsläget det påkallar, och dess-

¹ Under riksdagsdebatten i ämnet framhöll bl. a. en framstående rättslärare (hr Lundstedt), att konstitutionsutskottet i förevarande fall ej kunnat framställa någon anmärkning med åberopande av § 107 RF, därför att § 34 RF ej vore tillämplig efter bokstaven å fallet. Men naturligtvis förhåller det sig så, att denna omständighet väl gjorde § 106 men ej § 107 RF otillämplig. Särskilda omständigheter föranledde emellertid konstitutionsutskottet att välja formen av ett ingressuttalande. Det kan vara av intresse att konstatera, att detta skedde blott två år efter det att första kammaren med ogillande lagt till handlingarna en av utskottet utan åberopande av § 107 RF gjord anmälan. Enligt ett uttalande under dechargede-batten i andra kammaren av en medlem av konstitutionsutskottet (hr Fast) skulle utskottets förevarande ingressuttalande emellertid ha annan karaktär än tidigare sådana. Frågan om detta uttalandes riktighet kan av utrymmesskäl här ej närmare dryftas.

förinnan böra få disponeras för vissa förberedande åtgärder, samt den tredje de anslag, som äro bundna vid den dubbla förutsättningen, att en arbetslöshetskris inträtt och att riksdagens medgivande till anslagens disposition inhämtats resp., om riksdagen ej är samlad, att riksdagen inkallas eller ändock skall sammanträda inom viss tid. Anslagen på allmän beredskapsstat II och III äro maximerade; för anslagen på allmän beredskapsstat I har däremot ansetts böra gälla samma friare dispositionsregler som tillämpas för anslagen å beredskapsstaten för försvaret.

I samband med sitt tillstyrkande av den allmänna beredskapsstatens antagande gjorde statsutskottet en del uttalanden av konstitutionell räckvidd, vilka godkändes av riksdagen. Utskottet framhöll sålunda, att enligt § 63 mom. 2 RF allmän beredskapsstat icke bör ifrågakomma annat än i speciella undantagsfall. Det syntes utskottet vidare kunna ifrågasättas, om paragrafen inte borde så tolkas, att giltighetstiden för beredskapsstaten för försvaret, som vore satt t. o. m. trettionde dagen från riksdagens öppnande, utan vidare också gällde för allmän beredskapsstat. Då emellertid delade meningar kommit till uttryck härom, framhöll utskottet, under hänvisning till det förfarings sätt, som tillämpats beträffande allmänna beredskapsstaten för budgetåret 1943/44 och som i propositionen uppenbarligen förutsatts böra tillämpas även i fråga om den nya staten, att de förskottsstaten, som Kungl. Maj:t kunde komma att fastställa med stöd av riksdagens beslut, skulle upphöra att gälla efter trettionde dagen från nästkommande riksdags öppnande. En förlängning av giltighetstiden till utgången av budgetåret 1944/45 skulle alltså kräva riksdagens medverkan. Såväl allmän beredskapsstat I som allmän beredskapsstat II ha, såsom framgår av det föregående, fastställts att löpa till efter rättelse fr. o. m. den 1 juli 1944. Beträffande allmän beredskapsstat III fanns icke denna tidsbestämning upptagen i propositionen. Statsutskottet framhöll i fråga om denna stat, att den icke utan riksdagens hörande kunde fastställas av Kungl. Maj:t att löpa till efter rättelse under tid, då riksdagen vore förpuppad. Då i vissa hänseenden villkoren för anlåtande av allmän beredskapsstat II sammanföll med villkoren för anlåtande av allmän beredskapsstat III, framhöll statsutskottet vidare, att enligt utskottets mening allmän beredskapsstat II borde komma till användning vid en partiell arbetsmarknadskris av sådan omfattning, att det å riksdagen uppförda anslaget till arbetsmarknadens reglering icke försloge för dess bekämpande. För anlåtande av allmän beredskapsstat III borde åter förutsättas en arbetsmarknadskris av mera allmän omfattning. Utskottet sade sig vidare förutsätta, att allmän beredskapsstat av typ II för framtiden undvekes; anslag motsvarande dem, som för budgetåret 1944/45 upptagits å allmän beredskapsstat II, borde vid uppgörande av förslag till kommande allmänna beredskapsstater fördelas mellan riksdagen å ena sidan och allmän beredskapsstat av typerna I och III å andra sidan.

I syfte att rationalisera den statliga kapitalbokföringen och redovisningen av investeringsverksamheten över budgeten har ett beslut fattats vid årets riksdag, som innebär en *komplettering av budgetreformen* av år 1937. Kapitalbudgeten, som utgör en från driftsbudgeten skild plan för ny investering i statens kapitalfonder, har så till vida varit ofullständig, att ersättningsanskaffningarna icke redovisats över riksdagen. Även åtskilliga andra

investeringar ha finansierats vid sidan av budgeten genom användning av de olika fondernas likvida medel. Efter den beslutade omläggningens genomförande skall däremot ur budgeten kunna utläsas investeringsverksamhetens såväl brutto- som nettovolym. Härigenom erhåller såväl Kungl. Maj:t som riksdagen ökade möjligheter att kontrollera kapitalutvecklingen och bedöma dess konsekvenser. Tidigare har redovisningen mot budgeten av de för olika investeringsändamål förbrukade kapitalmedlen ombesörjts av riksgäldskontoret. Framdeles skall denna redovisning, utom vad angår lånemedel, åligga de fondförvaltande myndigheterna. Härigenom blir det möjligt att t. ex. beträffande affärsverken ur budgetredovisningen erhålla direkta uppgifter på de belopp, som faktiskt förbrukats för olika investeringsändamål. En särskild investeringsstat skall i fortsättningen upprättas för varje kapitalfond. På denna skall redovisas å ena sidan de belopp, utvisande den sammanlagda bruttoinvesteringen i fonden enligt av riksdagen fattade beslut, och å andra sidan tillgängliga avskrivningsmedel samt övriga å fonden disponibla likvida medel. Saldot mellan dessa poster utvisar det nettotillskott av lånemedel, som erfordras för beslutade investeringsfinansiering.¹

I första häftet av denna tidskrift för i år (sid. 38 f.) framhölls det, att meningen vore, att de i anledning av en riksdagsskrivelse i ämnet i december 1943 tillkallade sakkunniga för reformering av *riksdagens arbetsformer* skulle bli färdiga med sitt arbete i så god tid, att resultatet härav, åtminstone i vad det innebure förslag till grundlagsändringar, kunde framläggas för 1944 års lagtima riksdag. De sakkunniga avgåvo också sitt betänkande med

¹ Det betydande intresse för reformer med avseende å statsbudgetens uppställning, som finansministern visat vid upprepade tillfällen under senare år och som haft till följd att för närvarande endast några få specialister torde behärska vår budgetteknik, har tyvärr icke motsvarats av ett liknande intresse, då det gällt att reformera *riksdagens budgetarbete*. Riksdagen begärde redan år 1939 en utredning av detta spörsmål för att man skulle ernå större ändamålsenlighet, planmässighet och enhetlighet i budgetarbetet. Konstitutionsutskottet framhöll sedan i sitt memorial till 1943 års höstriksdag med förslag till skrivelse till Konungen med begäran om utredning av frågan om riksdagens arbetsformer det angelägna i att utredningen av spörsmålet om riksdagens budgetarbete icke längre uppskötes. Någon utredning i ämnet verkställdes emellertid icke av den i december 1943 tillsatta sakkunnigeberedningen för reformering av riksdagens arbetsformer och hade väl också svårigen kunnat verkställas av denna med hänsyn till frågans komplicerade natur och den korta tid som stod till de sakkunnigas förfogande. Riksdagen har därför icke heller förelagts någon proposition om reformering av riksdagens budgetarbete. Detta förhållande måste livligt beklagas, då den nu rådande ordningen ifråga om budgetfrågornas behandling kan medföra allvarliga olägenheter i de svåra budgetlägen, som efter kriget kunna antas uppstå. Det hade därför varit på sin plats, om riksdagen redan i år uppdragit åt ett av sina egna organ, riksgäldsfullmäktige, att låta verkställa den utredning, som Kungl. Maj:t försummat. Men tyvärr har någon sådan åtgärd ej vidtagits. Man får emellertid hoppas, att 1945 års riksdag kommer att taga ett initiativ i sådan riktning, om konstitutionsutskottet icke själv kan hinna verkställa den erforderliga utredningen. Ty vissa reformer med avseende å budgetarbetet i riksdagen kunna otvivelaktigt genomföras utan grundlagsändring. Frågan om en längre gående reform, som kräver grundlagsändring, kunde sedan lämpligen få anstå till framemot slutet av nästa valperiod till andra kammaren, då man bör kunna bygga vidare på de erfarenheter, som vunnits med stöd av en mindre långt gående reform.

så berömvärd snabbhet att detta varit möjligt.¹ Någon proposition i ämnet blev emellertid ej förelagd riksdagen — och konstitutionsutskottet fann sig ej heller föranlåtet att ta något initiativ på området. I sitt svar på en inom första kammaren framställd enkel fråga angående regeringens avsikter i ämnet förklarade justitieministern, »att regeringen — efter att ha inhämtat riksdagsgruppernas uppfattning ... — funnit sig ej böra under nu pågående riksdag framlägga något förslag i ämnet». Sakkunnigförslaget hade alltså torpederats inom riksdagsgrupperna i trots av att flera av partiernas främsta män varit engagerade i utredningen. Skälen härtill torde vara flera. Med hänsyn till sakkunnigberedningens sammansättning hade man haft anledning vänta sig att dess betänkande skulle komma att innehålla många, stora och djärva förslag. Besvikelsen torde därför ha blivit både allmän och stor, då resultatet av de sakkunnigas arbete i det stora hela endast blev »konstitutionella miniatyrer». Sedda i sitt rätta, inbördes sammanhang framstodo förslagen dessutom icke ens alltid såsom väl genomtänkta. Inom riksdagen torde man också ha reagerat mot framställningssättet i betänkandet, som syntes ägnat att utåt skapa en skev bild av arbetsförhållandena i den svenska riksdagen och dess utskott, ehuru det där dock torde arbetas både grundligare och intensivare än i motsvarande institutioner i de flesta andra länder.

Såsom redan meddelats i första häftet av denna tidskrift för i år (sid. 41) överlämnade statsministern vid riksdagens början efter framställda interpellationer härom en plan över de propositioner, som voro att vänta under riksdagen. Denna plan har i stort sett följts. Av de 284 propositioner, som avlåtits till riksdagen, avlämnades 238 före den ordinarie propositionstidens utgång, därav 76 under dennas sista dag. Detta oaktat har innevarande riksdags vårsession varat längre än någon tidigare; först den 12 juli avgjordes det sista ärendet (civilförsvaret) av riksdagen. Till denna försening bär riksdagen, dess utskott och kanslier icke någon skuld, ett förhållande som kan förtjäna undersökas mot bakgrunden av vissa uttalanden i den förut nämnda sakkunnigutredningen. Anledningen till förseningen beror helt på att två stora propositioner avlämnats mycket sent på våren, den ena om civilförsvaret, som behandlades i ett av de två särskilda utskott vilka tillsatts av riksdagen, den 17 maj och den andra om den allmänna beredskapsstaten den 23 maj.² Den förra frågans behandling ansågs — om rätt eller orätt skall här lämnas därhän — ej tåla uppskov. Den senare hade med fördel

¹ Angående det närmare innehållet i betänkandet hänvisas till den av Nils André, vilken tjänstgjort som biträdande sekreterare hos de sakkunniga, författade recensionen i senaste häftet av denna tidskrift för i år (sid. 198 ff.).

² Propositionen i ämnet blev emellertid för kamrarnas ledamöter först tillgänglig i tryck den 25 maj på kvällen. I sitt svar i anledning av en inom första kammaren framställd enkel fråga, huruvida riksdagen för framtiden kunde försäkras om att propositioner omedelbart efter avlämnande kunde göras tillgängliga för riksdagens ledamöter genom utdelning i tryckt skick, sade statsministern sig kunna svara ja »under förutsättning, att man i riksdagen intet hade att invända mot att avlämnandet av propositioner, som på grund av särskilda förhållanden måste komma riksdagen sent till handa, ytterligare fördröjes i avvaktan på tryckningen»!

kunnat uppskjutas till en höstsession¹; men en sådan syntes vederbörande vid ifrågavarande tidpunkt till varje pris vilja undvika.

I samband med att de materiella reglerna angående riksdagsmännens arvoden m. m. år 1941 helt utbrötos ur grundlag och överfördes till en stadga, utökades riksdagsmännens rätt till *fria hemresor* till att omfatta i genomsnitt en resa var femtonde dag under såväl lagtima som urtima riksdags sammanträdestider. Genom en vid årets riksdag beslutad ändring i arvodesstadgan ha riksdagsmännen fr. o. m. den 1 juli 1944 erhållit en obegränsad rätt till fria hemresor på det allmännas bekostnad.

Våra grundlagar innehålla som bekant en mångfald bestämmelser, vilka äro av den karaktär, att de lämpligen icke borde ha sin plats i grundlag utan i förfatningar av lägre valör. Hit höra bl. a. stadgandena i §§ 33, 45 och 80 RO om riksdagens *befattningshavare*. Enligt ett på initiativ av konstitutionsutskottet såsom vilande antaget förslag skola dessa bestämmelser utbrytas ur RO, utom vad de angå sekreterarna i kamrarna och utskotten, samt överföras till reglementariska föreskrifter för riksdagen.

Föregående års riksdag hemställde i skrivelse till Kungl. Maj:t om förslag till 1944 års riksdag angående avskaffande av *utskylds-, fattigvårds- och konkursstrecken* såsom diskvalifikationsgrunder för rösträtt vid allmänna val. Då någon proposition i ämnet inte förelades årets riksdag, hemställde konstitutionsutskottet i anledning av ett motionsvis väckt förslag, att riksdagen såsom vilande för vidare grundlagsenlig behandling ville antaga ett av utskottet uppgjort förslag till sådan ändrad lydelse av § 16 RO, att den ej längre skall bliva obehörig deltaga i val till andra kammaren, som är i konkurstillstånd eller är av allmänna fattigvården omhändertagen för varaktig försörjning. Förslaget antogs såsom vilande av riksdagen. — Vid riksdagen har vidare antagits en ny lag om upphävande i vissa fall av verkan av uraktlåtenhet att erlægga utskylder till kommun eller annan menighet med avseende å rösträtt och behörighet. Denna lag har ersatt 1939 års författning i ämnet. Enligt densamma skall vid tillämpning av i lag givna stadganden angående villkor för utövande av rösträtt och behörighet att inneha uppdrag värnpliktiga i allmänhet jämte vissa andra till försvaret knutna personer icke anses häfta för oguldna utskylder, vilka förfallit till betalning under tiden för militärtjänstgöringen eller inom tre månader från tjänstgöringens början eller tre månader efter dess slut under förutsättning, att den värnpliktige inom föreskriven tid gjort ansökan om anstånd med indrivning av utskylderna jämlikt en likaledes i år antagen ny förordning angående indrivning av utskylder hos värnpliktiga m. fl.

De erfarenheter, som vunnits av det vid 1942 års kommunalval för första gången tillämpade *systemet med röstning å postanstalt*, ha ansetts giva vid handen, att detta röstningssystem vore att föredraga framför det för andra-kammarvalen tidigare gällande systemet med röstning vid valförrättning i främmande valdistrikt och röstning inför särskilda röstmottagare. I och

¹ Detta uttalande bör ej uppfattas som om anmälaren vore anhängare av tanken på en permanent höstsession såsom fortsättning på en vårsession. Tvärtom har anmälaren bestämt uttalat sig för en enda sammanhängande riksdags-session; men dennas början bör förläggas till hösten och budgetåret som en konsekvens härav omläggas. Jfr första häftet av denna tidskrift för i år sid. 39 f.

för sig är det också av vikt, att röstningsmetoderna vid olika val så nära som möjligt överensstämna med varandra. I en proposition till årets riksdag föreslogs därför, att den beträffande kommunalval gällande röstningsmetoden skulle göras tillämplig även vid andrakammarval. Härjämte föreslogs i propositionen vissa andra ändringar i lagen om val till riksdagen för att större likformighet skulle erhållas mellan bestämmelserna i de båda vallagarna. Propositionen bifölls av riksdagen, dock med viss ändring av bestämmelsen om minimitiden för postanstalts öppethållande på valdagen.

Fristående härifrån har vid årets riksdag dessutom beslutats en annan ändring i lagen om val till riksdagen. För att förkorta tiden för fyllande av under valperioden uppkommande ledighet i kamrarna har i 26 § första stycket vallagen vidtagits den ändringen, att kungörelse om ny röstsammanräkning för utseende av efterträdare till avgången riksdagsman »senast dagen förut anslås offentligen och införes i ortstidningar». I samma syfte ha såsom vidare vilande för vidare grundlagsenlig behandling antagits den skäligen betydelselösa ändringen i § 28 RO, att det skall ankomma på talmannen i stället för på kammaren att hos Konungen göra anmälan om ledighet inom kammaren, som uppstår under pågående riksdag.

Tryckfrihetslagstiftningen har de senaste åren undergått en genomgripande omdaning. Sålunda reviderades år 1937 reglerna om allmänna handlingars offentlighet och om tryckfrihetsprocessen. År 1941 antogs nya regler om ansvarighet för innehållet i tryckt skrift. Samma år genomfördes också vissa grundlagsändringar med avseende å tryckfriheten, vilka voro föranledda av de under pågående krig rådande förhållandena; de avsågo dels införande av möjlighet att enligt särskild lag meddela föreskrift om förhandsgranskning av tryckta skrifter samt om förbud mot införande i riket av sådana skrifter och mot utgivande av periodisk skrift, dels viss komplettering av tryckfrihetsförordningens bestämmelser om konfiskation utan rättgång, dels ock ändring av bestämmelserna om förbud mot kungörande i tryck av vissa underrättelser (§ 6 resp. § 3 mom. 9 och § 3 mom. 10 TF).

Med hänsyn till de allvarliga brister som otvivelaktigt vidlåda tryckfrihetsrätten har riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t framhållit det angelägna i att en allsidig utredning angående revision av tryckfrihetslagstiftningen med det snaraste kommer till stånd, så att proposition i ämnet kan föreläggas riksdagen i god tid före slutet av nästa valperiod till andra kammaren.

Utän att avvakta resultatet av en sådan utredning har riksdagen dessutom, såsom ett led i den allmänna fredsplaneringen, tagit ett steg, som möjliggör avveckling under nästa valperiod av de år 1941 beslutade av krigsförhållandena påkallade ändringarna i TF. Riksdagen har alltså såsom vilande för vidare grundlagsenlig behandling antagit förslag om sådana ändringar i grundlagarna, som innebära ett återförande av tryckfrihetsrättens regler på nu ifrågavarande område i huvudsak till vad som gällde före 1941 års grundlagsrevision. Förslaget åsyftar först och främst upphävande av § 6 TF och därmed sammanhängande bestämmelser i RF, RO och TF, vilka syfta till att möjliggöra förhandsgranskning av tryckta skrifter samt förbud mot införande i riket av sådana skrifter och mot utgivande

av periodisk skrift. Förslaget innebär vidare dels avskaffande av den befogenhet, som chefen för justitiedepartementet enligt § 3 mom. 9 TF för närvarande äger att i avbidan på beslut av Konungen om konfiskation i vissa fall av skrift utan rättegång besluta om skriftens beläggande med kvarstad, dels ock begränsning av området för Konungens behörighet jämlikt § 3 mom. 10 stycke två samma lag att meddela publiceringsförbud; enligt förslaget, som beträffande sistnämnda stadgande utformats i viss anslutning till den lydelse 8 kap. strafflagen numera äger, skall dylikt förbud endast kunna avse sådana underrättelser under krigstid eller krigsfara rörande försvaret (civilförsvaret och krigsindustrien häri inbegripna) samt folkförsörjningen, vilkas spridande är ägnat att skada rikets säkerhet.¹

I konstitutionsutskottets till grund för riksdagens beslut liggande betänkande i ämnet förekommo några uttalanden, som kunna vara av en viss betydelse för det framtida bedömandet av frågan om den riktiga tidpunkten för ett eventuellt genomförande av det vilande grundlagsförslaget eller vissa delar av detta. Sålunda framhöll utskottet, att ehuru Sverige alltjämt befunne sig i ett lika farofyllt läge som tidigare kunde under loppet av nästa valperiod till andra kammaren en sådan förändring av förhållandena tänkas inträda, som möjliggjorde ett slutligt genomförande av en grundlagsreform på hela det förevarande området. Spörsmålet om och när så lämpligen borde ske, vore en fråga, som måste avgöras med hänsyn till det allmänna läge, som vore för handen för vårt lands vidkommande, då riksdagen hade att taga definitiv ställning till ett såsom vilande antaget förslag till grundlagsändringar. Detta behöver icke ske redan vid 1945 års lagtima riksdag. Konung och riksdag kunde nämligen enligt § 64 RO samfällt besluta att uppskjuta beslutet över ett vilande grundlagsförslag till annan riksdag än den första i perioden. Ett eventuellt uppskovsbeslut torde egentligen endast vara tänkt beträffande § 6 TF och därmed sammanhängande grundlagsstadganden. Förslaget till ändrad lydelse av § 3 mom. 9 och 10 TF

¹ Enligt anmälares mening hade det varit välbetänkt, om riksdagen gått ett steg längre med avseende på revision av 3 mom. 9 och 10 TF och ej känt sig förhindrad härtill av sin begäran om allmän revision av tryckfrihetsrätten. Sålunda hade det varit önskvärt, om i § 3 mom. 10 som en garanti mot maktmissbruk införts en bestämmelse om inhämtande av riksdagens samtycke såsom förutsättning för ett publiceringsförbud med stöd av stadgandet. Och beträffande § 3 mom. 9 hade det varit lämpligt, om man antingen däri helt uteslutit föreskriften, att skrift utan rättegång kan konfiskeras, om den ej är smädlig eller förgriplig men genom densamma yppat sig missförstånd med utländsk makt, eller däri infört ett tillägg om att i sådant fall skall förfaras »på sätt i 5 § 13 mom. sägs». Det senare stadgandet, vilket åtminstone tillämpats två gånger före nu pågående krig, nämligen under åren närmast efter det första världskriget, innehåller rättsgarantier som det förra saknar. Det är därför ej så underligt att regeringen redan vid pågående krigs början väsentligen baserade sin tryckfrihetspolitik på § 3 mom. 9 och ej på § 5 mom. 13, som otvivelaktigt är ett för en regering mera obekvämt stadgande. Då någon anmärkning mot denna praxis icke framställdes från konstitutionsutskottets sida, lär en liknande tryckfrihetspolitik under vissa förutsättningar kunna återupplivas, även om den föreslagna grundlagsreformen genomföres. Ty konstitutionsutskottet kan då icke gärna komma till slutsatsen, att förfarings sättet är grundlagsstridigt, hur starka skäl som än kunna anföras för att den förevarande bestämmelsen i § 3 mom. 9 TF, i varje fall sådan den löd före 1941 års grundlagsrevision och nu på nytt föreslås skola komma att lyda, endast innehåller en hänvisning till § 5 mom. 13 TF.

hade därför också upptagits i en särskild punkt i konstitutionsutskottets utlåtande; det antogs även av riksdagen fristående från förslaget till ändring av övriga åsyftade grundlagsparagrafer.

I samband med den föregående redogörelsen för tryckfrihetsrätten kan förtjäna framhållas, att giltighetstiden för den provisoriska *transportförbudförordningen* icke förlängts samt att *pressnämnden* ersatts av särskilda *pressakkunniga*, vilka emellertid icke fått överta nämndens uppgift att meddela varning åt tidningsorgan.

Nästan ända sedan tillkomsten av kyrkomötet ha krav rests på att tillförsäkra detsamma ett större ledamotsantal och en mera allsidig sammansättning. I anledning av väckta motioner har riksdagen nu i skrivelse till Kungl. Maj:t anhållit om utredning och förslag till ändrade grunder för *kyrkomötets sammansättning* i anslutning till vad konstitutionsutskottet anfört i sitt av riksdagen godkända utlåtande i ämnet. Kyrkomötet skulle med en utökad representation komma att ge en mera tillförlitlig bild av de skiftande riktningar och önskemål, som rymdes inom kyrkan. Detta vore så mycket viktigare som kyrkomötets huvudsakliga uppgift vore att i framställningar till Kungl. Maj:t giva tillkänna den inom kyrkan förefintliga uppfattningen i kyrkliga frågor. Brister vidlåde framför allt sammansättningen av kyrkomötets lekmannahälf, vilken icke kunde anses tillfyllest såsom representation för Sveriges folk. Frågan om en ökad lekmanrepresentation borde därför enligt utskottets mening göras till föremål för utredning. Att därvid söka vidmakthålla den nu rådande proportionen mellan präster och lekmän syntes icke nödvändigt. Utan att vilja yttra sig om storleken av lekmanrepresentationen ansåg sig utskottet dock böra framhålla, att antalet lekmän borde vara sådant, att olika meningsriktningar i kyrkliga frågor bereddades möjlighet att bliva på ett skäligt sätt företrädde. Därjämte borde övervägas möjligheten av en viss utökning även av de prästerliga ledamöternas antal, särskilt som det torde få betraktas som en brist, att de obefordrade prästerna icke vore valbara till ombud vid kyrkomötet. Vid en omprövning av frågan om en utökad lekmanrepresentation kunde man enligt utskottets mening ej undgå att överväga även spørsmålet om sättet för denna representations utseende. Otviveltigt förelåge ett behov av mera tidsenliga former för val av kyrkomötets lekmanombud.

Enligt 5 § *medborgarskapslagen* äger Konungen naturalisera utlänning, som 1. fyllt tjuguet år; 2. sedan fem år har hemvist här i riket; 3. gjort sig känd för hederlig vandel; samt 4. har möjlighet att försörja sig och sin familj; finnes sökandens upptagande till svensk medborgare medföra gagn för riket, eller har sökanden förut ägt svenskt medborgarskap, eller föreliggande eljest med hänsyn till sökandens förhållanden synnerliga skäl för hans upptagande till svensk medborgare, får svenskt medborgarskap beviljas honom utan hinder av de under punkterna 1 och 2 stadgade villkoren. Vid årets riksdag har beslutats en sådan ändring i dessa regler, att dispens jämväl skall kunna meddelas från det under punkt 4 uppställda villkoret, om sökanden förut ägt svenskt medborgarskap. Anledningen till denna lagändring är att det särskilt under nuvarande förhållanden kunnat inträffa, att en svenskfödd kvinna, som genom äktenskap med utlänning och utflytt-

ning till mannens hemland förlorat sitt svenska medborgarskap efter mannens död eller eljest efter äktenskapets upplösning, låt vara i sällsynta undantagsfall, icke kunnat återvinna svenskt medborgarskap på grund av att hon icke kunnat anses fylla lagens krav på försörjningsförmåga, ett förhållande som knappast var tillfredsställande.

Vid årets riksdag har beslutats en ändring i 14 § *sekretesslagen* i syfte att utsträcka det där stadgade sekretesskyddet till att avse även myndighets beslut i ärenden rörande tillämpningen av lagarna om sterilisering och kastrering. —

Kommunernas kompetens anges i kommunallagarna icke genom uppräknig av de olika kommunala angelägenheterna utan genom en allmän i viss utsträckning elastisk regel. I följd härav kan tvekan understundom uppstå om den kommunala kompetensens gränser. Men de olägenheter som äro förbundna härmed anses i allmänhet mera än väl uppvägas av den fördel, som ligger däri, att området för kommunernas behörighet med samhällslivets utveckling i praxis kunnat komma att omfatta allt flera uppgifter utan att kommunallagarna därför behövt ändras. Under förarbetena till 1862 års kommunalförordningar avvisades därefter också tanken på att däri uppräknig de kommunala angelägenheterna — en uppräknig som för övrigt icke ansågs kunna göras fullständig. Det skulle därför, såsom konstitutionsutskottet vid flera tillfällen och senast vid årets riksdag framhållit, icke stå i överensstämmelse med grunderna för kommunallagstiftningen att i kommunallagarna ange någon viss verksamhet, om vars natur tvekan råder, såsom hänförlig till kommunernas gemensamma angelägenheter; skulle en bestämmelse härom för visst fall vara erforderlig borde den införas i en specialförfattning. Konstitutionsutskottet avstyrkte därför också två vid riksdagen väckta motioner, som syftade till att genom ändring i kommunallagarna bereda kommunerna möjlighet att anslå medel till hjälp och stöd åt nödlidande människor ävensom till stipendier m. m. Motionerna avslogos också av riksdagen — i andra kammaren dock med uteslutande av utskottets motivering härför. En inom andra kammaren väckt, till tillfälligt utskott hänvisad motion, vari yrkats, att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t måtte hemställa om skyndsamt utredning av frågan om kommuns rätt att bevilja stipendier eller i annan form ge bidrag för underlättande av fortsatt utbildning vid högre läroanstalter och för deltagandet i studiekurser, bifölls därmed av riksdagen. Någon motsättning mellan klämmarna i dessa beslut föreligger ej. De till konstitutionsutskottet hänvisade motionerna åsyftade nämligen ändring i kommunallagarna. Den av tillfälligt utskott beredda motionen lämnade frågan om den rätta platsen för en bestämmelse i ämnet öppen. Vederbörande kammarutskotts motiveringar stodo emellertid i strid med konstitutionsutskottets uttalanden. Andrakammarutskottet framhöll, att en revision av kommunallagarna vore påkallad; förstakammarutskottet var mera försiktigt och sade, att antingen måste kommunallagarna revideras eller en speciell lagstiftning tillskapas.

En väl avvägd *kommunal fondbildning* är otvivelaktigt ägnad att främja god hushållning och särskilt att minska kommunernas svårigheter under kristid. De möjligheter till fondbildning som 1936 års lagstiftning i ämnet

erbjuder ha emellertid, enligt vad erfarenheten utvisar, ej på långt när utnyttjats. Däremot har vid sidan av lagen en betydande fondbildning ägt rum. Ifrågavarande lagstiftning har därför ej motsvarat kommunernas behov. Den kommunala fondbildningslagens bestämmelser skulle enligt vad konstitutionsutskottet framhållit särskilt ha visat sig bristfälliga i vad de avsåge allmän fond för utjämning av skattetrycket mellan olika år. Reglerna härom vore alltför komplicerade och hade genom sin restriktiva utformning visat sig leda till betydande svårigheter i tillämpningen. En utredning genom Kungl. Maj:ts försorg har därför av riksdagen ansetts påkallad i syfte att bereda kommunerna större rörelsefrihet i fråga om rätten såväl att avsätta medel till allmän fond som att disponera medel ur sådan fond; vid en dylik utredning borde också ändamålsenligheten av fondbildningslagens övriga bestämmelser tagas under omprövning.

Enligt 1934 års kungörelse angående statlig och statsunderstödd hjälpverksamhet vid arbetslöshet skulle de lokala åtgärderna för varje kommun omhänderhas av en *arbetslöshetskommitté*. Kommun ägde antingen inrätta särskild dylik kommitté eller också uppdraga åt lämplig ordinarie kommunal myndighet att vara arbetslöshetskommitté. Om med hänsyn till lokala förhållanden så prövades lämpligt, kunde särskild arbetslöshetskommitté vara gemensam för två eller flera kommuner. Någon generell skyldighet för kommun att insätta arbetslöshetskommitté eller att uppdraga åt ordinarie kommunal myndighet att vara arbetslöshetskommitté fanns icke fastslagen i 1934 års kungörelse. Kommun, som inte utnyttjade den statliga arbetslöshetshjälpen eller erhöll statsbidrag till egen hjälpverksamhet för arbetslösa, hade sålunda icke någon skyldighet att ha arbetslöshetskommitté. Det har också hänt, att kommun icke inrättat något arbetslöshetsorgan, oaktat inom kommunen rätt arbetslöshet av sådan omfattning, att ett kommunalt organ varit för ändamålet påkallat. De arbetslösa inom sådan kommun kommo till följd härav i en missgynnad ställning. På den grund ha statsmakterna ansett, att möjlighet borde tillskapas att göra inrättande inom kommun av lokalt arbetslöshetsorgan obligatoriskt. Så har också skett genom en vid årets riksdag antagen lag om *arbetslöshetsnämnd*. Enligt denna äger Konungen förordna, att inom kommun skall finnas arbetslöshetsnämnd för handhavande av statlig eller statsunderstödd hjälpverksamhet vid oförvållad arbetslöshet ävensom att för ändamålet skall tillsättas särskild sådan nämnd. Innehåller förordnande, som nyss sagts, ej föreskrift om tillsättande av särskild nämnd och beslutar kommunen ej härom, skall i stad drätselkammare och på landet kommunalnämnd vara arbetslöshetsnämnd. Arbetslöshetsnämnd kan vara gemensam för flera kommuner. Av lagens lydelse framgår att förordnande om tillsättande av särskild arbetslöshetsnämnd kan meddelas i fråga om kommuner, som redan ha arbetslöshetsnämnd men där denna utgöres av drätselkammare eller kommunalnämnd.

Enligt kommunallagarna utses icke *suppleanter för fullmäktige* i de borgerliga primärkommunerna eller i kyrkliga kommuner, vilka vid hinder för fullmäktige att bevista sammanträde kunna inträda såsom ersättare. Efterträdare för fullmäktig, som avgår före den bestämda tjänstgöringstidens utgång, utses först efter anmälan därom genom ny röstsammanräkning. Däremot utses för landstingens del suppleanter i samband med valet

av landstingsmän. Riksdagen har nu i skrivelse till Kungl. Maj:t anhållit om utredning rörande lämpligheten av införande i kommunallagarna av sådana bestämmelser, att vid val av stads-, kommunal-, municipal- och kyrkofullmäktige även suppleanter utses för att inträda såväl vid ledamots avgång som vid hinder för honom att bevista sammanträde. Betydande olägenheter ha nämligen ansetts vara förenade med den nu gällande ordningen. Sälunda har det ansetts vara olämpligt, att suppleant saknas för det fall, att ledamot t. ex. på grund av sjukdom, för fullgörande av offentligt uppdrag under längre tid eller till följd av jäv i frågor om ansvarsfrihet är förhindrad deltaga i fullmäktiges sammanträden. Nackdelarna med rådande system anses ha gjort sig särskilt påmint i de fall, då en ledamots frånvaro medfört, att ett annat beslut kommit att fattas än vad som skulle ha skett, om den meningsgrupp, den frånvarande tillhör, varit fulltaligt representerad. Det har också ansetts vara av värde att vid fullmäktigs avgång personer finnas att tillgå, som i anledning av sin tidigare ställning som suppleanter förvärvat erfarenhet eller i varje fall haft större anledning att sätta sig in i det kommunala arbetet. Ett genomförande av en reform i ämnet komme även att innebära en lösning av den i en riksdagsskrivelse från år 1938 upptagna frågan om utseende av suppleanter för stadsfullmäktige i våra två största städer vid val av ledamöter till första kammaren.

Suppleanter skola i allmänhet finnas i kommunala nämnder och styrelser. De ersätta ordinarie ledamöter bland annat då dessa äro förhindrade att infinna sig vid sammanträde. I vissa fall finnas uttryckliga föreskrifter i kommunallagarna om att suppleanterna äga rätt att närvara vid sammanträdena. Så är fallet beträffande suppleanter i kommunalnämnd, kyrkoråd, skolråd, folkskolestyrelse, fortsättningsskolestyrelse och biblioteksstyrelse. Enligt en hänvisning i polislagen gäller motsvarande beträffande suppleanter i polisenämnd. Däremot saknas vanligen bestämmelser om att suppleanterna skola underrättas om sammanträdena. Riksdagen har nu i anledning av väckta motioner hemställt om utredning och förslag till sådana ändringar i eller tillägg till gällande lagar och författningar, att suppleanterna skola underrättas om när sammanträden med kommunala nämnder och styrelser äga rum. Härvid har man förutsatt införande av en rätt för suppleant i allmänhet att närvara vid sammanträden med vederbörande nämnd.

Förslag om upphävande av eller inskränkning i vissa av reglerna om *kvalificerad majoritet vid kommunala beslut* — vilka huvudsakligen tillkommit i samband med de kommunala rösträttsreformerna — ha vid upprepade tillfällen varit föremål för riksdagens prövning. Förslagen ha tidigare alltid avstyrkts av konstitutionsutskottet. De ha också vid samtliga föregående tillfällen avslagits av riksdagen utom år 1919, då frågan förföll i följd av kamrarnas skiljaktiga beslut. I år har emellertid riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t anhållit om skyndsamt utredning av frågan, huruvida och i vad mån gällande bestämmelser i kommunallagarna om kvalificerad majoritet för vissa beslut böra så ändras, att den kommunala förvaltningen erhåller större rörelsefrihet. I konstitutionsutskottets till grund för riksdagens beslut liggande utlåtande i ämnet, vilket dikterats av utskottets socialdemokratiska majoritet med dess borgerliga ledamöter som reserveranter, framhölls det, att påtagliga olägenheter vore förenade med

rådande system, enligt vilket vissa kommunala beslut för sin giltighet fordrade två tredjedelar av de i omröstningen deltagandes röster. Bestämmelserna härom hade i många fall verkat hindrande, då det gällt att tillgodose olika kommunala behov. Så hade bland annat varit fallet, då kommunerna haft att genom jordförvärv lösa trängande bostadsfrågor eller att genom upplåning anskaffa medel för att finansiera framdragandet av vatten- och avloppsledningar. Kommunernas verksamhet på berörda områden hade därigenom icke kunnat hålla samma takt som statens. Avsikten med bestämmelserna om kvalificerad majoritet hade varit att förhindra att beslut, vilka kunna utöva kännbart inflytande på kommunens ekonomi, komme till stånd utan att uppbäras av en stadgad allmän mening i kommunen. Den starka ansvarskänsla, som utmärkte de beslutande organen inom kommunerna, framstode som en garanti mot alltför långt gående beslut i ekonomiska frågor. Ytterligare säkerhet mot dylika beslut låge i underställningsförfarandet beträffande frågor om beviljande av anslag, vartill medel skulle anskaffas genom upplåning. Uttalade farhågor för att borttagande av bestämmelserna om kvalificerad majoritet särskilt i mindre kommuner, där fullmäktiginstitutionen oftast saknades, lätt kunde leda till att mindre väl genomtänkta beslut fattades i ekonomiska frågor, vore enligt utskottets mening överdrivna. Om, såsom antagligt vore, en sammanslagning av de minsta kommunerna till större kommunala enheter komme till stånd, torde man helt kunna bortse från riskerna i sistnämnda hänseende med hänsyn bland annat till att kommunalfullmäktige då komme att utöva beslutanderätten och tillfälliga majoriteter icke såsom i en kommunalstämma kunde uppbäras. Den kommunala verksamhetens omfattning vore för övrigt genom lag begränsad till gemensamma ordnings- och hushållningsangelägenheter. Häri låge också en garanti mot den kommunala förvaltningens utbredning till obehöriga områden. Utskottet hade med det sagda icke velat taga ställning till frågan om borttagande av kraven på kvalificerad majoritet i samtliga i kommunallagarna för närvarande angivna fall.

Konstitutionsutskottet har vid flera tillfällen uttalat som sin mening, att en mera *fackmässig kommunal revision* vore önskvärd men att en sådan utveckling bäst främjades på frivillighetens väg av kommunerna själva och deras sammanslutningar. Landskommunernas förbund har också tagit initiativ till att genom sin centralbyrå bereda kommuner, som så önska, möjlighet att erhålla sakkunnigt biträde i frågor om bokföring, medelsförvaltning och revision. Verksamheten har två tämligen skarpt avgränsade uppgifter. Dels skola konsulenterna i egenskap av revisionsexperter gå de kommunvalda revisorerna till handa, vilket i regel fordrar besök i kommunerna under själva revisionstiden, dels skola de stå förvaltningsorganen till tjänst med råd och anvisningar i bokförings- och organisationsfrågor, något som kan ske vid vilken tid på året som helst. Även om konsulenternas verksamhet under revisionstiden begränsades till att avse endast den förra av dessa båda uppgifter, skulle den personal, förbundet anser sig kunna avlöna härunder, icke hinna besöka mer än ett mycket begränsat antal kommuner. Med hänsyn härtill och för att kostnaderna för revisionshjälpen skola kunna hållas låga genom ett mera rationellt utnyttjande av de till

förbundet knutna krafterna har en förlängning av revisionstiden i landskommunerna beslutats. Statsmakterna ha sålunda utsträckt *tiden för hållande av första ordinarie kommunalstämman* eller -fullmäktigesammanträdet, vid vilken revisionsberättelsen skall företas till avgörande, till utgången av maj månad. Härigenom har anledningen bortfallit att bibehålla den hittills för kommunerna inom de fyra nordligare länen gällande rätten att hålla dessa sammanträden högst fjorton dagar före eller efter den normala tiden.

Sune Holm.

Försvarsväsendets Verkstadsnämnd. Vårt lands försörjning med krigsmateriel tillgodoses huvudsakligen av den privata industrien. På vissa områden har det emellertid varit nödvändigt att anordna tillverkning i statlig regi och för detta ändamål har successivt under de olika försvarsgrensförvaltningarnas ledning, långt före det nuvarande krigets utbrott, olika statliga industriföretag tillkommit. Till armén hörde sålunda ammunitionsfabriken i Marieberg med underavdelningar i Zakrisdal och Karlsborg, Carl Gustafs Stads Gevärsfaktori, Akers Krutbruk, gasmaskfabriken i Åker, arméns centrala beklädnadsverkstad, signalverkstäderna i Sundbyberg samt de olika tygverkstäderna. Till marinen hörde örlogsvärven, den under anläggning varande centrala torpedverkstaden i Motala, marinens centrala beklädnadsverkstad, flottans skifferoljeverk samt vissa till kustartilleriet hörande verkstäder. En särställning intog försvarsväsendets kemiska anstalt, som emellertid formellt sorterade under arméförvaltningen. Dessa olika anläggningar, av vilka flera icke voro nytillverkande utan reparations- och utrustningsverkstäder, drevos i allmänhet oberoende av varandra under självständig ledning av platschefer, som regelmässigt voro militära befattningshavare. På grund av de obetydliga materielanslagen, som endast tilläto en tillverkning av mindre omfång, samt på grund av bristande personella och ekonomiska resurser kunde många av dessa försvarets verkstäder icke följa med den snabba tekniska utvecklingen. Denna bristande modernitet kom skarpt till synes efter krigsutbrottet 1939, då krigstillverkning i större skala igångsattes vid fabrikerna. Efter framställning av statens industrikommission och statens krisrevision som på nära håll iakttagit dessa förhållanden bemyndigade Kungl. Maj:t därför den 5 april 1940 chefen för försvarsdepartementet att utse sakkunniga för utredning angående organisationen och driften vid till försvarsväsendet hörande industriella anläggningar. De sålunda tillkallade sakkunniga framlade redan i maj samma år förslag om inrättandet av en särskild direkt under Kungl. Maj:t lydande nämnd för handhavande i tekniskt och ekonomiskt hänseende av ledningen av driften vid vissa försvarsväsendet tillhöriga fabriker och anstalter. Den 12 juni 1940 beslöt Kungl. Maj:t att inrätta den ifrågakvarande nämnden, som erhöll namnet försvarsväsendets verkstadsnämnd.

Enligt den för nämnden fastställda instruktionen ålåg det nämnden att tillse, att tillverkningen vid fabrikerna och anstalterna bedrevs i enlighet med rationella grunder och med största möjliga effektivitet, att låta vidtaga eller hos Kungl. Maj:t föreslå erforderliga åtgärder för fabrikernas och

anstalternas utvidgning såväl i lokalhänseende som ifråga om utrustning med maskiner, verktyg och förråd *samt att* tillse att i möjligaste mån rättsvisande och enhetliga principer tillämpades vid prissättningen av tillverkade produkter och förnödenheter. Under nämnden skulle sortera de till tygstationerna hörande tygverkstäderna, lantförsvarets ammunitionsfabriker, försvaret tillhöriga krutfabriker, lantförsvarets och flygvapnets laborerings- och apteringscentraler, gevärsfaktoriet, centrala torpedverkstaden och försvarsväsendets kemiska anstalt. Däremot skulle örlogsvarven och beklädnadsverkstäderna på grund av sin särskilda karaktär av reparations- och utrustningsverkstäder fortfarande sortera under resp. försvarsgrensförvaltningar. På grund av erfarenheterna från nämndens första verksamhetstid återfördes under år 1941 förvaltningen av tygverkstäderna och signalverkstäderna, som emellertid under nämndens ledning omorganiserats, till arméförvaltningens tygdepartement, ehuru under bibehållen central ledning. Förvaltningen av de till centralförråden för ammunition förlagda sammansättningsverkstäderna överfördes samma år till statens ammunitionsnämnd.

Verkstadsnämnden bestod liksom den närstående ammunitionsnämnden av sex ledamöter, bland vilka utsågs en ordförande och en verkställande ledamot. Av ledamöterna voro tre och däribland nämndens ordförande industrimän eller tekniker, som innehade ledande befattningar antingen inom det enskilda näringslivet eller inom statlig fabriksdrift. De övriga ledamöterna voro generalfälttygmästaren, chefen för marinförvaltningen samt chefen för kameralbyrån inom arméförvaltningens civila departement.

Nämndens organisation var uppbyggd omkring den verkställande ledamoten, som ledde det löpande arbetet. Vid sin sida hade han därvid en överingenjör för vissa tekniska uppgifter. Under verkställande ledamoten sorterade en bokförings- och redovisningsavdelning, en inköpsavdelning, en avdelning för teknisk och ekonomisk kontroll, en avdelning för personalfrågor samt ett kansli. Kansliet var till en början gemensamt för verkstadsnämnden och statens ammunitionsnämnd.

Nämndens första organisation utvecklades sedermera i olika avseenden. År 1941 inrättades sålunda en särskild anskaffningsavdelning för central upphandling av maskiner, verktyg, råvaror o. d. Samma år inrättades vidare en anläggningsavdelning för planering och utförande av nyanläggningar vid de nämnden underställda verkstäderna. År 1942 genomfördes en fullständig omorganisation, varigenom nämnden uppdelades på två byråer, en industribyrå och en administrativ byrå. Vardera byrån uppdelades på tre sektioner, varav industribyrån i en driftsektion, en teknisk sektion och en anläggningssektion samt administrativa byrån i en avtalssektion, en kanslisektion och en ekonomisektion.

Den centrala organisation, som sålunda genomfördes, övergick i oförändrat skick i försvarets fabriksstyrelse, som inrättades genom beslut av 1943 års riksdag och som började sin verksamhet den 1 juli samma år. Genom sistnämnda beslut bringades även den under nämndens hela verksamhetstid aktuella frågan, huruvida verksamheten vid försvarsväsendets fabriker skulle bedrivas i bolagsform eller i statlig affärsdrift, till sin lösning genom att den sistnämnda driftformen valdes.

Försvarets fabriksstyrelse, för vilken gäller en den 15 juni 1944 utfärdad

instruktion, står under ledning av en generaldirektör, som vid sin sida har ett tekniskt råd med sju ledamöter, som representera såväl militär som industriteknisk sakkunskap. Till fabriksverket höra — förutom de fabriker, som voro underställda verkstadsnämnden — jämväl arméns centrala beklädnadsverkstad, marinens centrala beklädnadsverkstad samt de nyinrättade centrala tvätt- och reparationsanstalterna.

*

Vad beträffar nämndens personal, ärendenas formella behandling samt nämndens förhållande till Kungl. Maj:t och till andra myndigheter gäller i stort sett vad som i en tidigare översikt i denna tidskrift anförts om statens ammunitionsnämnd. Det må endast tilläggas att nämndens personal — fabrikspersonalen oräknad — år 1943 utgjorde omkring 50 personer. Verkstadsnämnden sammanträdde därjämte oftare än ammunitionsnämnden, i regel två gånger i månaden.

*

I det läge som rådde vid nämndens tillkomst blev nämndens första och huvudsakliga uppgift att med förefintliga anläggningar och driftsorganisation försöka uppdriva tillverkningskapaciteten vid de nämnden underställda fabriker. För möjliggörande härav företogs omedelbart de anskaffningar, särskilt av maskiner, som voro genomförbara och även vissa utvidgningar. Därjämte försökte nämnden i säkerhets- och hygieniskt hänseende sörja för nödtorftiga förbättringar av de i stor utsträckning omoderna anläggningarna. Vidare hade nämnden att övertaga två under uppförande varande anläggningar, nämligen centrala torpedverkstaden i Motala och ammunitionsfabriken i Zakrisdal. Nämnden försökte därvid genomföra de ändringar och förbättringar i dessa anläggningar, som voro möjliga med hänsyn till att arbetena redan påbörjats och helst icke finge försenas.

I fabrikerens interna organisation genomfördes till en början inga större förändringar på grund av att man ville undvika de störningar i driften, som under en övergångstid kunde följa därav. Vid den centrala torpedverkstaden kunde nämnden dock från början uppbygga en i huvudsak lämplig organisation, varigenom även värdefulla erfarenheter för det fortsatta omorganisationsarbetet kunde vinnas. Innan tygverkstäderna återfördes till arméförvaltningen hann nämnden även vid desamma genomföra en omorganisation under en enhetlig industrimässig ledning. Sedan nämnden sålunda löst sina primära uppgifter och fabriksdriften nått det stadium, som organisationen och befintliga anläggningar kunde medgiva, grep sig nämnden under år 1942 an med uppgiften att planera mera genomgripande organisatoriska förändringar samt de större anläggningsarbeten och anskaffningar, som voro nödvändiga för uppfyllande av moderna tekniska och ekonomiska krav. Därjämte gällde det att tillgodose de krav på tillverkningskapacitet, som den nya försvarsordningen uppställde. I den utsträckning som för dessa ändamål erforderliga anslag ställdes till förfogande, igångsattes även avsevärda utvidgnings- och rationaliseringsarbeten vid fabriker.

Det må vidare nämnas att nämnden på det driftekonomiska området vidtog förberedelser för genomförandet av en rationell självkostnadsberäkning vid de olika fabriker, varigenom dessa skulle bliva ur ekonomisk synpunkt självförsörjande. Härigenom möjliggöres numera för den anskaffande myndigheten prisjämförelser med privatindustriens självkostnads-siffror eller priser.

Slutligen må nämnas, att nämnden på det kollektivavtalsrättsliga området gjort en betydande insats. För nämndens olika fabriker gällde nämligen olika kollektivavtal, som ofta träffats helt oberoende av varandra, varjämte praxis vid tolkning och tillämpning var i hög grad varierande. På initiativ av nämnden tillsatte Kungl. Maj:t en särskild avtalsnämnd för försvaret, i vilken ingick representanter för alla de centrala förvaltningsmyndigheter som sysselsatte personal, vars anställningsförhållanden reglerades genom kollektivavtal. Avtalsnämnden, som i sekretariellt hänseende var anknuten till verkstadsnämnden — numera till fabriksstyrelsen — utgör fortfarande central förhandlingsorganisation för försvarsväsendet samt går de olika myndigheterna tillhanda med uttalanden i tolkningsfrågor o. d., varigenom större enhetlighet kunnat införas på detta viktiga område.

*

Ordförande i verkstadsnämnden var till en början direktören i Livförsäkringsaktiebolaget Thule Ragnar Blomqvist, som samtidigt var nämndens verkställande ledamot. Direktör Blomqvist lämnade nämnden år 1941 och efterträddes såsom ordförande av direktören i Höganäs-Billesholms AB, P. Eg. Gummeson, som varit ledamot av nämnden från dess tillkomst, samt såsom verkställande ledamot av professorn vid Tekniska Högskolan Ragnar Woxén, vilken då inträdde såsom ledamot av nämnden. Övriga ledamöter av nämnden voro chefen för Kungl. telegrafverkets verkstäder, dåvarande verkstadsdirektören J. G. Aste, som numera förordnats till generaldirektör och chef för försvarets fabriksstyrelse, chefen för Kungl. marinförvaltningen, konteramiralen K. G. Bjurner, chefen för kameralbyrån inom Kungl. arméförvaltningens civila departement, krigsrådet U. Brunskog samt generalfälttygmästaren generalmajoren H. Gustafsson. År 1942 efterträddes professor Woxén såsom verkställande ledamot av civilingenjören Stig Ödeen, sedermera generaldirektör och chef för Kungl. krigsmaterielverket.

Rutger Palme.

Tidskriftsöversikt.

AV NILS NILSSON STJERNQUIST.

Industria. Sthm. Årg. 40: 1944. Nr. 12. *Brock-Utne, A.*, Den teknisk-kemiske industri som basis for en ny liberalisme, s. 614—20. — *Antoine, H.*, De intellektuellas missnöje och misstag, s. 620—26. — Stormakter kontra småstater, s. 626—28. — *Bohlinder, E.*, Arbetslösheten i Västernorrland, s. 637—38. Nr. 13. *Dallmann, G.*, Vindsröjning hos tysk nazism och socialdemokrati, s. 659—62. — *Kahra, E.*, Fredsplaneringen i Finland, s. 664—66.

Svensk juristtidning. Sthm. Årg. 29: 1944. H. 5. *Castberg, F.*, Folkerettsliga teorier som hindringar för internationell organisation, s. 593—604.

Skandinaviska banken. Kvartalsskrift. Sthm. 1944. No. 3. *Cassel, G.*, Försörjningssamhället, s. 55—58.

Ekonomisk revy. Utgiven av Svenska bankföreningen. Sthm. Årg. 1: 1944. Nr 3. *Brundell, P.*, Statsupplåningen och småspararna, s. 139—47. — *Montgomery, A.*, Skadeståndsfrågan, s. 158—62.

Samtid och framtid. Tidskrift för idépolitik och kultur. Sthm. Årg. 1: 1944. No 6. *Castberg, F.*, Menneskerettighetenes erklæring i historiens lys, s. 11—17. — *Åman, V.*, Gör demokratin halt vid fabriksportarna?, s. 35—37. — *Söderberg, T.*, Ett räknestycke i återuppbyggnad, s. 38—43.

Tiden. Politik, ekonomi, kultur. Utg. av Sveriges socialdemokratiska arbetarparti. Sthm. Årg. 36: 1944. H. 5. *Gårdlund, T.*, Kommunisternas utsikter, s. 257—59. — *Lövgren, B.*, Samhällsstudiet i läroverken, s. 268—79. H. 6. *Gårdlund, T.*, Socialpolitikens förtöjningar, s. 321—24. — *Lange, G.*, Skepsis i fredsdiskussionen, s. 333—40. — *Hedenius, I.*, Psykologiska fördomar om kriget, s. 341—49. H. 7. *Gårdlund, T.*, Programpunkter och idéer, s. 385—88. — *Willers, U.*, Tyskland inför sammanbrottet, s. 403—14.

Finsk tidskrift. Kultur, ekonomi, politik. Hfors. T. 135: 1944. H. 4. *Kekoni, K.*, Befolkningsfrågan genom tiderna, s. 155—65. — *Numelin, S.*, Presstjänsten i utrikesrepresentationen, s. 210—22. T. 136: 1944. H. 1: juli—aug. *Hällström, E. af*, Tre år folktingsarbete, s. 1—10. — *Ilmoni, R.*, Den enkle privatmannens politiska samvete, s. 48—54. H. 2: sept. *Colliander, B.*, En finsk forskares syn på svenskets rörelsen, s. 65—73. — *Erman, A.*, Folkpartiet i Sverige, s. 74—78.

Förvaltningsrättslig tidskrift. Sthm. Årg. 7: 1944. H. 3. *Ekenberg, O.*, Execution av administrativa beslut om betalningsskyldighet, s. 131—48. — *Westman, E. G.*, Några synpunkter på rättsförhållandet mellan kommuns affärsdrivande verk och abonnent, s. 149—65.

Tidskrift utg. av Juridiska föreningen i Finland. Hfors. Årg. 80: 1944. H. 3. *Österberg, R.*, Polisförvaltningen i landskapet Åland, s. 161—82. H. 4. *Numers, S. v.*, Spårrområden på öppna havet under krig, s. 251—67.

Landskommunernas tidskrift. Organ för svenska landskommunernas förbund. Sthm. Årg. 25: 1944. No 6. Vår kommunala självstyrelses försvagning. Ett temperamentsfullt inlägg i frågan, s. 249—52. No 7. Nytt socialinstitut i Göteborg, s. 296—99. No 8. *Nordström, Margareta*, Den sociala hemhjälpen, s. 329—31.

Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utgiven av Letterstedtska föreningen. Sthm. Årg. 20: 1944. H. 3. *Castberg, F.*, Folkestyre, s. 177—90. H. 4. *Jørgensen, H.*, A. S. Ørsted og trykkefrihedsspørgsmålet, s. 257—71. — *Wendt, F. W.*, Danmark i 1943, s. 272—87. — *Ehrnrooth, N. G.*, Finland 1943, s. 288—96. H. 5. *Lindberger, Ö.*, Statskontrollen över litteraturen under Gustav IV Adolfs regering, s. 331—47.

Svenska stadsförbundets tidskrift. Organ för Sveriges städer, köpingar och municipalsamhällen. Årg. 36: 1944. H. 6. *Heckscher, G.*, Socialutbildnings-sakkunnigas betänkande om den högre socialpolitiska och kommunala utbildningen, s. 308—12.

Svensk tidskrift. Sthm. Årg. 31: 1944. H. 4. *Sandström, K. E.*, Den jordpolitiska diskussionen om jordbrukets storlek, s. 270—80. — *Sörndal, O.*, Samhällsläran i läroverken, s. 281—86. H. 5. Finlands ödestimma, s. 319—26. — *Håstad, E.*, Samlingsregeringen, s. 327—33. — *Cielens, F.*, Nordens stora drama, s. 334—40. — *Suedenborg, B.*, En engelsk diplomat om juli-krisen 1914, s. 349—70. — Vår inrikes pressbyrå, s. 380—83. H. 6. Kring årets val, s. 391—93. — *Quensel, C.-E.*, Befolkningsutvecklingen i Tyskland efter år 1933, s. 399—410. — *Löwegren, G.*, Frankrikes väg. Författningsfrågan. — *Léon Blums* kritik av tredje republikens författning, s. 411—24. *Rygg, B. A.* (pseud.), Folkehat og »internasjonal forståelse», s. 432—38. — *Höjer, T.*, Samhällskunskapen och läroverken, s. 442—46.

Gads danske Magasin. Khvn. Aarg. 38: 1944. Maj/Juni. *Humlum, J.*, Efterkrigstidsproblemer, s. 276—91.

Le Nord. Revue internationale des Pays du Nord. Khvn. Vol. 6: 1943. No 2/4. *Graae, F.*, The Danish society. Information about Denmark abroad, s. 57—71.

Nordisk administrativt Tidsskrift. Utg. af det nordiske administrative Forbund. Khvn. Aarg. 25: 1944. H. 1/2. *Castrén, U. J.*, Högsta förvaltningsdomstolen i Finland 25 år, s. 1—22. — *Bolinder, N.*, Förstatligandet av det svenska vägväsendet, s. 23—39. — *Sachs, Aa.*, »Danske Statsebedsmænds Samraad's 25 Aars Jubilæum den 4. Februar 1944, s. 40—60. — *Taminen, Y.*, Suomen virkamiesyhdistysten keskusliitto — Tjänstemannaföreningarnas i Finland centralförbund 25 år, s. 61—63. — *Koskimies, M. E.*, Synpunkter på en tilltänkt reformering av de administrativa förhållandena på landsbygden i Finland, s. 63—72.

Nordisk Tidsskrift for international Ret. Acta Scandinavica juris gentium. Khvn. Vol. 15: 1944. Fasc. 1/2. *Guldborg, T.*, Internationale Koncessioner. Et internationalt-finansretligt Problem, s. 42—69.

Økonomi og Politik. Politiske og økonomiske Kvartalsoversigter udg. af Institutet for Historie og Samfundsøkonomi. Khvn. Aarg. 18: 1944. No 1. Svensk Udenrigspolitik 1939—44, s. 32—42. — Tyrkiets Udenrigspolitik under Krigen, s. 43—49.

The fortnightly. Lond. 1944. No 929: May. *Friedmann, W.*, Multi-national states, s. 280—90. — *Whyte, F.*, Mr. Cordell Hull's seventeen points, s. 291—95. — *Taborsky, E.*, Russian imponderables, s. 296—99. No 930: June. *Inge, W. R.*, The philosophy of freedom, s. 337—43. — *Green, O. M.*, China in isolation, s. 350—55. — *Franzero, C. M.*, Will Italy ever be a democracy?, s. 356—62. — *Marriott, J. A. R.*, The problem of France, s. 363—70. No 931: July. *Murry, J. M.*, The guardians of world peace, s. 1—8. — *Simpson,*

J. H., The problem of national minorities, s. 9—16. — *Atkinson, W. C.*, Portugal, the war and after. No 932: August. *Norwood, C.*, The Englishman and his history, s. 65—71. — *Anderson, H. F.*, The conquest of Europe, s. 72—79. — *Culpin, E. G.*, The trend of local government, s. 100—06. — *Leibholz, G.*, Public opinion, s. 107—13.

The contemporary review. Lond. 1944. No 941: May. *Young, G.*, Recent Anglo-Russian relations, s. 257—62. — *Pick, F. W.*, American diplomacy, s. 276—80. — *Rimer, A. B.*, The birth-rate, s. 287—91. — *North, R.*, Common wealth, s. 292—95. — *Müller-Sturmheim, E.*, Unemployment after the war, s. 295—98. No 942: June. *Crewe, K. G.*, The future of parties, s. 321—26. — *Thomas, I.*, The Badoglio government, s. 331—35. — *Schütz, W. W.*, The decline of Hitler's power, s. 335—39. — *Ainscough, T. A.*, South America to-day, s. 339—42. — *Hutchinson, E. W.*, Indo-China and Vichy, s. 342—47. No 943: July. *Walker, E.*, The commonwealth in action, s. 1—7. — *Alden, P.*, War against unemployment, s. 7—11. — *Anthem, Th.*, The future of Greece, s. 12—16. — *Humphreys, J. H.*, Eire's general election 1944, s. 16—20. No 944: August. *Pollock, J.*, Vive la France!, s. 65—71. — *Crespi, A.*, The new dawn in Italy, s. 71—75. — *Peel, G.*, The mistake of China, s. 75—80. — *Oakely, Hilda D.*, Nationalisation and civilisation, s. 95—99. — *Wigglesworth, A.*, Industry and government control, s. 102—07.

The round table. A quarterly review of politics of the British commonwealth. Lond. 1944. No 135: June. The conference, s. 195—98. — Reflections on a New Europe, s. 199—203. — Delegated legislation, s. 204—10. — India, s. 251—58. — Great Britain, s. 259—64. — Ireland, s. 265—69. — Canada, s. 270—76. — Australia, s. 277—83. — South Africa, s. 284—89. — New Zealand, s. 290—96.

Archiv des öffentlichen Rechts. N. F. Bd 34: 1944. H. 1/2. *Poppitz, J.*, Die Anfänge der Verwaltungsgerichtsbarkeit, s. 3—40. — *Weber, W.*, Der fehlerhafte Verwaltungsakt als Gegenstand der Gesetzgebung, s. 60—85. — *Medicus, F. A.*, Militärverwaltung in Frankreich, s. 86—95. — *Spanner, H.*, Fragen der Verwaltung besetzter Gebiete. Unter besonderer Berücksichtigung der besetzten niederländischen Gebiete, s. 96—113. — *Koellreutter, O.*, Tennoismus und politische Führung in Japan, s. 114—150.

Weltwirtschaftliches Archiv. Zeitschrift des Instituts für Weltwirtschaft an der Universität Kiel. Bd 59: 1944. H. 2. *Rittershausen, H.*, Die theoretischen Grundlagen der zwischenstaatlichen Preispolitik, s. 157—72.

Forschungen und Fortschritte. Berl. Jahrg. 20: 1944. No 19/21. *Dannenbauer, H.*, Adels Herrschaft bei den germanischen Völkern, s. 149—50.

Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reiche. Berl. Jahrg. 68: 1944. H. 1. *Lang, E.*, Die Landflucht als internationale Erscheinung und ihre Bekämpfung, s. 31—48. — *Loest, J.*, Ein Zehnjahresabschnitt organisatorischer und ideenmässiger Entwicklung des deutschen Genossenschaftswesens, s. 99—124. H. 2. *Hesse, A.*, Die Probleme der socialwissenschaftlichen Erkenntnis, s. 1—15.

Zeitschrift für Geopolitik. *Heidelb. Jahrg. 21: 1944.* H. 1. *Haushofer, K.*, Die zerstörten Kulturfronten Europas und ihre geopolitischen Wiederaufbau-Chancen, s. 1—3. — *Haushofer, K.*, Binnebau, Raumordnung und Staatsführung in der Geschichte, s. 9—11. — *Westermann, R.*, Nomenklatur amerikanischer Geopolitik, s. 15—18. — *Vowinkel, K.*, Geopolitik als Wissenschaft, s. 19—29. — *Toniolo, A. R.*, Krisis der Geographie?, s. 30—34. H. 2. *Haushofer, K.*, Brückenköpfe und Wachstumsspitzen, s. 41—43. — *Johann, A. E.*, Brückenköpfe und Wachstumsspitze, s. 43—47. — *Becker, H.*, Der Grossraum Brasiliens, s. 59—64. H. 3. *Haushofer, K.*, Unterwanderung und Überschiebung, s. 81—84. — *Johann, A. E.*, Unterwanderung und Überschiebung, s. 84—90. — *Vöhrenbach, F. J.*, Das Kastenwesen und die politische Zukunft Indiens, s. 94—101. — *Becker, H. v.*, Zur Frage der geschichtsbildenden Elemente, s. 113—115.

Zeitschrift für Politik. Herausgegeben vom Deutschen auslandswissenschaftlichen Instituts. *Berl. Bd 34: 1944.* H. 3/4. *Kallia, R. G.*, Finnisches Rechtsempfinden und finnischer Glaube an den Sieg der Gerechtigkeit, s. 77—81. — *Loesch, K. C. v.*, Die Völker Europas, s. 82—94. — *Ronneberger, F.*, Fünf Jahre slowakischer Staat, s. 95—99. H. 5/6. *Mende, G. v.*, Sowjet-Föderalismus, s. 149—56. — *Ronneberger, F.*, Wege der italienischen Südosteuropapolitik, s. 156—73. — *Vöhrenbach, F. J.*, Die englische Indienherrschaft und die us-amerikanische Imperialismus, s. 173—192. — H. 7/8. *Bühler, Th.*, Grundfragen der europäischen Sozialordnung, s. 233—48. — *Rodhe, H.-H.*, Russland und das Mittelmeer, s. 249—64. — *Grewe, W. G.*, Die Völkerbundspläne der Alliierten, s. 265—86.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. *Tüb. Bd 104: 1944.* H. 2/3. *Huber, E. R.*, Lessing, Kloppstock, Möser und die Wendung vom aufgeklärten zum historisch-individuellen Volksbegriff, s. 121—59. — *Muhs, K.*, Individualismus, Universalismus und Gemeinschaftsidee im Weltbild der Romantik, s. 159—202. — *Hugelmann, K. G.*, Der Verfall des Habsburgerrechts und die deutsche Verfassungsgeschichte, s. 202—37. — *Wacke, G.*, Staatsrechtliche Wandlung. Gedanken zur Verlängerung der Regierungsgesetzgebung, s. 273—303. — *Dungern, F. v.*, Krieg und Kriegsfinanzen bei Niccolo Machiavelli, s. 303—18.

Zeitschrift für öffentliches Recht. *Bd 23: 1943.* H. 1. *Türcke, K. E. v.*, Personifikation des Volkes als Staatsform, s. 1—24. — *Rohden, P. R.*, Wellenlängen der Geschichte, s. 25—39. H. 2/3. *Merkel, A.*, Europäische Volkstumsprobleme, s. 304—20.

LITTERATURGRANSKNINGAR

TORSTEN PETRÉ: *Svenska regeringen och de norska frågorna 1884—86.* Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala genom Axel Brusewitz. XVIII. 132 sid. Pris kr. 4:—.

Det er naturlig at de begivenheter som har funnet sted i Norden i de senere år, har öket interessen for unionen mellem Norge og Sverige. Med henblikk på de spørsmål som melder sig i den politiske efterkrigsplanering for de nordiske land, vil man gjerne trenge dypere inn i det historiske stoff som foreligger omkring unionen og dens sammenbrudd. En forsker, som kan legge frem noe nytt på dette område, kan regne med å fange interessen.

I det ovenfor nevnte arbeide er to episoder i unionens siste tid tatt op til behandling på grunnlag av delvis nytt kildemateriale. Det gjelder for det første drøftelsene mellem Kong *Oscar* II og hans svenske statsråder om den politikk kongen skulde føre overfor de norske riksrettsdommer over medlemmene av ministeriet *Selmer* i 1884. Dernest dreier det sig om de norsk-svenske forhandlinger i 1885—86 angående behandlingen av de diplomatiske saker. Stor forbindelse mellem de to begivenhetsrekker er der ikke. Og om der er noen, trer den i all fall ikke frem i forfatterens fremstilling. Denne er forøvrig omhyggelig utarbeidet, nøktern og klar. De slutninger forfatteren trekker, er forsiktige, og de vurderinger han undertiden innlater sig på, er vel avbalansert. En særlig verdi har skriftet ved de høiest interessante aktstykker det inneholder som bilag til forfatterens fremstilling. Dette gjelder statsråd v. Krusenstjernas optegnelser om Kong *Oscars* møte med sitt svenske statsråd i Charlottenberg den 3 mars 1884, kort efter riksrettsdommen over statsminister *Selmer*, ikke mindre enn utenriksminister *Hochschild's* »Anteckningar» og statsråd v. *Steyern's* P. M. om underhandlingene med den norske regjering angående behandlingen av de diplomatiske saker.

•

De norske riksrettsdommer i sakene mot medlemmene av ministeriet *Selmer* gikk ut på at såvel regjeringens chef som de fleste av statsrådets øvrige medlemmer skulde ha sine embeder forbrutt. De blev blant annet felt for å ha gitt kongen et grunnlovstridig råd, når de hadde tilrådet ham å nekte sanksjon på stortingets tredje gangs, likelydende beslutning om den grunnlovendring som skulle gi statsrådene adgang til stortingets forhandlinger. I konservative kretser i Norge, ikke minst blant embedsmennene, var

forbitrelsen stor. Riksretten hadde straffedømt statsrådets medlemmer for å ha fulgt en grunnlovfortolkning, som hadde det meste av landets juridiske autoritet for sig, — blant annet hele høiesterett og hele det juridiske fakultet. Domstolens flertall hadde imidlertid handlet ut fra en helt annen opfatning av riksrettens funksjon i statslivet enn den som den utövende makt med støtte i den rådende rettslære gjorde gjeldende. — Også Kong Oscar var oprørt over dommene. Hans første tanke var å sette sig ut over dem og la den riksrettsdømte regjering bli sittende. Statsminister Selmer var rede til å følge kongen på denne vei. Men til all lykke for det norske folk vek kongen, da det kom til stykket, tilbake fra en så desperat politikk. Og det foreliggende skrift gir et klart bilde av ledende, svenske politikeres fortjeneste av dette. Kongen ønsket at medlemmene av hans svenske statsråd skulde gi uttrykk for at kongens absolutte vetorett overfor norske grunnlovendringer var nødvendig av hensyn til unionens interesser. Statsrådets medlemmer gav da også uttrykk for at vetoretten av nevnte grunn var »av synnerlig vikt». De svenske statsråder gikk naturligvis ut fra den grunnlovfortolkning som de ledende norske jurister gjorde gjeldende med så stor styrke. At fortolkningen er mildest talt tvilsom, kunde det under disse omstendigheter ikke ventes at man skulde være klar over på svensk hold. Men et flertall av statsrådets medlemmer gjorde kongens bruk av deres uttalelse i vetospørsmålet uttrykkelig betinget av at kongen bestemte sig for å eksekvere riksrettens avgjørelse.

E. Thernænius har i sin bok: Lantmannapartiet gjort rede for forbindelsene mellem dette mektige svenske parti og det norske venstre i denne tid (s. 402 og flg.) Og den svenske regjerings modererende innflytelse på kongen under krisen efter riksrettsdommene må naturligvis sees på bakgrunn av lantmannapartiets holdning til den norske forfatningskamp og partiets maktstilling i riksdagen. Men det forhindrer ikke at man må erkjenne også den svenske regjerings fortjeneste i denne sak og betydningen av dens holdning. Kongen gav de riksrettsdømte statsrådsmedlemmer avskjed. De blev altså ikke uten videre ansett for avsatt i og med riksrettens domskonklusjoner. Men i realiteten blev dommene fullbyrdet. I realiteten seiret venstre også i kampen om kongens grunnlovsveto. Stortingsbeslutningen fra 1880 om statsrådenes adgang til stortingets forhandlinger blev ganske visst ikke ansett for gjeldende grunnlov tross sanksjonsnektelsen. Men en ny beslutning av samme innhold blev vedtatt, og den blev sanksjonert. Kongens grunnlovsveto var dermed faktisk bortfalt i norsk statsliv.

*

Under krisen efter riksrettsdommene övet altså de svenske statsrådsmedlemmer en modererende innflytelse og inntok en meget fordomsfri stilling til det norske spørsmål.

Det samme kan man ikke si om deres holdning under de sørgelige forhandlinger i 1885—86 angående de unionelle regler om diplomatiske saker.

Den norske grunnlov inneholdt siden grunnlovrevisjonen hösten 1814 ingen annen bestemmelse om behandlingen av diplomatiske saker enn at disse saker var unntatt fra reglen i grunnlovens § 28 om statsrådsbehand-

ling. Faktisk hadde som bekjent de to lands utenrikske anliggender, som i de fleste tilfeller var felles, vært behandlet av Sveriges utenriksminister overensstemmende med reglene i den svenske regjeringsform. Denne foreskrev ikke statsrådsbehandling av disse saker. I henhold til en kgl. resolusjon fra 1835 blev sakene foredratt for kongen av utenriksministeren i nærvær av den svenske statsminister og — i felles anliggender — dessuten den norske. De rent norske saker blev foredratt av den svenske utenriksminister, i nærvær av den norske statsminister. Ikke i noe tilfelle blev saker, som ansåes å være »diplomatiske», foredratt i regulært svensk eller norsk statsråd. — Dette var hovedinnholdet av de regler som gjaldt, da den svenske riksdag i 1883 fattet sin første, foreløpige beslutning om en endring i regjeringsformen, hvorefter ikke to, men tre medlemmer av det svenske statsråd skulde være tilstede ved behandlingen av de diplomatiske saker hos kongen. Motivet for endringen var et utbredt ønske i Sverige om en mere effektiv kontroll med kongemakten på det utenrikspolitiske område. I 1872 hadde riksdagen behandlet et forslag om at de viktigste, utenrikske anliggender, nemlig avslutning av traktater, skulde behandles i statsrådet. Men forslaget blev forkastet, efterat Louis De Geer hadde gjort oppmerksom på at traktatene, om de skulde statsrådbehandles, vilde måtte bringes inn for sammensatt svensk-norsk statsråd. Og dermed vilde disse saker i henhold til den norske grunnlovs § 75 f komme inn for stortinget til konstitusjonell kontroll. Dette vilde imidlertid stride mot hensynet til den hemmelighet som var nødvendig på dette område. Istedet vedtok altså riksdagen i 1883 den nevnte, beskjedne reform om økning av det såkalte »ministerielle statsråd» («konselj») med ett svensk medlem.

Så underlig det høres, var man i svenske, politiske kretser overhodet ikke oppmerksom på den fare for unionell konflikt som denne svenske grunnlovendring innebar. Dette synes også å gjelde utenriksminister Hochschild, som under den senere utvikling av saken viste en så sterk interesse for å komme til en ordning med Norge og en såvidt stor forståelse for Norges stilling. Hochschild arbeidet energisk for å få hindret den endelige vedtagelse av grunnlovendringen om det ministerielle statsråd («konselj»). Han ønsket i stedet gjennomført forslaget fra 1872 om statsrådsbehandling av saker om avslutning av traktater. Men hans motiv synes ikke å ha vært hensynet til Norge. Han anfører selv at han anså det nye grunnlovsforslag som »otillræckligt för att undanröja det missnöje, som varit föranlett av nämnda bestämmelser» (d. e.: de da gjeldende bestemmelser om diplomatiske saker i regjeringsformen av 1809).

For nu å rydde tilside den hindring De Geer hadde pekt på overfor den mere vidtgående reform, trådte Hochschild i forbindelse med den norske statsrådsavdeling i Stockholm. Dette blev innledningen til forhandlinger, som skulde lede til så mange skuffelser, så megen misstemning og — særlig i Norge — så voldsomme konflikter i den indre politikk.

Her er ikke stedet til en detaljert fremstilling av disse forhandlinger og deres sammenbrudd. Et klart bilde av begivenhetene trer frem gjennom forfatterens fremstilling i forbindelse med utenriksminister Hochschilds og justisminister v. Steyerns redegjørelser. Bare et par hovedpunkter skal nevnes.

Den 9 og 12 februar 1885 avgir den samlede norske regjering et tilsagn om å foreslå for stortinget å endre grunnlovens § 75 f, slik at diplomatiske saker bare skal forelegges stortinget efter kongens bestemmelse. Men til dette tilsagn er knyttet en viktig betingelse: Også utnevnelse og avskjedigelse av diplomatiske embedsmenn skulde behandles i statsråd og altså som et unionelt (felles) anliggende. Den svenske regjering var ikke — som utenriksministeren — villig til å akseptere dette. Den svenske grunnlovendring om det ministerielle statsråd blev endelig vedtatt og den 7 mai 1883 sanksjonert av kongen.

Dermed var reglene om behandlingen av de felles norsk-svenske utenrikske saker altså endret uten norsk medvirkning og med det resultat at der ved siden av det ene norske statsrådsmedlem skulde delta ikke som før: 2, men for fremtiden: 3 medlemmer av det svenske statsråd.

Forhandlingene med den norske regjering var imidlertid kommet igang igjen. Et norsk krav om at det ministerielle statsråd («konselj») i unionelle saker straks ved kgl. resolusjon skulde utvides til å omfatte tre norske medlemmer ved siden av de tre svenske, blev bestemt avvist. Det samme gjaldt et krav om unionell statsrådsbehandling av utnevnelser og avskjedigelser av de diplomatiske embedsmenn. Man nådde allikevel i hvert fall tilsynelatende til enighet ved den protokoll som blev satt op i sammensatt statsråd den 15 mai 1885. Der traff kongen med tilslutning av begge lands statsråd bestemmelse om forslag til endring i riksakten, gående ut på at de diplomatiske saker skulde »föredragas av ministern för utrikesärendena i närvaro av två andra ledamöter av svenska statsrådet samt tre ledamöter av det norska». Gjennem disse ord var det gitt et nokså tydelig uttrykk ikke bare for at tre norske statsrådsmedlemmer skulde være tilstede foruten de tre svenske, men også for at utenriksministeren alltid skulde være svensk. Det var, som det klart fremgår av forfatterens fremstilling, nettop denne tydelige forutsetning om utenriksministerens svenske nasjonalitet, som fikk det svenske statsråd til nu å gå med på at det ministerielle statsråd («konselj») skulde bestå av like mange norske som svenske menn.

Det var på en underlig bortgjemt måte at protokollen av 15 mai 1885 gav uttrykk for den viktige bestemmelse at utenriksministeren skulde være svensk. Og hvad som værre var: Umiddelbart efter avholdelsen av det sammensatte statsrådsmöte blev det holdt norsk statsråd i Stockholm. Og i protokollen fra dette möte blev det om den forestående riksaktrevisjon bare sagt at den »blant annet» skulde gå ut på å gi tre medlemmer av det norske statsråd sete i det ministerielle statsråd («konselj»). Ikke et ord om utenriksministerens nasjonalitet! Og det var til å begynne med bare denne norske statsrådsprotokoll som blev forelagt for det norske storting.

Denne uklarhet og tvetydighet blev foranledningen til en voldsom kampanje mot ministeriet Sverdrup og særlig ministeriets chef. Sverdrup blev efterhånden av mange av sine tidligere meningsfeller og beundrere hatet like intenst som han før hadde vært elsket. En annen og ennu større personlig tragedie, som stod i sammenheng med begivenhetene omkring 15 mai-protokollene, var statsminister Richters sjelelige sammenbrudd og död for egen hånd tre år senere.

Forfatterens fremstilling omfatter også Sverdrups forhold til disse begivenheter og gir uttrykk for en forsiktig formet kritikk. Det kunde kanskje her være grunn til å henvise — foruten til de skrifter forf. nevner — til de særdeles interessante avhandlinger og notiser i *Samtiden* for 1930 og 1937 av professorene W. C. Brögger og Francis Bull. Disse publikasjoner dreier sig særlig om statsminister Richters død og Björnstjerne Björnsons forhold til denne begivenhet. Men de kaster også lys over Sverdrups opptreden og den indignasjon den hadde vakt i vide, norske kretser.

Som forfatteren påviser, må Sverdrup ha hatt kjennskap til hvad man var blitt enig om i Stockholm. Antagelig har han under sitt besök der like för 15 mai 1885 godkjent det arrangement som blev utformet i protokollen fra det sammensatte statsråd den 15 mai. I hvert fall må han öieblikkelig efter statsrådsmötet ha fått underretning om protokollens tekst. Har han fortolket formelen om utenriksministeren (— »och två andra ledamöter av det svenska statsrådet») bare som en uforbindende henvisning til at utenriksministeren faktisk var svensk? Det norske, rene venstre fortolket jo riksaktens art. 7 om interimregjeringen slik at denne bestemmelses uttrykk: »Hofcantsleren» bare refererte sig til den faktisk bestående tilstand, og ikke bandt Norge til noesomhelst fellesskap med hensyn til utenriksministerembedet. Det er allikevel lite trolig at Sverdrup har fortolket protokollen på denne måte. Og i hvert fall kan han ikke ha vært i tvil om at man på svensk side med protokollens uttrykk mente at utenriksministerens svenske nasjonalitet skulde foreslås riksaktfestet.

Stor var forbitnelsen i Sverige da Sverdrup i stortinget den 9 juni 1885 fremstillet saken slik at stortinget nu ved norsk grunnlovendring kunde öke til tre antallet av norske medlemmer i det ministerielle statsråd, uavhengig av enhver endring av riksakten. Stortinget hadde på dette tidspunkt ennå ikke fått sig forelagt protokollen fra det sammensatte statsråd fra 15 mai. Det hadde bare den ufullstendige og derfor misvisende protokoll fra det norske statsråd samme dag å holde sig til. Da den unionelle protokoll året efter blev gjenstand for en voldsom debatt i stortinget, frala Sverdrup sig ansvaret for den. Det var dette som gav anledning til statsminister Richters brev til Björnstjerne Björnson den 27 juni 1886, hvor han forsikrer at statsrådsavdelingen i Stockholm ikke hadde handlet på egen hånd i denne sak! (Se Francis Bulls avhandling i *Samtiden* 1937, særlig side 362.) Da Richter to år senere tross alt støttet den synkende storhet, Sverdrup, mot Björnsons og andres stormangrep, var det at Björnson i sin vrede refererte dette brev, til og med i en sterkt tilspisset form, for å vise den gamle venstreleders mangel på sandhetskjærlighet. Richter kom på denne måte til å stå som en mann som gikk til angrep på sin chef bak hans rygg, mens han utad optrådte som hans forsvarer. Det orket denne fölsomme, nervöse og svake mann ikke å bære. Men Björnson skrev sitt skjønne skuespill: Paul Lange og Tora Parsberg, — et evig minnesmerke over den ulykkelige Richter, — og samtidig en dom over norske politikere og en frikjennelse av Björnson selv, i en prosess som det later til at man aldri blir ferdig med i norsk politisk historie!

Forhandlingene i 1884—86 förte ikke frem. Svenskene vilde ikke gå med på en ordning med tre norske og tre svenske medlemmer av det ministerielle statsråd, uten en bestemmelse i riksakten om at utenriksministeren skulde være svensk. Nordmennene kunde på sin side ikke akseptere denne betingelse. Og snart møtte det rene venstre i Norge op med adskillig radikale planer. I 1891 lanserte statsråd Wollert Konow (fra Hedemarken) kravet om en egen norsk utenriksminister. Det begynte vel nu å bli klart for noen hver at unionen utviklet sig mot sin oppløsning. Men ennå i noen år skulde spillet holdes gående, — med nye forgjeves forhandlinger, nye misstemninger, og stadig nye kollisjoner mellem det norske krav om likerett og den svenske ulyst til å opgi erhvervede maktposisjoner. Det blev en nesten permanent demonstrasjon av hvor vanskelig det er å opprettholde en realunion mellem to selvstendige stater, — ulike i økonomisk og militær makt og i sine politiske pretensjoner, men begge like vare om sin rett og sin ære.

Frede Castberg.

GUNNAR MYRDAL: *Varning för fredsoptimism*. Albert Bonniers förlag. Stockholm 1944. 355 sid.

Det finnes flere skäl varför denna aktuella bok bör anmälas i en tidskrift »för politik, statistik och ekonomi». För det första är det ett arbete, som mer än någon annan under det andra världskriget publicerad skrift ställer Sveriges politiska och ekonomisk-politiska läge i skarp belysning av den internationella utvecklingens tendenser. Det kan vidare med starka skäl göras gällande, att denna studie är författarens klaraste och mest konsekvent genomförda icke ekonomisk-teoretiska prestation. Slutligen synes det anmälarer, som om arbetet i pressen nästan genomgående icke bedömts med tillräcklig insikt och med otillräcklig förståelse för dess väsentliga ärende.

När man läst två tredjedelar av »Varning för fredsoptimism» framstår arbetet som den tredje länken i författarens Amerikastudier. Efter »Kontakt med Amerika» (1941) och »Amerika mitt i världen» (1943) synes det vara frågan om en initierad analys av »Amerika och framtiden». När man läst boken till slut och så återgår till förordet inser man emellertid, att boken har ett annat centrum: den skulle även kunnat kallas »Sverige mitt i världen». Det är det svenska folkets reaktion inför den kommande fredens problem, som bildar kärnan, och de avhandlade spörsmålen äro minst lika politiska som ekonomiska.

Boken vill krossa illusioner. Den vill vara ett serum mot den brittiska och amerikanska propagandan om möjligheterna att med freden genast nå fram till en bättre värld — ett serum mot den tyska propagandan anser författaren med skäl icke längre behövt. Fastän det första världskrigets konsekvenser borde ha lärt oss, att kriget försvaga folkens kultur, nerver och moral, synes man i allmänhet icke inse, att det andra världskriget i ännu högre grad bör leda till detta resultat. I de krigförande länderna måste man låta folken tro på morgondagens värld, som skall vara värdig krigets veteraner, och i de fåtaliga neutrala länderna, framför allt i Sverige,

accepteras denna appell i krigföringens tjänst som en objektiv, välgrundad prognos — ja, som ett löfte, vilket de segrande stormakterna förbundit sig att endräktigt infria. Mot detta önsketänkandets spegelbild, vilken i vårt land ännu ofta uppfattas som en fast och pålitlig världsplan, måste vi reagera med verklighetssinne och kritisk insikt. Den naiva fredsoptimismen blir, enligt Myrdal, icke en styrka utan en svaghet. »Det är ett billigt mod, som behöver optimistisk tro på snar framgång för att hållas uppe. Det mod som behöves i efterkrigstiden liksom det behövs nu under kriget är förtvivlans mod. Vad vi i vår ärelystnad borde önska vårt folk vore att det fostrade många unga människor, som förmådde vara på en gång drömmare och realister, människor med brinnande hjärtan och kalla, vältrimmade hjärnor». Denna författarens individual- och socialpsykologiska programförklaring — som för övrigt har mycket gemensamt med den amerikanska kulturens realistiska idealism — bör framhållas, ty sådana värderingar äro alltid fundamentala vid bedömningen av en samhällsanalys.

Arbetet indelas i fem avsnitt: Det första gäller den amerikanska utrikespolitiken efter unionens inträde i kriget, det andra den amerikanska inrikespolitiken och framför allt Roosevelts beroende av partiställningen och av valutsiktterna. Det tredje avsnittet ger en fyllig, väldokumenterad analys av den amerikanska krigskonjunkturen och konjunkturutsiktterna efter kriget, medan den fjärde avdelningen med något mindre pregnans behandlar de anglo-amerikanska ekonomiska förhandlingarna samt framtidsutsiktterna för nu bestående internationella organ. Slutligen följer ett skarpskuret avsnitt om Sveriges intresse i världspolitiken och i norden, vars avslutningskapitel illusionslöst — men icke desillusionerat — helt enkelt betitlas »Att överleva». Utan tvivel är det detta sista avsnitt, som har mest att säga oss, vid sidan av analysen av Förenta Staternas konjunkturutveckling och för världspolitiken avgörande inrikespolitiska motsättningar.

Studiet av modern utrikespolitik som en funktion av den ideologiska och intressebetonade kampen mellan klasser och grupper inom stormakterna är en fascinerande — i vårt land allt för litet beaktad — uppgift. Och dock har de senaste årtiondenas politiska och ekonomiska skeende framställt detta sammanhang i stark relief. Vad säger oss icke sådana namnkombinationer som Wilson och N. F., Hitler och Dunkerque, Stalin och Stalingrad. Och vad betyder icke Roosevelts underlag i kongressen och årets presidentval för vår framtid.

Myrdal påvisar huru de isolationistiska grupperna i U. S. A. nu i krigets slutskede åter vinna terräng. Så var ju också fallet under 1918 och 1919. Tungan på vågen är nu liksom 1896 (McKinley-Bryan) och 1920 (Harding-Wilson) farmarblocket med anslutning av plantageägarna i sydstaterna och storkapitalets representanter i New York och Chicago. Nya England-staternas specifika reaktion, som 1920 spelade så stor roll för senatens animositet mot presidentens folkförbundspolitik, är dock denna gång av ringa vikt. Genom stora ekonomiska och politiska förmåner för farmarblocket och särskilt för sydstatsintressena har Roosevelt lyckats behålla greppet om krigsledningen men detta till priset av ständigt minskat inflytande på den inrikespolitiska fronten och därmed — medelbart genom det stundande presidentvalet — kanske även på efterkrigspolitiken. De medgivanden, som

presidenten påtvingades av de nämnda separatintressena i november 1942 — eget nog precis samtidigt med vår viktigaste inrikespolitiska uppgörelse under kriget, nu gällande pris- och lönestopp — dominera utvecklingen.

Detta händelseförlopp får särskilt ödesdiger innebörd, om det betraktas i samband med risken för en svår depression i U. S. A. efter kriget, ty intet skulle i så hög grad befordra den isolationistiska inställningen till problemen. Under kriget har antalet sysselsatta stigit med 16 %, varav den kvinnliga arbetskraften med ej mindre än 37 %, medan arbetstiden samtidigt ökats med 19 %. Den totalt utbetalda lönesumman har tredubblats och tack vare det höga kapacitetsutnyttjandet inom industrien ha bolagsvinsterna — efter beskattning — överskridit 1929 års rekord och detta fastän man nu betalar tio gånger så höga skatter. Prisnivån har trots detta stigit mindre än i Sverige, och Myrdal anför som viktigaste skäl härför, dels upplagringen av oanvänd köpkraft — en mängd kapitalkrävande konsumtionsvaror såsom bilar, stå ju ej att köpa — dels det faktum, att civilproduktionen trots den väldiga krigsansträngningen faktiskt ligger över fredsnivån. Att det här finnes en latent störningsfaktor är uppenbart, men denna verkar ju inflationistiskt och behöver därför icke särskilt beaktas vid en kommande deflationskris. Av mycket större betydelse är statens enorma investering i krigsindustrier — det rör sig om det fantastiska beloppet av 20 miljarder dollar, som kan jämföras med det visserligen nedamorterade värdet av hela industriens anläggningsskapital före kriget om 26 miljarder. Den statsägda krigsindustrien är sålunda av nästan samma storleksordning som förekrigstidens privatägda industrier. Huru skall förfaras med dessa anläggningar, som till största delen utan tvivel måste nedläggas eller i grund omställas för fredstillverkning? Och huru skall man kunna placera 9 miljoner demobiliserade, 4 miljoner arbetare i krigsindustrien och 1 miljon i administrationen i civil, produktiv verksamhet? Kan en sådan enorm omställnings- och omflyttningsprocess ske utan en svår kris? Det är karakteristiskt, att man enligt förf. allmänt betraktar Europakrigets och Japankrigets *samtidiga* avslutning som den största ekonomiska risken: ett sådant abrupt upphörande av krigskonjunkturen skulle nödvändigtvis leda till en synnerligen svårartad kris.

På de internationella ekonomiska underhandlingarnas område faller intressemotsättningen mellan borgenärsländet U. S. A. och gäldenärsländet det brittiska imperiet starkt i ögonen; White- och Keynesplanerna äro ingenting annat än i monetära termer omskrivna amerikanska resp. brittiska intressesynpunkter. Beträffande de internationella organisationer, som det första världskriget gav upphov till, anser Myrdal, att Nationernas Förbund kommer att försvinna, men dess arbetsuppgifter och personal delvis ingå i en ny organisation; den internationella arbetsbyrån skulle däremot ha större utsikter att leva vidare, vilket ju redan framgår av vårens Philadelphia-kongress.

Beträffande Sveriges intresse i efterkrigstidens förlopp anser Myrdal, att det viktigaste momentet för våra framtidsutsikter är, om nordens stater kunna hålla sig fria från ensidiga allianser med en stormakt. Vi ha ingen anledning att vänta oss annat än goda relationer västerut och vi böra söka ökad direkt kontakt med Sovjet — icke genom amerikansk eller engelsk

förmedling. Detta program kan dock hotas av två eventualiteter, nämligen dels om »Sovjet så fögrepe sig på Finlands integritet som självständig stat och fri nation att vi i Sverige bleve dömda till rysskräck och rysshät», dels om Norge och Danmark med åsidosättande av den nordiska gemenskapen skulle söka anknytning till det brittiska imperiet. Sverige står efter kriget mitt i världen: här går gränslinjen mellan det anglo-amerikanska atlantiska väldet och den ryska eurasiska landmakten. Vårt land är i själva verket den tydligaste framträdande vattendelaren mellan framtidens två dominerande stormaktssystem. Det är med denna premis, som vi måste skapa oss en uppfattning om vår plikt mot kommande generationer i vårt land och i världen. Det är med detta perspektiv, som vi måste hålla fast vid vår internationalistiska neutralitetslinje.

Det är ingen ljus bild, som författaren tecknar: varken ekonomi eller politik lovar annat än nya kriser och nya konflikter. »Circulus vitiosus» är samhällsvetenskapens allmännaste lag — icke tendensen hän emot ny jämvikt. Huru nyttig och tankeväckande denna framställning än är, vill jag dock på några punkter ifrågasätta de ekonomiska och politiska slutsatserna. Jag skall begränsa mig till tre av vartdera slaget.

När förf. säger, att upprustningen lyckades med vad New Deal icke kunde genomföra, nämligen realiserandet av full sysselsättning, förklarar han detta förhållande i första hand med att »köpkraftsinsprutningen» nu fått mycket större dimensioner och i andra hand med att upprustningen tillkom genom centralt dirigerad, allmänt accepterad planhushållning. Detta är dock att kasta om vikterna, ty »köpkraftsinsprutningens» dimension är en konsekvens av krigsekonomin, av den ekonomisk-politiska strukturens förvandling. — När förf. — för det andra — med sådan övertygelse förutsäger en amerikansk fredskris av sådan omfattning, att den rent av betecknas som en kumulation av 1920 och 1929 års kriser, synes han räkna med, att de federala myndigheterna, som dock säkert vid denna tidpunkt ha mycket kvar av den under kriget förvärvade makten, komma att passivt följa depressionens fortgång. Är detta verkligen sannolikt? Och stämmer det med författarens enligt min uppfattning riktiga premis om en lång avvalningsperiod med krigsekonomiens fortsättning under åtskilliga fredsåsår? Trots den nuvarande amerikanska optimismen om näringslivets förmåga att själv kunna klara omställningsproblemet, vilket som Myrdal understryker är en del av det för krigets vinnande skapade stämmningsunderlaget, synes det långt mera troligt, att regeringen hastigt nog kommer att ingripa med planekonomisk politik, då konjunkturkurvan börjar störta utför. Det blir med andra ord krigsekonomi under freden just på grund av en begynnande fredskris. Likvideringen av den statliga krigsmaterielindustrien blir sålunda undandragen den omedelbara konjunkturrella avvecklingsprocessen och infogas i statens produktionsprogram; det blir — liksom i Ryssland vid övergången mellan två femårsplaner — en »skarv» i produktionsstrukturen, vars kostnader komma att slås ut genom beskattningen under en lång följd av år. — Slutligen förefaller det mig, som om författarens farhågor för »autarkisk stelkramp i den internationella handeln, stark förtvining av kapitalrörelserna ... och fullständig oreda på valutaområdet» icke riktigt stämma med de möjligheter, som — trots allt — visat sig stå till buds under 1930-talet, då det

andra världskrigets hot dock låg som ett ständigt förstärkt tryck över alla internationella relationer.

Beträffande de politiska spörsmålen kan det gentemot författarens kritik av Roosevelts bristande intresse för efterkrigsproblemen framhållas, att en statschef i krig i första hand är krigföringens ledare. Clemenceaus stående replik »Je fais la guerre» är lika aktuell nu, ty det kan vara farligt att inrikta allmänhetens intresse på framtiden, innan segern vunnits. — Då förf. så starkt understryker de slitningar, som måste uppstå efter kriget inom de befriade länderna och då särskilt mellan de hemmavarande och återvändande grupperna, bör man dock påminna sig, att den inre pacificeringen efter det finska inbördeskriget 1917—18 gick häpnadsväckande fort — och där var det ändå frågan om en fruktansvärt grym strid mellan samhällets »två nationer». Man kan även hänvisa till den nybildade tjeckoslovakiska nationen — »bindestrecsstaten» enligt tysk terminologi — och dess förmåga att snabbt utbilda sig till en ordnad, livsduglig samhällsmekanism. — Slutligen förefaller det mig, som om förf. vid analysen av Sveriges läge i alltför ringa utsträckning — utöver den kortfattade hänvisningen till den ryska politiken gentemot Finland — understrukit betydelsen av Rysslands framtida utrikespolitik. För vårt land är det ju av primär vikt, om denna kommer att följa expansionistiskt-imperialistiska linjer eller icke. Då detta skrives, finnes det tecken, som peka i båda riktningarna.

»Varning för fredsoptimism» skulle ha mycket att säga den internationella och främst den amerikanska publiken. Det vore naivt att tro, att en samhällsvetenskapsman kan vända tidens ström på kort sikt. Men idéerna äro vid de stora historiska vändpunkterna även på kort sikt handlingsutlösande. Med den objektive granskarens position, som Gunnar Myrdal förvärvat i Förenta Staternas samhällsvetenskapliga och politiska kretsar, vore det icke uteslutet, att hans varning för fredsoptimism kunde bli en mäktig hävstång. Några mindre modifikationer skulle emellertid icke vara ur vägen; sålunda borde de fåga generösa omdömena om den norsk-amerikanska folkgruppens bittra reaktion inför svensk transiteringspolitik avlägsnas, ty i sådana ömtåliga frågor gäller, att man bör säga intet eller allt. Därmed riktas ingen kritik mot Myrdal för hans realistiska sätt att ta på de nordiska och utomnordiska frågorna, ty konkretion och sanningsenlighet väcka mindre ont blod än taktfulla omskrivningar.

Men »Varning för fredsoptimism» riktar sig minst lika mycket till sven-skarna mitt i världen. Varje allmänintresserad person borde taga del av författarens analys av den amerikanska krigskonjunkturen och av de inre amerikanska intressemötsättningarna, och framställningen av Sveriges politiska läge vid det andra världskrigets slut har adress till varje tänkande svensk samhällsmedlem.

Johan Akerman.

OLLE NYMAN: *Krisuppgörelsen mellan socialdemokraterna och bondeförbundet 1933*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala. XIX. Uppsala och Stockholm 1944. 114 sid. Pris kr. 3:50.

Den sist utkomna delen av den skriftserie, som under professor Axel Brusewitz' redaktion utges av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, överraskar genom sin författares ämnesval. Han har tagit som uppgift att undersöka vår betydelsefullaste inrikespolitiska händelse under 1930-talet, den bekanta krisöverenskommelsen eller — som det mera populärt brukar heta — kohandeln mellan socialdemokrater och bondeförbundare 1933. Förf. är själv fullt medveten om att han gett sig i kast med ett ämne, som står på gränsen till dagspolitiken, men detta har inte avskräckt honom. Dessbättre, vill man genast tillägga, ty det goda resultatet rättfärdigar helt det djärva uppslaget. Det behöves ej särskilt understrykas, att han i inte ringa mån delar äran med sin lärofader, för vars modernt inriktade skola denna skrift kan betecknas som representativ.

När det gäller en undersökning som denna är helt naturligt frågan om källmaterialet en springande punkt. Som man kan vänta är förf:s litteraturteckning skäligen blygsam men listan över anlitade primärkällor av desto större intresse. Särskilt lägger man märke till ett par samtida promemorier av två av de skildrade händelsernas centralfigurer, nämligen Arvid Lindman och K. G. Westman. De publicerades i vissa delar redan i samband med uppgörelsen men har här jämte en del andra aktstycken av värde avtryckts in extenso såsom bilagor. Deras tillkomst synes ha sammanhängt med den livliga och polemiskt tillspetsade diskussion, som omedelbart efter uppgörelsen sattes i gång av de agerande parterna och som inte minst kom att röra sig om själva händelseförloppet. Den »sorglustiga process om klockslag och brev», varom statsminister Hansson på den tiden talade, beklagas sålunda inte av forskaren, som i stället med tillfredsställelse konstaterar, att de i riksdagsprotokoll och tidningspress bevarade vittnesmålen utgör den viktigaste källan för uppgörelsens förhistoria.

Denna källa har sedan kompletterats genom muntliga och skriftliga förfrågningar hos en rad politiker, som stod i centrum eller nära centrum för 1933 års händelser. Denna intervjumetod har av kända skäl sina vanskligheter, och förf. framhåller att den måste anlitas med stor försiktighet. Han kan dock sägas ha lyckats väl, och läsaren finner att några av bokens värdefullaste resultat kommit i dagen genom denna metod. Det är helt enkelt märkligt att se, hur givande den kan vara, när tidsavståndet begränsar sig till en tioårsperiod.

Om ett påpekande skall göras mot framställningen i detta sammanhang, vore det närmast att intervjumetoden inte blivit tillräckligt utnyttjad. Till belysning kan nämnas förf:s intressanta uppgift, att kontakt etablerats mellan regeringen och bondeförbundet redan på ett mycket tidigt stadium av 1933 års riksdag. Jordbruksminister Per Edvin Sköld mottog då i sin villa i Äppelviken några ledande medlemmar av bondeförbundet, och vid detta tillfälle uppdrogs i själva verket konturerna till en överenskommelse. Förf. bygger här sin framställning enbart på meddelanden av de gästade bondeförbundarna. Man frågar sig, varför han gjort upp räkningen utan värden.

Det vore naturligtvis av betydelse att få uppgiften verifierad och kanske t. o. m. kompletterad av denne. Även för andra delar av avhandlingen hade måhända ett samtal med statsrådet Sköld lönat sig. Han betecknas dock av förf. som den, vilken jämte statsminister Per Albin Hansson torde ha den största andelen i regeringens framgång på förhandlingsfronten. Nyckelpositioner vid uppgörelsen hade också finansminister Ernst Wigforss och socialminister Gustav Möller — namn som likaledes saknas i förf:s lista på dem som lämnat personliga upplysningar. Gärna skulle läsaren vidare, för att till slut nämna ännu ett önskemål, ha tagit del av en närmare undersökning av de inre förhållandena i de båda övriga stora borgerliga partierna: de frisinnade, som helt splittrades vid uppgörelsen, och högern, som visserligen företedde en i det närmaste obruten front men som dock uppenbarligen inneslöt ganska divergerande krafter.

Nu är det ingen som kan begära att en framställning som denna skall vara uttömmande och fullständig på alla punkter. Själv är förf. blygsam nog att beteckna den som en första uppröjning av fältet. Den är dock åtskilligt mer än så. Den ger en klar och fullt godtagbar bild av uppgörelsens tillkomst och karaktär i stora drag. Utgångspunkten är den finanspolitiska situation, karakteriserad av massarbetslöshet och jordbrukskris, som rådde vid denna tid, och det parlamentariska maktläge, som skapats genom 1932 års andra-kammarval: socialdemokraterna hade inhöstat avsevärda framgångar och trätt i regeringsställning, dock utan att ha vunnit den eftersträvide majoriteten. I fortsättningen redogöres för regeringens krisprogram och de borgerliga partiernas motbud vid 1933 års riksdag. Ingående följer förf. de segslitna förhandlingarna i särskilda utskottet, där den borgerliga majoriteten i det längsta föreföll enig. Så kommer han fram till det dramatiska slutskedet. Den 26 maj upptogs separata förhandlingar mellan statsminister Hansson och K. G. Westman, och de ledde snabbt till ett resultat. En total scenförändring hade inträtt, plötsligt och överraskande genomförd men, som förf. påvisar, i själva verket länge förberedd i det tysta.

De faktorer, som möjliggjorde denna utveckling, skärskådars förf. noggrant. Av stor vikt var det snabba initiativet och den taktiska skickligheten hos ministären Hansson, som var ny och oförbrukad. Dess ledare ingrep i utskottsförhandlingarna på ett sätt, som vid denna tid var ganska enastående och som tydligen inte blev utan sina verkningar. Än större intresse tilldrar sig förhållandena inom bondeförbundet, där en grupp företrädesvis yngre medlemmar sköt den gamle partiledaren, Olof Olsson i Kullenbergs-torp, åt sidan och genomförde en palatsrevolution, även den unik i svensk politisk historia. Exceptionellt var likaså det inre läget i de båda övriga större partierna: inom högern var ledningen överårig och i det frisinnade partiet interimistisk. Över huvud befann sig partiväsändet på den borgerliga sidan i ett tillstånd, då det så att säga ömsade skinn, och det måste naturligtvis ha underlättat överraskande manövrer.

En anmärkning må här inskjutas. Förf. tycks vara av den meningen att den nye frisinnade partichefen, Felix Hamrin, som även var ordförande i särskilda utskottet, väl hade viljan men inte förmågan att inta Carl Ekmans föregående år förlorade ställning som ledare för en vågmästareregim. Frågan är emellertid, om Hamrin eftersträvide en sådan roll. Av hans efterläm-

nade papper, som rec. sett, framgår att Hamrin vid denna tid betraktade tyngdpunktsparlamentarismen som ett passerat stadium och en majoritetsregering som i hög grad önskvärd. Av intresse är även att ta del av den uppfattning, som den ledande personen i det av Nyman skildrade händelseförloppet har om Hamrins parlamentariska åskådning. Statsminister Hansson har i ett uttalande vid Hamrins bortgång (Dagens Nyheter ^{20/11} 1937) erinrat om deras »gemensamma bemödanden» 1929 och 1932 »i syfte att återställa vänstersamverkan». Han omnämner även ett ej närmare daterat sammanträffande i Borgholm, där de båda politikerna »sökte komma till rätta med det nya läge som skapats genom 1932 års val och 1933 års riksdagshändelser». »Att han ärligt ville göra demokratin funktionsduglig», hävdar Hansson, »därom är intet tvivel, även om han icke var färdig att gå de nya vägar tiden anvisat». —

De parlamentariska följderna av krisuppgörelsen 1933 ligger i öppen dag. En betydelsefull omgruppering i svensk politik hade ägt rum. Minoritetsparlamentarismen, som så länge hade präglat vårt politiska liv, var likviderad, och ministären Hansson hade fått den eftersträvade plattformen för en fast regeringspolitik. Vad detta betydde och medförde har förf. omsorgsfullt redovisat. Han kunde — utan att åsidosätta den berömvärda objektivitet som utmärker hans stil och omdömen — dessutom ha antytt vad den förstärkning av regeringsmakten, som kom till stånd genom uppgörelsen, innebar för det demokratiskt-parlamentariska systemets anseende i vårt land under dessa år, då så många andra stater skakades av svåra politiska kriser.

Nymans bok har förklarligt nog väckt en uppmärksamhet utåt, som annars inte brukar komma statsvetenskaplig facklitteratur till del. Den har därvid bl. a. råkat ut för ödet att recenseras i tidningarnas ledarspalter och då givit upphov till en diskussion med karaktär av efterklang från 1933. I gynnsammare fall har tidningarnas uppmärksamhet berikat vårt vetande om 1933 års händelser med nya fakta och synpunkter. Även på privat väg har nytt material kommit förf. till handa, sedan boken trycktes. Måhända blir det framdeles tillfälle för honom att återkomma till detta ämne, vilket läsarna av hans bok gärna skulle se.

Gunnar Gerdner.

TILL REDAKTIONEN INSÄND LITTERATUR:

KOBYLINSKY, HANNA, Det nya Kina. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) Pris kr 0: 60. Sthlm 1944. Kooperativa förbundets bokförlag.

LUND, LARS, Hur världen skall hjälpas. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) Pris kr 0: 60. Sthlm 1944. Kooperativa förbundets bokförlag.

ODHE, THORSTEN, »Lend-lease» en amerikansk krigsinsats. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) Pris kr 0: 60. Sthlm 1944. Kooperativa förbundets bokförlag.

PETERSEN, ASMUS, Die Aufgaben der Thünen-Forschung. (Kieler Vorträge. 73.) Jena 1944.

THULSTRUP, ÅKE, Den polsk-ryska konflikten. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) Pris kr 0: 60. Sthlm 1944. Kooperativa förbundets bokförlag.

ÅKERMAN, JOHAN, Samhällsvetenskaplig forskning. Pris kr 1: —. Sthlm 1944. Nordiska Bokhandeln.

Actes relatifs à l'Administration des Revenus domaniaux du Duc de Brabant (1271—1498) par MINA MARTENS. Bruxelles, 1943. Commission Royale d'Histoire.

Britain to-day. Number 98—102. London.

Bulletin de la Commission Royale d'Histoire. CVIII. 2e et 3e livraisons. Bruxelles 1943.

Bulletin mensuel de statistique. 1944 No. 6. Genève.

Ekonomisk-historiska Institutet i Stockholm 1939—1944. (Särtryck ur Handelshögskolans årsberättelse 1943—1944.) Sthlm 1944.

Riksskogstaxeringen av Gävleborgs län år 1942. (Bilaga till Norrlands skogsvårdsförbunds tidskrift 1944: II.) Sthlm 1944.

Statistisk årsbok för Sverige 1944. Utg. av Statistiska Centralbyrån. Pris kr 3: 50. Sthlm 1944.

Stockholms stads statistik. VIII. Arbetslöshetshjälpen i Stockholm. 1943. Sthlm 1944.

Vad är försäkring? På uppdrag av Svenska Försäkringsföreningens Upplysningsbyrå utarbetad av professor HARALD CRAMÉR. Sthlm 1944.

Förtlöpande nummer av följande tidskrifter:

Ekonomiska Samfundets tidskrift (Hfors), Finsk Kommunaltidskrift, Finsk Tidskrift, Forschungen und Fortschritte, Förvaltningsrättslig Tidskrift, Historisk Tidskrift, Industria, International Labour Review (Montréal), Kommersiella Meddelanden, Kommunaltidningen (Hfors), Landskommunernas Tidskrift, Mercator (Hfors), Nationalökonomisk Tidskrift, Neue internationale Rundschau der Arbeit (Berlin), Nordisk Försäkringstidskrift, Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, Nordisk Tidskrift for international Ret, Revue internationale d'Agriculture (Romé), Skandinaviska Banken (Kvartalsskrift), Social Tidskrift (Hfors), Sociala Meddelanden (Sthlm), Socialt Tidsskrift (Kbhvn), Statistisk Maanedsskrift (Kbhvn), Statistisk Månadsskrift (Sthlm), Statsökonomisk Tidskrift (Oslo), Sunn Förfuoft, Svensk Juristtidning, Svensk Tidskrift, Svenska Stadsförbundets Tidskrift, Theoria, Tiden, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund, Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland, Tidsskrift for Rettsvitenskap, Tidsskrift, Weltwirtschaftliches Archiv, Vi, Økonomi og Politik.

AV SKRIFTER UTGIVNA AV FAHLBECKSKA STIFTELSEN HAR UTKOMMIT:

- I. SVEN HELANDER: Marx och Hegel. 1920. Pris kr. 4:—.
- II. CURT WEIBULL: Lübeck och Skåne-marknaden. 1922. Pris kr. 3: 50.
- III. HALVAR G. F. SUNDBERG: Bidrag till frågan om besluts verkställbarhet enligt kommunallagarna, 1924. Pris kr. 3:—.
- IV. ISRAEL MYRBERG: Om tjänstemäns öavsärlighet. 1925. Pris kr. 5:—.
- V. ERIK LINDAHL: Arbetsdagens förkortning. 1925. Pris kr. 1: 25.
- VI. HERBERT TINGSTEN: Konstitutionella fullmaktslagar i modern parlamentarism. 1926. Pris kr. 4: 50.
- VII. CURT ROHTLIEB: Johan Fischerström. 1926. Pris kr. 1: 50.
- VIII. BIRGER WEDBERG: Nådefrågor historiskt belysta. 1926. Pris kr. 2: 75.
- IX. FREDRIK LAGERROTH: Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning. 1927. Pris kr. 8:—.
- X. GEORG ANDRÉN: Huvudströmningar i tysk statsvetenskap från tyska rikets grundläggning till 1900-talets början. 1928. Pris kr. 12:—.
- XI. FREDRIK LAGERROTH: Statsreglering och finansförvaltning i Sverige till och med frihetstidens ingång. 1928. Pris kr. 10:—.
- XII. GUNNAR BOMGREN: Sekretat utskottet 1723—1756. 1928. Pris kr. 4: 50.
- XIII. GUSTAF OLSSON: Den indiska författningskrisen. 1929. Pris kr. 10:—.
- XIV. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens mål. 1929. Pris kr. 3:—. Slutsåld.
- XV. HERBERT TINGSTEN: Regeringsmaktens expansion under och efter världskriget. Studier över konstitutionell fullmaktslagstiftning. 1930. Pris kr. 7:—.
- XVI. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens medel. 1930. Pris kr. 6:—. Slutsåld.
- XVII. Studier över den svenska riksdagens kontrollmakt. Utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala genom AXEL BRUSEWITZ. 1930. Pris kr. 12:—.
- XVIII. F. J. LINDERS: Bidrag till kännedom om den kommunala beskattningen ... i Sveriges landskommuner under åren 1918—1928. 1933. Pris kr. 6:—.
- XIX. JOHAN ÅKERMAN: Konjunkturteoretiska problem. 1934. Pris kr. 4:—.
- XX. S. D. WICKSELL: Befolkningsrörelsen i Sveriges härader, tingslag och städer 1911—1925 samt i Sveriges bygder 1901—1925. 1934. Pris kr. 5:—.
- XXI. KARL ARVID EDIN: Undersökning av abortförekomsten i Sverige under senare år. Verkställd på uppdrag av medicinalstyrelsen. 1934. Pris kr. 2: 25.
- XXII. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan i en medelstor svensk stad. 1936. Pris kr. 2: 50.
- XXIII. PAUL DAHN: Studier rörande den studerande ungdomens geografiska och sociala härkomst. 1936. Pris kr. 15:—.
- XXIV. JOHAN ÅKERMAN: Ekonomisk kausalitet. 1936. Pris kr. 5:—.
- XXV. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan inom ett utvalt svenskt landsbygdsområde. (Motala fögderi). 1937. Pris kr. 2: 50.
- XXVI. LARS FRYKHOLM: Översikt över riksdagshandlingar samt författnings- och rättsfalls-samlingar. 1939. Pris kr. 2: 50.
- XXVII. CARSTEN WELINDER: Företagens inkomstbeskattning. 1941. Pris kr. 8:—.
- XXVIII. HANNES HYRÉNUS: Studier rörande den utomäktenskapliga fruktsamhetens variationer. 1941. Pris kr. 3: 75.
- XXIX. IVAR SUNDBOM: Modern handels- och valutapolitik. 1941. Pris kr. 6:—.
- XXX. GUSTAF OLSSON: 1935 års indiska författning. 1942. Pris kr. 4:—.
- XXXI. R. ERICH: Studier i internationell rättskipning. 1943. Pris kr. 3: 50.